Ondokuzmayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

DİVÂN-I HİKMET'TE SÖZCÜK GRUPLARININ İNCELENMESİ

Hazırlayan:
Filiz GÜNER

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Salih DEMİRBİLEK

Yüksek Lisans Tezi

Samsun, 2007

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

28 /02 /2007

Filiz GÜNER

ÖNSÖZ

Hoca Ahmet Yesevî dinî tasavvufî halk edebiyatımızın ilk büyük simalarındandır. 12.yy da öldüğü cihetle Divân-ı Hikmet adlı eser, İslamî Türk edebiyatının Kutadgu Bilig'ten sonra en eski örneğidir. Dil ve edebî ürünlerin çok az verildiği bir döneme ait olan böyle bir eser edebiyat tarihi ve dil tarihi bakımından çok büyük bir değer taşımaktadır.

Divân-ı Hikmet, önceleri yazma nüshalar şeklinde, daha sonraları ise basma tekniği ile çoğaltılmıştır. Bizim kaynak olarak seçtiğimiz eser Dr. Hayati Bice tarafından hazırlanan "Divan-ı Hikmet" çalışmasıdır. Bu eser 1836 yılında yapılan Kazan baskısı esas alınarak Resül Muhammed Aşurbay-oğlu tarafından hazırlanan ve 1992' de Taşkent' te Kiril harfleri ile neşredilen Divan-ı Hikmet isimli eserdeki hikmetlerin 1904 Kazan baskısı ile kontrolü ile hazırlanmıştır. Ayrıca 1318 (hicri) tarihini taşıyan Taşkent taşbasması Divan-ı Hikmet nüshası da incelenerek bu iki eserde yer alan hikmetler karşılaştırılarak eksiksiz bir metin sağlanmasına gayret edilmiştir. Ayrıca daha önce yayınlanan Prof. Dr. Kemal Eraslan'a ait''Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler'' eserinde yer alan hikmetler de gözden geçirilmiştir

Bu şekilde hazırlanan eser bir kaynak olarak seçilmiş ve Hikmetler üzerinde ''söz dizimi''incelemesi yapılması kararlaştırılmıştır.

Çalışma ; " Giriş " , " İnceleme " , " Sonuç " ve " Kaynakça ''olmak üzere dört bölümden oluşur. İnceleme ' öbekler ' ve ' öbeklerin cümle içindeki işlevleri ' olarak ayrılmıştır

Giriş bölümünde incelemeye esas olan eserin adı, eserin yazılış amacı, konusu, özellikleri açıklanmıştır. Bu bölümde yazarın hayatı, tesirleri, çalışmanın amacı ve inceleme hakkında bilgi verilmiştir. İnceleme kısmında öbekler yapı ve işlev bakımından ele alınmış ve örneklendirilmiştir. Toplam on dört öbek tespit edilmiş, bu öbeklerin şekil özellikleri, söz dizimi içindeki işlevleri belirtilmiştir. Her yapı, hikmetin her dizesinde incelenerek örneklerle anlatılmıştır.

Sonuç bölümünde, incelemede elde edilen veriler değerlendirilerek her öbek, hikmetlerde kullanıldığı yapı ve işlevleri bakımından bugünkü Türkiye Türkçesinden farklılıkları ve benzerlikleri açısından ele alınmış olup maddeler halinde gösterilmiştir.

Kaynakçada ise doğrudan ve dolaylı olarak yararlandığımız kaynaklar belirtilmiştir.

Yüksek lisans öğrenciliğim boyunca ve bu çalışmanın her aşamasında, hoşgörüsünü, yardımlarını ve bilgilerini esirgemeyen hocam, Yard. Doç. Dr. Sayın Salih Demirbilek' e teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZ

[GÜNER, Filiz]. [Divân-ı Hikmet'te Sözcük Gruplarının İncelenmesi], [Yüksek Lisans Tezi], Samsun, [2007].

Hoca Ahmet Yesevî'nin şiirlerinin toplandığı yazmalara "Divân-ı Hikmet" denir. Bunun nedeni Ahmed Yesevî'nin şiirlerinin " hikmet " terimiyle anılmasıdır. Ahmet Yesevî, 12. yy'da Batı Türkistan'da yaşamış mutasavvuf bir şairdir. Sayram şehrinde doğmuş, yedi yaşında Yesi şehrine göçmüştür. "Yesevî" mahlası , "Yesi şehrine ait" anlamına gelir.

Biz Hoca Ahmet Yesevî' nin Divân-ı Hikmet adlı eserini, söz diziminin ana unsurlarından biri olan "söz öbekleri" açısından inceledik. Öbekler ikilemeler, bağlama öbekleri, sıfat tamlamaları, isim tamlamaları, aitlik öbeği, kısaltma öbekleri (bulunma öbeği, ayrılma öbeği, yaklaşma öbeği) isim-fiil öbeği, sıfat-fiil öbeği, zarf-fiil öbeğidir. Hikmetlerin her dizesi incelenmiş ve her öbeğin şekil olarak metinde geçen aynı veya farklı örnekleri ortaya konmuştur. Bu öbeklerin ve kullanımlarının Türkiye Türkçesinden farklı yönleri varsa anlatılmaya çalışılmıştır. Örneklerin altı çizilerek kullanıldığı hikmet ve dörtlük-beyit numarası satırın sonunda parantez içinde verilmiştir. Her öbeğin diğer öbekler ve cümle içindeki işlevleri de ortaya konmuştur. Ayrıca bu öbeklerin kullanılma sıklığıyla ilgili öğe sayısı, kullanılma yüzdeleri de tablolar halinde belirtilmiştir.

Divân-ı Hikmet yazmaları çok sonra (16. yy'dan sonra) istinsah edildikleri için Karahanlı Türkçesinin değil Çağatay Türkçesinin özelliklerini yansıtırlar. Ancak Yesevi, Karahanlılar döneminde yaşadığı için onun hikmetlerini Karahanlı dönemi edebiyatı içinde değerlendirmek gerekir. Yesevî hikmetlerinin birçoğunu zikir sırasında okunmak amacıyla yazmıştır. Yesevî tarikatında şeyhin sözlerini ve hikmetlerini öğrenmek, hikmetleri ayinlerde belli makamla okumak ve yaymak önemlidir. Bu nedenle geniş bir bölgeye yayılan hikmetler zamanla içerik ve dil bakımından değişikliğe uğramış, ilavelerle zenginleşmiştir. Bizim kaynak olarak kullandığımız Dr. Hayati Bice' nin " Divan-ı Hikmet " adlı eserinde 1186 dörtlük, 392 beyit ve yine 68 beyitten oluşan " Münacat " bölümü yer almaktadır.

Manevî yol göstericimiz büyük Türk filozofu ve mutasavvufu Ahmed Yesevî'nin hikmetlerini gramer bakımından inceleyerek Türk dilinin bu alandaki çalışmalarına katkıda bulunmasını umuyoruz.

Anahtar Sözcükler
Karahanlı Türkçesi, Hoca Ahmet Yesevî, Divân-ıHikmet, Sözcük Grupları, Söz Dizimi

ABSTRACT

[GÜNER, Filiz]. [Analises of the phrases in Divân-ı Hikmet], [Master's Thesis], Samsun, [2007].

The manuscripts which collected Hodja Ahmed Yesevî's poems are called " Divân-ı Hikmet ". This is, because Ahmed Yeseviîs poems were mentioned as " Hikmet ". Ahmed Yesevî, who lived in Western Turkistan in the 12th century, was a Sufi poet. He was born in the town of Sayram and when he was seven, he emigrated to the town of Yesi. "Yesevi" means "it belongs to the city of Yesi".

We studied Hodja Ahmed Yesevî's work, Divân-ı Hikmet, in terms of " word groups " which is one of main parts of word order. Groups are doubling, connectors, compound adjectives, compound nouns, possesives, prepositions, abbrevations (locative, abblative, dative), verbal nouns, verbal adjectives and verbal adverbs. Each line of Hikmet was examined and the same or different examples of each group in this text have been brought out in form. If these groups and their usages are different from Turkish of Turkey, they have been tried to be mentioned. Examples were underlined and the numbers of Hikmet and quatrains, were examples used, have been given in brackets at the end of the line. The functions of each group (phrase) in the sentence and other groups have been explained. In addition, the percentages of items usages number related to the usages frequency of these phrases (groups) have been given in tables.

Because the manuscripts of Divân-ı Hikmet were copied after the 16th century, with regard to its language they reflect the features of Chagatay Turkish, not Karahan Turkish. But, Yesevî's hikmets need to be evaluated in the period of Karahan literature because he lived in the period of Karahans. It is understood that most of Yesevî's hikmets were written to be read during praying ceremony. In Yesevî's way (dervish order) it is important to learn Sheikh's speech and views, to read in tune in the ceremony and to spread out. For this reason, hikmets which were spread out a vast region, changed with respect to content and language and enriched with additions. In Dr. Hayati Bice's work called Divan-ı Hikmet, which we used as source, there is 144 Hikmets, 1186 quatrains, 392 verses and a part of

“Münacat” , which consists of 68 verses.

Thus, by examining the Works of our moral guide great Turkish philosopher and Sûfi, Ahmet Yesevî, we hope to contribute to the studies in this area of Turkish language.

Key Words

Karahan Turkish, Hodja Ahmet Yesevî,Divân-ı Hikmet, Phases (Words in Groups), Sentence

KISALTMALAR VE İŞARETLER

age.	Adı geçen eser
AÜ	Ankara Üniversitesi
b.	Beyit
bk.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
d	Dörtlük
DTCF	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
h.	Hikmet
Hzl.	Hazırlayan
İ Ü	İstanbul Üniversitesi
M.	Milât, Miladî
Mün.	Münacât
N.	Numara
S.	Sayı
s.	Sayfa
Tar. S.	Tarama Sözlüğü
TDK	Türk Dil Kurumu
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TS	Türkçe Sözlük (TDK yay.)
vb.	Ve benzeri
Yay.	Yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i
ÖZ iii
ABSTRACT v
KISALTMALAR VE İŞARETLER vii
İÇİNDEKİLER viii
BÖLÜM 1 GİRİŞ 1
Eserin Adı 1
1.1.2. Yazılış Amacı 1
1.1.3. Konusu 1
1.1.4. Nüshaları ve Özellikleri 2
Divân-ı Hikmet'in Yazma Nüshaları: 2
2. Ahmed Caferoğlu nüshası 2
3. Emel Esin nüshası 3
4. Manchester, The John Rylands University Library, no:67 3
5. İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar, no: 3898 3
6. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Manzum no: 16 3
7. Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Manzum no:17 3
8. Konya, Mevlânâ Müzesi, no: 2583 3
9. Konya, Mevlânâ Müzesi, no.: 2460 4
1. 2. Şair 4
1.2.1. Hoca Ahmet Yesevî' nin Hayatı 4
1.3. Yöntem 7
1.3.1.Çalışmanın Amacı 8
1.3.2. Metnin Seçimi 8
1.3.3. İnceleme 9
BÖLÜM 2 İNCELEME 10
2. 1 . ÖBEKLER 10
2. 1. 1. İkilemeler 12
2. 1. 1. 1. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler 13
2. 1. 1. 1. 1. Eş Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler 14
2. 1. 1. 1. 2. Zıt Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler 15
2. 1. 1. 2. Başka bir öbeğin içindeki ikilemeler 16
2. 1. 1. 3. İkilemenin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu 16
2. 1. 1. 3. 1. İkilemelerin Sıfat Tamlamalarında Sıfat Unsuru Olarak Görev Yapması 16
2. 1. 1. 4. Cümledeki Görevi Yönünden İkileme 17

2. 1. 1. 4. 1. İkilemenin Cümlede Özne Olarak Görev Yapması 17
2. 1. 1. 4. 2. İkilemenin Cümlede NESNE Olarak Görev Yapması 17
2.1. 1. 4. 3. İkilemenin Cümlede Zarf Olarak Görev Yapması 18
2. 1. 1. 4. 4. İkilemenin Cümlede Yüklem Olarak Görev Alması 18
Tablo :1 19
Tablo:2 19
2. 1. 2. Bağlama Öbeği 20
2. 1. 2. 1. Bağlama Öbekleri ve Türleri 20
2. 1. 2. 1. 1. “u, ü, ” Bağlacıyla Kurulanlar: 21
2. 1. 2. 1. 2. ”-yu, -yü” ile Kurulanlar 22
2. 1. 2. 1. 3. “ birle ” Edatı İle Kurulanlar : 22
2. 1. 2. 1. 4. “ u.....hem ” ile Kurulan Bağlama Öbekleri 23
2. 1. 2. 1. 5. “ hem.....hem ” Bağlacıyla Kurulanlar: 23
2. 1. 2. 1. 6. “ hem...ü.....hem ” Edatlarıyla Kurulanlar: 24
2. 1. 2. 1. 7. “ hem ” İle Kurulanlar: 24
2. 1. 2. 2. Bağlama Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu 24
2. 1. 2. 2. 1. Bağlama Öbeğinin Sıfat Tamlamalarında İsim Unsuru Olarak Kullanılması 24
2. 1. 2. 2. 2. Bağlama Öbeğinin İsim Tamlamasında Tamlayan Olarak Görev Yapması 25
2. 1. 2. 2. 3. Bağlama Öbeğinin Birleşik Fiilinin İsim Unsuru Olarak Görev Yapması: 26
2. 1. 2. 2. 4. Bağlama Öbeğinin İsim Tamlamalarında Tamlanan Olarak Kullanılması 27
2. 1. 2. 2. 5. Bağlama Öbeğinin Edat Öbeklerinde İsim Unsuru Olarak Kullanılması 27
2. 1. 2. 3. Cümledeki Görevi Yönünden Bağlama Öbeği 27
2. 1. 2. 3. 1. Bağlama Grubunun Özne Olarak Görev Yapması 27
2. 1. 2. 3. 2. Bağlama Öbeğinin Nesne Olarak Görev Yapması 29
2. 1. 2. 3. 3. Bağlama Öbeğinin Zarf Olarak Görev Yapması 30
2. 1. 2. 3. 4. Bağlama Öbeğinin Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması 31
2. 1. 2. 3. 5. Bağlama Öbeğinin Yüklem Olarak Görev Yapması 32
Tablo:3 33
Tablo: 4 33
2. 1. 3. Sıfat Tamlaması 34
2. 1. 3. 1. Sıfat Unsuru Tek Kelime Olan Sıfat Tamlaması 36
2. 1. 3. 1. 1. Sıfat Unsuru Niteleme Sıfatı Olan Sıfat Tamlaması 36

2. 1. 3. 1. 2. Sıfat Unsuru Belirtme Sıfatı Olan Tamlamalar 38
2. 1. 3. 2. Sıfat Unsuru Kelime Öbeği Olan Sıfat Tamlamaları 41
2. 1. 3. 2. 1. Sıfat Unsuru “Sıfat- Fiil” Öbeği Olan Tamlamalar 41
2. 1. 3. 2. 2. Sıfat Unsuru “ Edat Öbeği ” Olan Tamlamalar 43
2.1. 3. 2. 3. Sıfat Unsuru “ Sayı Öbeği ” Olan Tamlamalar 44
2. 1. 3. 3. Yabancı Kuruluşlu SıfatTamlamaları 45
2. 1. 3. 4. Sıfat Tamlamalarının Kelime Öbekleri İçindeki Durumu 47
2. 1. 3. 4. 1. Sıfat Tamlamalarının “ Tamlayan ” Olarak Kullanılması 47
2. 1. 3. 4. 2. Sıfat Tamlamalarının “ Tamlanan ” Olarak Kullanılması 49
2. 1. 3. 4. 3. Sıfat Tamlamasının Başka Sıfat Tamlamalarında “ Sıfat ” Unsuru Olarak Kullanılması 49
2. 1. 3. 4. 4. Sıfat Tamlamasının Başka Sıfat Tamlamalarında “ İsim Unsuru ” Olarak Kullanılması 50
2. 1. 3. 4. 5. SıfatTamlamasının “ Edat Öbeğinde ” İsim Unsuru Olarak Kullanılması 51
2. 1. 3. 5. Farklı Özellikleri Olan Sıfat Tamlamaları 52
2. 1. 3. 5. 1. İkilemenin Sıfat Unsuru Olarak Kullanıldığı Tamlamalar 52
2. 1. 3. 6. Cümledeki Görevi Yönünden Sıfat Tamlaması 54
2. 1. 3. 6. 1. Sıfat Tamlamasının Özne Olarak Görev Yapması 54
2. 1. 3. 6. 2. Sıfat Tamlamasının Nesne Olarak Görev Yapması 55
2. 1. 3. 6. 3. Sıfat Tamlamasının “ Zarf ” Olarak Görev Yapması 56
2. 1. 3. 6. 4. Sıfat Tamlamasının “Yer Tamlayıcısı” Olarak Görev Yapması 57
2. 1. 3. 6. 5. Sıfat Tamlamasının “ Yüklem ” Olarak Görev Yapması 58
Tablo: 5 60
Tablo: 6 60
Tablo: 7 60
Tablo: 8 61
Tablo: 9 61
Tablo:10 61
Tablo: 11 62
2. 1. 4. İsim Tamlamaları 63
2. 1. 4. 1. Yapı Bakımından İsim Tamlamaları 63
2. 1. 4. 1. 1. Unsurları Tek Kelime Olan İsim Tamlamaları 63
2. 1. 4. 1. 1. 1. Belirtisiz İsim Tamlamaları 63
2. 1. 4. 1. 1. 1. 1. Yardımcı Unsurun Birden Fazla Olduğu Belirtisiz İsim Tamlamaları 65
2. 1. 4. 1. 1. 1. 2. Takısız İsim Tamlaması Kuruluşunda Olan Belirtisiz İsim

Tamlamaları 66
2. 1. 4. 1. 1. 2. Belirtili İsim Tamlamaları 67
2. 1. 4. 2. “Zincirleme İsim Tamlaması” 69
2. 1. 4. 3. Yabancı Kuruluşlu İsim Tamlamaları 71
2. 1. 4. 4. Unsurlarından Biri veya İkisi Kelime Grubu Şeklinde Olan İsim Tamlamaları 76
2. 1. 4. 4. 1. Tamlayanı Kelime Öbeği Olan İsim Tamlamaları 76
2. 1. 4. 4. 1. 1. Tamlayanı “ Sıfat Tamlaması ” Olan İsim Tamlamaları 76
2. 1. 4. 4. 1. 2. Tamlayanı “ Bağlama Öbeği ” Olan İsim Tamlamaları 77
2. 1. 4. 4. 1. 3. Tamlayanı “ Ad-Eylem Öbeği “ Olan İsim Tamlamaları 78
2. 1. 4. 4. 1. 4. Tamlayanı “ İkileme ” Olan İsim Tamlamaları 78
2. 1. 4. 4. 1. 5. Tamlayanı “ Unvan Öbeği ” Olan İsim Tamlamaları 80
2. 1. 4. 4. 1. 6. Tamlayanı Özel İsim Olan Tamlamalar 80
2. 1. 4. 4. 1. 7. Tamlayanı Sıfat-Fiilli Olan İsim Tamlamaları 82
2. 1. 4. 4. 2. Tamlayanı İyelik Eki Almış İsim Tamlamaları 83
2. 1. 4. 4. 3. Tamlayan ve Tamlanan Unsurlarının Yer Değiştirdiği İsim Tamlamaları 83
2. 1. 4. 4. 4. Tamlayanı Düşmüş İsimTamlamaları 85
2. 1. 4. 4. 5. Tamlananı Kelime Öbeği Olan İsim Tamlamaları 86
2. 1. 4. 4. 5. 1. Tamlananı “ Sıfat Tamlaması ” Olan İsim Tamlamaları 86
2. 1. 4. 4. 5. 2. Tamlananı “ Sıfat –Fiil Öbeği “ Olan İsim Tamlamaları 88
2. 1. 4. 4. 5. 3. Tamlananı “Bağlama Öbeği” Olan İsim Tamlamaları 88
2. 1. 4. 4. 6. İsim Tamlamasının “Edat Öbeği”nde İsim Unsuru Olarak Görev Yapması 89
2. 1. 4. 6. Cümledeki Görevi Yönünden İsim Tamlamaları 90
2. 1. 4. 6. 1. İsimTamlamasının Özne Olarak Kullanılması 90
2. 1. 4. 6. 2. İsim Tamlamalarının Nesne Olarak Kullanılması 91
2. 1. 4. 6. 3. İsim Tamlamasının Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması 92
2. 1. 4. 6. 3. 1. Yaklaşma Eki Alarak Yer Tamlayıcısı Olan Tamlamalar 93
2. 1. 4. 6. 3. 2. Bulunma Eki Alarak Yer Tamlayıcısı Olan Tamlamalar 94
2. 1. 4. 6. 3. 3. Ayrılma Eki Alarak Yer Tamlayıcısı Olan Tamlamalar 95
2. 1. 4. 6. 4. İsim Tamlamasının Yüklem Olarak Kullanılması 96
Tablo: 12 98
Tablo: 13 98
Tablo:14 99
Tablo:15 99
Tablo:16 100

Tablo :17 100
Tablo:18 101
2. 1. 5. Birleşik Fiiller 102
2. 1. 5. 1. İsim+Yardımcı Fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiil Öbeği 102
2. 1. 5. 1. 1. Yardımcı Fiili “Eyle-” Olan Birleşik Fiil Öbeği 103
2. 1. 5. 1. 2. Yardımcı Fiili “et-“ Olan Birleşik Fiil Öbeği 105
2. 1. 6. 1. 3. Yardımcı Fiili “bol-“ Olan Birleşik Fiil Öbeği 106
2. 1. 5. 1. 4. Yardımcı Fiili “ kıl- ” Olan Birleşik Fiil Öbeği 108
2. 1. 5. 1. 5. Yardımcı Fiili “ ur- “ Olan Birleşik Fiil Öbeği 110
2. 1. 5. 2. Fiil+ Yardımcı Fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiiller 111
2. 1. 5. 2. 1. Yardımcı Fiili “kel-“ Olan Birleşik Fiil Öbeği 111
2. 1. 5. 2. 2. Yardımcı Fiili “ bol- “ Olan Birleşik Fiil Öbeği 111
2. 1. 5. 2. 3. Yardımcı Fiili “ kıl- “ Olan Birleşik Fiil Öbeği 113
2. 1. 5. 3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller 113
Tablo:19 117
Tablo:20 117
Tablo:21 117
2. 1. 6. Birleşik İsim 118
2. 1. 6. 1. Birleşik İsim Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu 119
2. 1. 6. 1. 1. İsim Tamlamalarında “ tamlayan ” Olarak Görev Yapması 119
2. 1. 7. 1. 2. Sıfat-Fiil Öbeğinde “ isim unsuru ” Olarak Görev Yapması 120
2. 1. 6. 2. Cümledeki Görevi Yönünden Birleşik İsim Öbeği 120
2. 1. 6. 2. 1. Birleşik İsim Öbeğinin “ Özne ” Olarak Görev Yapması 120
2. 1. 6. 2. 2. Birleşik İsim Öbeğinin “ nesne ” Olarak Görev Yapması 121
2. 1. 6. 2. 3. Birleşik İsim Öbeğinin “ yer tamlayıcısı ” Olarak Görev Yapması 121
2. 1. 6. 2. 4. Birleşik İsim Öbeğinin “ yüklem ” Olarak Görev Yapması 122
2. 1. 7. Unvan Öbeği 122
2. 1. 7. 1. Unvan Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu 124
2. 1. 7. 1. 1. Unvan Öbeklerinin İsim Tamlamalarında Tamlayan Olarak Kullanılması. 124
2. 1. 7. 1. 2. Unvan Öbeğinin Sıfat Tamlamasında İsim Unsuru Olarak Görev Yapması. 124
2. 1. 7. 2. Cümledeki Görevi Yönünden Unvan Öbeği 125
2. 1. 7. 2. 1. Unvan Öbeği Cümle İçinde “özne” Olarak Görev Yapması. 125
2. 1. 7. 2. 2. Unvan Öbeği Cümlede Nesne Görevi de Yapması. 126
2. 1. 7. 2. 3. Unvan Öbeği Yer Tamlayıcısı Olarak da Görev Yapması. 126
2. 1. 8. Ünlem Öbeği 126

2. 1. 8. 1. “ Vā-deriğa ” Ünlemi İle Kurulan Öbekler: 127
2. 1. 8. 2. “ Ey “ İle Kullanılanlar:..... 127
2. 1. 8. 3. “ Eyâ ”İle Kurulanlar:..... 128
2. 1. 8. 4. “ Vâ-hasretâ ” İle Kurulanlar:..... 128
2. 1. 8. 5. “ Vâ-veyletâ ” İle Kurulanlar: 128
2. 1. 8. 6. “ Yâ ” İle Kurulanlar: 129
2. 1. 8. 7. “ vay ” İle Kurulanlar: 129
2. 1. 8. 8. “ Peka ” İle Kurulanlar: 129
2. 1. 8. 9. “ Darığ ” İle Kurulanlar:..... 129
2. 1. 8. 10. “ a ” İle Kurulanlar: 130
Tablo:22..... 131
2. 1. 9. Sayı Öbeği 132
2. 1. 9. 1. Sayı Öbeklerinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu..... 134
2. 1. 9. 1. 1. Özne Unsurunun Sıfatı Olarak Görev Yapan Sayı Öbekleri. 134
2. 1. 9. 1. 2. “ Nesne ” Unsurunun Sıfatı Olarak Görev Yapan Sayı Öbekleri..... 135
2. 1. 9. 1. 3. “ Zarf-Fiil “ Unsurunun Sıfatı Olarak Görev Yapan Sayı Öbekleri 135
2. 1. 9. 1. 4. “ Yer Tamlayıcısı ” Unsurunun Sıfatı Olarak Görev Yapan Sayı Öbekleri 135
2. 1. 9. 2. Cümledeki Görevi Yönünden Sayı Öbeği..... 136
2. 1. 9. 2. 1. Sayı Öbeğinin Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması. 136
2. 1. 9. 2. 2. Sayı öbeklerinin “ zarf tümleci ” olarak görev yapması..... 137
Tablo :23..... 138
Tablo: 24..... 138
2. 1. 10. Edat Öbeği 139
b) İsim Kökenli Çekim Edatları..... 139
c) Yabancı Asıllı Çekim Edatları 139
2. 1. 10. 1. “ Kebi ” Edatı 140
2. 1. 10. 2. “ birle ” Edatı..... 140
2. 1. 10. 3. “ değil ” (deyin) Edatı..... 141
2. 1. 10. 4. “ dek ” Edatı 142
2. 1. 10. 5. . “ içre ” Edatı 143
2. 1. 10. 6. “ ile ” Edatı 144
2. 1. 10. 7. “ misl ” Edatı 145
2. 1. 10. 8. “ songra ” Edatı 146
2. 1. 10. 9. “ üçün ” Edatı 147
2. 1. 10. 10. “ üzre ” Edatı 149
2. 1. 10. 11. “ Özge ” Edatı..... 149

2. 1. 10. 12. “ sarı ”, “ sarığa ” Edatı 150
2. 1. 10. 13. “ sıfat ” Edatı 151
2. 1. 10. 14. “ taba ” Edatı 152
2. 1. 10. 15. “ yanglığ ” Edatı 152
2. 1. 10. 16. “ burun ” Edatı 153
2. 1. 10. 17. “ ara ” Edatı 154
2. 1. 10. 18. “ layın ” ve “ –var ” Edatları 154
2. 1. 10. 19. “ tā ” Edatı 155
2. 1. 10. 20. “ keyin ” Edatı 155
2. 1. 10. 21. “ dek ” Edatları 155
2. 1. 10. 22. Edat Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu 156
2. 1. 10. 22. 1. Edat Öbeğinin Sıfat Tamlamasında Sıfat Unsuru Olarak Kullanılması 156
2. 1. 10. 23. Cümledeki Görevi Yönünden Edat Öbeği 157
2. 1. 10. 23. 1. Edat Öbeğinin Zarf Olarak Kullanılması 157
2. 1. 10. 23. 2. Edat Öbeğinin Yüklem Olarak Kullanılması 158
Tablo: 25 159
2. 1. 11. Kısaltma Öbekleri 160
2. 1. 11. 1. Yaklaşma Öbeği 160
2. 1. 11. 2. Bulunma Öbeği 161
2. 1. 11. 3. Ayrılma Öbeği 161
2. 1. 11. 4. Ayrılma Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu 162
2. 1. 11. 4. 1. Ayrılma Öbeğinin Sıfat Tamlamalarında Sıfat Unsuru Olarak Görev Alması 162
2. 1. 11. 4. 2. Ayrılma Öbeğinin Birleşik Fiil Öbeğinde İsim Unsuru Olması 164
2. 1. 11. 5. Cümledeki Görevi Yönünden Ayrılma Öbeği 164
2. 1. 11. 5. 1. Ayrılma Öbeği Şu Örneklerde Özne Görevinde Kullanılması 164
2. 1. 11. 5. 2. Ayrılma Öbeğinin Nesne Görevinde Kullanılması. 164
2. 1. 12. 5. 3. Ayrılma Öbeğinin Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması: 164
2. 1. 11. 5. 4. Ayrılma Öbeklerinin Zarf Görevinde Kullanılması. 165
2. 1. 11. 5. 5. Ayrılma Öbeğinin Yüklem Olarak Görev Yapması: 165
Tablo: 26 166
2. 1. 12. İlgi Öbeği (İsnat Öbeği) 167
2. 1. 12. 1. İlgi Öbeğinin Cümledeki Görevi 168
2. 1. 12. 1. 1. İlgi Öbeğinin “Özne” Olarak Görev Yapması 168
2. 1. 12. 1. 2. İlgi Öbeğinin “Nesne” Olarak Görev Yapması 168
2. 1. 12. 1. 3. İlgi Öbeğinin “Zarf “ Olarak Görev Yapması 169

2. 1. 12. 1. 4. İlgi Öbeğinin “Yer Tamlayıcısı” Olarak Görev Yapması 169
2. 1. 12. 1. 5. İlgi Öbeğinin “Yüklem” Olarak Görev Yapması 170
2. 1. 13. Fiilimsiler 170
2. 1. 13. 1. İsim-Fiil Öbeği 170
2. 1. 13. 1. 1. –mAK isim-fiil eki : 171
2. 1. 13. 1. 2. İsim-Fiil Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu 173
2. 1. 13. 1. 2. 1. İsim Fiil Öbeğinin İsim Tamlamasında Tamlayan Olarak Kullanılması 173
2. 1. 13. 1. 2. 2. İsim Fiilin Öbeğinin Edat Öbeğinde İsim İşlevi Yüklenmesi 174
2. 1. 1. 1. 3. Cümledeki Görevi Yönünden İsim-Fiil Öbeği 174
2. 1. 13. 1. 3. 2. İsim-fiil Öbekleri Cümle İçerisinde Nesne Olarak da Görev Alması. 174
2. 1. 13. 1. 3. 3. İsim-fiil Öbeği Cümle İçerisinde Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması. 175
2. 1. 13. 1. 3. 4. İsim-Fiil Öbeklerinin “ Ek Eylem ” Alarak Yüklem Olarak Kullanılması. 175
Tablo: 27 176
Tablo: 28 176
2. 1. 13. 2. Sıfat-Fiil Öbeği 177
2. 1. 13. 2. 1. “ –GAn ” sıfat-fiil ekleri: 178
2. 1. 1. 2. 2. –An : 180
2. 1. 13. 2. 3. –mIş : 180
2. 1. 14. 2. 4. –Ar : 181
2. 1. 13. 2. 5. Sıfat-Fiil Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu 183
2. 1. 13. 2. 5. 1. Sıfat-Fiil Öbeklerinin İsim Tamlamalarında Tamlayan İşlevinde Kullanılması 183
2. 1. 13. 2. 5. 2. Sıfat-Fiillerin Edat Öbeklerinde İsim Unsuru Olarak Görev Alması. 183
2. 1. 13. 2. 6. Cümledeki Görevi Yönünden Sıfat-Fiil Öbeği 183
2. 1. 13. 2. 6. 1. Sıfat-Fiil Öbeği Cümle İçinde “Özne” Olarak Kullanılması. 183
2. 1. 13. 2. 6. 2. Sıfat-Fiil Öbeğinin “ Nesne “ Görevinde Kullanılması. 185
2. 1. 13. 2. 6. 3. Sıfat-Fiil Öbeğinin “Zarf” Görevinde Kullanılması. 186
2. 1. 13. 2. 6. 4. Sıfat-Fiil Öbeğinin “ Yer Tamlayıcısı ” Olarak Görev Yapması. ... 187
2. 1. 13. 2. 6. 5.. Sıfat Fiil Öbeğinin Metinde ” Yüklem “Olarak Kullanılması 189
Tablo: 29 191
Tablo:30 191
2. 1. 13. 3. Zarf-Fiil Öbeği 192

2. 1. 13. 3. 1. Zarf-Fiil Öbeği İle Temel Cümle İçindeki Öbür Tamlayıcıların Diziliş İlişkileri 194
2. 1. 13. 3. 2. Zarf –Fiil Öbeğinin Diğer Tamlayıcıya Bağlı Olması 194
2. 1. 13. 3. 3. Zarf-Fiil Öbeğinin Bitimsiz Öbeğe Bağlı Olması 194
2. 1. 13. 3. 4. Zarf-Fiil Öbeğinin Bir İsme Bağlı Olması 195
2. 1. 13. 3. 5. Zarf-Fiil Öbeklerinin İç Yapısı 196
2. 1. 13. 3. 5. 1. Zarf-Fiil Öbeği İle Temel Parçanın Birinci Tamlayıcıları Arasındaki İlişki 197
2. 1. 13. 3. 5. 2. Zarf-Fiiller ve Özne 197
2. 1. 13. 3. 5. 3. Zarf-Fiil ve Öznesi Arasındaki Uygunluk 197
2. 1. 13. 3. 6. Zarf-Fiil Ekleri 198
2. 1. 13. 3. 6. 1. “ –IP ” 198
2. 1. 13. 3. 6. 2. –UP (yuvarlak şekilli) zarf-fiil ekleri 200
2. 1. 13. 3. 6. 3. “ –p (- b) ” , Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Öbekleri 202
2. 1. 13. 3. 6. 4. “ -mAy ” Zarf –Fiil Ekiyle Kurulan Öbekler 204
2. 1. 13. 3. 6. 5. “ –mAyIn ” Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Öbeği 206
2. 1. 13. 3. 6. 6. -UbAn Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Öbekleri 207
2. 1. 13. 3. 6. 7. “ -IbAn ” Düz Şekilli Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan Öbekler 209
2. 1. 13. 3. 6. 8. “ -bAn ” Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Öbekleri: 209
2. 1. 13. 3. 6. 9. “-GAy “Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Öbekleri 211
2. 1. 13. 3. 6. 10. “-GAç “ Zarf-Fiil Ekleriyle Kurulan Zarf-Fiil Öbekleri 213
2. 1. 13. 3. 6. 11. -GAndA Eki 214
2. 1. 13. 3. 6. 12. “-A “ Zarf-Fiili 215
2. 1. 13. 3. 6. 13. “ teyu ” Zarf-Fiili 216
2. 1. 13. 3. 6. 14. -GUnçA Zarf-Fiil Eki 217
2. 1. 13. 3. 6. 15. “ -ken ” Zarf-Fiili 219
2. 1. 13. 3. 6. 16. “-y ” Eki 220
2. 1. 13. 3. 6. 17. “ –ArdA “ Zarf-Fiili 220
2. 1. 13. 3. 6. 18. “ -gAnIndA “ Zarf-Fiil Eki 221
Tablo: 31 222
BÖLÜM 3 SONUÇ 223
BÖLÜM 4 KAYNAKÇA 230
ÖZGEÇMİŞ 236

BÖLÜM 1 GİRİŞ

1.1. Eser

Eserin Adı

Üzerinde çalışılan eser, Dr. Hayati Bice'nin hazırladığı, Türkiye Diyânet Vakfı Yayın Kurulu'nun 23.01.1993/3-1 sayılı kararıyla yararlı görülen ve Mütevelli Heyeti'nin 06.02.1993/569-c sayılı kararıyla 119 Yayın No. ' lu, Türk Halk Klasikleri seri 1, Ankara 1993 basım tarihli Divan-ı Hikmet' tir. Bu eserde yer alan 144 Hikmet; 1186 dörtlük, 392 beyit ve Münacat bölümü de 68 beyit nazım biriminden oluşmaktadır.

1.1.2. Yazılış Amacı

Hoca Ahmet Yesevî, halka İslâmiyet'in esaslarını, şeraitin ahkâmını, tarikatının âdâb ve erkânını, İslamiyet'e yeni girmiş veya henüz girmemiş Türklere öğretmek, müridlerine telkin etmek amacıyla sade bir dille, halk edebiyatından alınma şekillerle hece vezninde bazı şiirler söylemiştir. Anadolu Türklerinde bu tarz tasavvufî manzumelere " ilahi " adı verilirdi. Doğu Türklerinde de Ahmed Yesevî'nin ve bu tarzda şiirler yazan diğer dervişlerin eserlerine ise " Hikmet " denmektedir.

Büyük Türk şeyhi Ahmet Yesevî, hayatının ilk devrelerinden son senelerine kadar kuvvetli ve samimiyetle dervişçe bir yaşam sürmüştür. Hikmetlerini, Arapça ve Farsça yazılmış tasavvuf eserlerini anlamayan Türkleri aydınlatma ve müridlerine tasavvufî gerçekleri telkin etmek ve zikir sırasında okunmak için söylediği anlaşılmaktadır. Hikmetler âdeta bu dünya ve ahiret hayatının mutluluğu için bir kılavuz eserdir.

1.1.3. Konusu

Hikmetlerin fikir yönünü dinî-tasavvufî unsurlar, şekil yönünü de millî unsurlar oluşturur. Bu unsurlar, İslamın esasları, şeriat hükümleri,Yesevî tarikatının âdâb ve erkânıdır. Divân-ı Hikmet' teki parçalar konu açısından çok basit ve azdır. Dervişlerin ve dervişliğin

faziletleri hakkında sayısız methiyeler, sonunda mutlaka ahlâkî, dinî neticeler çıkarılmış en ünlü İslâm menkîbeleri, Hazret-i Peygamberin hayatına ve mucizelerine ait çeşitli parçalar, hikâyeler, dünya halinden şikâyet ve kıyâmet günlerinin yakınlaştığını hatırlatmak amacıyla yazılan ve zahidine şikâyetnameler konulu dizeler mevcuttur. Yine cennet ve cehennem hallerinden, zebânilerden, hûri ve gılmanlardan, cennet bahçelerinden söz eden destanî nitelikli parçalar mevcuttur. Ayrıca Türkistan ve Tasavvufu , Yesevîlik'e ait esaslar, inançlar da yer almaktadır.

1.1.4. Nüshaları ve Özellikleri

Divân-ı Hikmet, özellikle Doğu ve Kuzey Türkleri Özbekler, Kırgızlar ve Volga Türkleri arasında âdetâ dinî mukaddes bir kitap gibi asırlardır elden ele dolaştığından onun sayısız yazma nüshalarına ve daha sonra da bir çok basımına rastlanabilir.

Ahmet Yesevî her ne kadar XII. yy. da yaşamış ise de eseri Divân-ı Hikmet kendisinden çok sonraları kaleme alınmıştır. Bu yüzden Divân-ı Hikmet'i Karahanlı dönemi eseri değil de Çağatay dönemi içerisinde gösterenler vardır.

Divân-ı Hikmet nüshalarına ve hikmet mecmualarına pek çok resmî ve özel kitaplıklarda rastlanmaktadır. Ancak bunları temin etme imkânı yoktur.

Divân-ı Hikmet'in Yazma Nüshaları:

1.Türkiyat Enstitüsü Yazmaları, no: 2497

H. 1290 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu nüsha 373 yapraktır. Ahmed Yesevî' nin hikmetleri 1b-173b arasındadır. Yazmanın diğer yapraklarında Azîm Hâce'nin, Hâlis'in ve Kul Süleyman'ın hikmetleri bulunmaktadır.

2. Ahmed Caferoğlu nüshası

İstinsah tarihi belli olmayan bu mecmua 489 sahife olup içinde Ahmed-i Yesevî'den başka

pek çok Yesevî dervişinin hikmetleri mevcuttur.

3. Emel Esin nüshası

Hikmet mecmuası olup 101 yapraktır. İstinsah tarihi kayıtlı olmayan nüshanın 1b-63a yaprakları arasında Ahmed-i Yesevî'nin hikmetleri, diğer yapraklarda ise Azîm Hâce'nin hikmetleri yer almıştır.

4. Manchester, The John Rylands University Library, no:67

M.1800 yıllarında istinsah edildiği sanılan bu nüshada Ahmet Yesevî'nin 150 kadar hikmeti mevcuttur. Eser 97 yapraktır.

5. İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar, no: 3898

H.1260 istinsah tarihli olan nüshada 119 yaprak bulunmaktadır. Ahmed Yesevî'nin 150 kadar hikmeti yer alır.

6. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Manzum no: 16

Son devirlere ait olan nüsha 85 yapraktır.

7. Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Manzum no:17

Son devirlere ait olan nüsha 86 yapraktır.

8. Konya, Mevlânâ Müzesi, no: 2583

Hikmet mecmuası olan bu nüsha 145 yapraktır. İçinde Ahmet Yesevî'nin hikmetleri 99b-145b arasında bulunmaktadır.

9. Konya, Mevlânâ Müzesi, no.: 2460

Son devirlere ait olan bu mecmua 125 yapraktır. İçinde Ahmet Yesevî'den başka pek çok Yesevî dervişinin hikmetleri vardır.
Basma Nüshalar :
1. H. 1295, Kazan Baskısı
2. H. 1314, Taşkent Baskısı
3. H. 1299, İstanbul Baskısı 'dır.

Divân-ı Hikmet'in eski ve güvenilir bir nüshası günümüze ulaşmamıştır. Eldeki nüshalar oldukça değişikliğe uğramıştır. Ancak bu durum bile Divân-ı Hikmet'in, İslamî Türk Edebiyatı'nın Kutadgu Bilig'den sonra en büyük önemli bir eseri olmasını, Tasavvufî Türk Edebiyatı'nın en eski eseri kimliğini taşıyabilmesini gölgeleyememiştir.

1. 2. Şair

1.2.1. Hoca Ahmet Yesevî' nin Hayatı

Ahmet Yesevî sufî bir şair, filozof ve tarikat sahibi bir mürşit olarak Türk milletinin manevî hayatına asırlarca nüfuz etmiş çok önemli bir şahsiyettir. Orta Asya mutasavvuf şairlerinden birine ait bir yazma eserde, Şemseddin'e atf edilen bir gazelde şair Ahmed Yesevî'nin kutsî şahsiyeti :

"Şeriatın nizamı
Tarikatın imamı"
Hakikatın tamamı"

gibi üç hikmette ifade edilmiş, halka ve edebiyata bu vasıflarıyla tanıtılmıştır. Ahmet Yesevî'nin efsanevî hayatı 130 yılı bulmaktadır. Tarihî şahsiyetine ait vesikalar çok az olup mevcutlar da menkîbelerle karıştığı için sağlam bilgilere varmak güç, hatta imkânsızdır.

Rivâyetlere göre Ahmet Yesevî, Batı Türkistan'ın Çimkent şehrinin doğusunda bulunan ve Tarım ırmağına dökülen Şâhyâr nehrinin küçük bir kolu olan Karasu

üzerindeki Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. Sayram kasabası ” İsficâb ” veya “Akşehir” adıyla da anılmakta olup en eskiden beri önemli bir yerleşme merkeziydi. Kasaba halkını genellikle Türkler ve İranlılar teşkil etmekteydi. Bazı kaynaklarda ve şiirlerinde de onun Yesi, bugünkü adı ile Türkistan’da dünyaya geldiği kaydedilmiştir. İlmî ve edebî sanatkârlığı ile Orta Asya fikriyâtı üzerinde nüfuza sahip Mir Ali Şir Nevâi de meşhur “ Nefehâtü’l-üns ” tercümesinde Ahmet Yesevî’ nin doğum yerini “ Yesi” göstermektedir. Ahmet Yesevi’nin doğum tarihi kesin şekilde bilinmemektedir. Hem kaynaklarda hem de hikmetlerinde bu konuyla ilgili kayıt bulunmamaktadır.

Babası, birtakım kerâmetleri ve menkîbeleri ile tanınan ve Hz. Alî ahfâdından olduğu kabul edilen Şeyh İbrahim’ dir. Annesi, Şeyh İbrahim’in halifelerinden Musa Şeyh’in kızı Ayşe Hatun’dur. Ahmed Yesevî bu ailenin Gevher Şehnaz adlı kızından sonra dünyaya gelen ikinci çocuğudur. 7 yaşında anne ve babasını kaybedince bakım ve vesâyetini ablası Gevher Şehnaz üzerine alır. Daha sonra iki kardeş Yesi’ ye yerleşir. Yesi şehri önemli bir merkezdi. O sıra şehirde Arslan Baba veya Arslan Bâb adlı bir Türk şeyhinin temsil edip yaydığı bir tasavvuf geleneği mevcuttu.

İlk öğrenimine Yesi’ de başlayan Ahmet Yesevî küçük yaşlarda bazı olağanüstülükler göstererek çevresinin dikkatini çeker. Daha bu yaşlarda Hz. Hızır’ ın delâletine nail olan Ahmet Yesevî, Yesi’ de Arslan Baba’ ya intisap eder ve bu büyük mürşitten feyz almaya başlar. Ahmet Yesevî ile Arslan Baba’ın karşılaşması şöyledir: Rivayete göre Arslan Baba dört yüz yıl kadar yaşamıştır. Arslan Baba’nın Yesi şehrine gelerek küçük bir çocuk olan Ahmet’i bulması ve Hz. Muhammed (S.A.V.)’ in kendine emanet ettiği hurmayı sahibi olan Ahmet’e vermesi, terbiyesiyle meşgul olup ona kılavuzluk etmesi manevi bir işarete dayanıyordu. Bu menkîbeye göre Peygamberimiz (S.A.V.)’ in gazalarından birinde yiyecek bir şeyleri kalmayan sahabenin dileğiyle Hz. Muhammed (S.A.V.)’ in duası üzerine Cebrail (A.S) cennetten bir tabak hurma getirir. Ashâb-ı kiramdan orada bulunanlar birer hurma alırken bir hurma da yere düşer. Bunu gören Cebrail (A.S.) ” Bu hurma daha sonra gelecek ümmetinizden Ahmet adlı birisinin kısmetidir. ” der. Hz. Peygamber (S. A. V.) sahabeye sahibine teslim etmek üzere bu hurmayı emanet vermek ister. Sahabeler arasında bulunan Arslan Baba bu göreve talip olur. Hz. Peygamber (S. A. V.) emaneti simgeleyen bu

hurmayı Arslan Baba' nın damağına yerleştirip Ahmet'i nasıl ve nerede bulacağını anlatarak terbiyesiyle meşgul olmasını buyurur. Arslan Baba yüzyıllarca Ahmed'i arar ve verilen işarete uygun olarak Yesi'ye gelir. O' nu çocuklar arasında oynarken bulur. Arslan Baba henüz hurmadan bahsetmeden o sırada küçük bir çocuk olan Ahmed Yesevî, emanetini kendisine teslim etmesini söyler. Arslan Baba dört yüz yıl damağında sakladığı hurmayı ağzından çıkararak Ahmed'e teslim eder. Ancak Ahmed, Arslan Baba' ya hurmayı kendisine vermekle görevinin bitmediğini ve asıl kalbinde olan öze talip olduğunu söyler. Bu istek üzerine Arslan Baba, O' nun eğitimiyle meşgul olmaya başlar. Arslan Baba' nın terbiye ve irşadıyla Ahmet Yesevî kısa zamanda manevî kemal makamlarını aşar. Buradaki rivayette efsanevî kimlikle karşımıza çıkan Arslan Baba'nın tarihen varlığının delili, Yesi yakınlarındaki Otrar şehrinde adına yapılmış bir türbedir.

Ahmet Yesevî, Arslan Baba'nın ölümünden sonra Türkistan'ın önemli İslam merkezi Buhara'ya gider. Buhara'daki medreselerde diğer ülkelerden de gelen öğrenciler çeşitli İslamî ilimleri de öğreniyorlardı. Buhara Hicret'in 3. yüzyılından itibaren bir " İslam Kültür Merkezi " halini almıştır. Bu şehir din büyüklerine saygıda kusur etmeyen ilk Müslüman Türk Devleti Karahanlılar ve Anadolu'yu da İslam'a açacak olan Selçukluların gözünde de özel bir yere sahipti. Ahmet Yesevi Buhara'da, bir diğer rivayete göre de Semerkant'ta devrin önde gelen âlim ve mutasavvufu Şeyh Yusuf Hemedâni' nin terbiyesi altına 27 yaşlarındayken girer. Şeyh Yusuf Hemedâni Merv, Buhara, Herat, Semerkant gibi İslam merkezlerini dolaşır ve halka İslam'ın esaslarını, şeriatın inceliklerini öğretir. Tarihi kaynaklarda devrin Selçuklu Hanı Sultan Sencer bu büyük İslam alimine bağlılığını daima gösterir. Ahmet Yesevî şeyhi ile beraber Türkistan'ın çeşitli yerlerini dolaşarak tarikat âdâbını, İslam ilimlerini öğrenir. Şeyhinin ölümünden sonra da dergâhın sorumluluğunu üstlenen üçüncü halef olarak bir süre daha Buhara' da hizmet verir. Daha sonra irşat makamını Şeyh Abdülhalık Gücdüvani' ye bırakarak Yesi şehrine döner. Ölüm tarihi 1116' ya kadar faaliyetlerini Yesi merkezli olarak sürdürür. Türkistan'ın her yerinden gelen ve eğitimini tamamladıktan sonra Türkistan'dan Balkanlar'a kadar bütün Türk yurtlarında İslâm'ı tebliğ ile görevlendireceği müritlerine İslamî ilimleri öğretir. Ünü çok geniş coğrafyaya yayılır. Çevresinde yeni bir din olan İslâm'la tanışmış ve İslâm'a

çok güçlü bağlanmış saf inançlı Türkler toplanmıştı. Ahmet Yesevî Arapçayı ve Fars edebiyatını çok iyi bildiği halde, çevresindekilerin kolayca anlayabilecekleri Türk dili ile seslenmeyi tercih etmiştir. Tarikatının âdâbını Arapça ve Farsça bilmeyen Türk dervişlerine anlatmak için de Türk halk edebiyatından alınmış şekillerle manzum eserler yazar. İşte bu eserler daha sonra " hikmet " adı ile tanınıp "Divân-ı Hikmet" adı verilen kitaplarda biraraya getirilmiştir. İbadet dışında kalan zamanlarında da tahtadan kaşık ve kepçe yontar ve bunları satarak geçimini sağlar.

Bir rivayete göre Ahmet Yesevî, Yesi şehrinde altmış üç yaşına geldiğinde dergâhının avlusuna açılan bir merdiven ve buna bağlı bir dehlizle ulaşılan, halvethane olarak kullandığı bir hücre yaptırmıştır. Vefatına kadar bu hücrede ibadet ile meşgul olmuştur. Adeta bir mezarı andıran bu yeraltı hücresinde, Ahmet Yesevî zikr ettikçe dizleri göğüslerine sürtündüğünden her iki göğsü de delinir. Bu nedenle bazı kaynaklarda geçen bir adı da " Serhalka-i sînerî şan " (=sine yaralayanların başı) dır. Ahmet Yesevî bu inzivaya çekilmesinin nedenini hikmetlerinde, Hz. Muhammed (S. A. V)' in altmış üç yaşında vefat ederek yeraltına girişini ve bu yüzden yer üstünde Peygamberimiz (S. A. V)' den daha fazla gezmekten hayâ ettiğini ifade eder. Bu çilenin yaklaşık on yıl sürdüğü tahmin edilmektedir. Bu hücrenin kalıntıları bu gün de muhafaza edilmektedir.

1.3. Yöntem

Bu çalışmada Hoca Ahmet Yesevî'nin Divân-ı Hikmet adlı eserinin söz diziminin iki ana konusundan biri olan söz öbekleri açısından incelenmesi hedeflenmiştir. Bu konuda Muharrem Ergin'in ve Leyla Karahan'ın sınıflandırılması temel alınarak, her hikmetin her dizesinde bu söz öbeklerini aradık. Bu söz öbeklerine yapıları ve işlevsellikleri yönünden bakılmaya çalışıldı. Örneklerden hareketle öbeklerin sayıları ve kullanılma sıklıkları istatistiksel verilerle tespit edilmeye çalışılarak tablolar oluşturuldu.

1.3.1.Çalışmanın Amacı

Türk Dili araştırmalarında “ söz dizimi ” çalışmaları ihmal edilmiş, sistemli ve ayrıntılı incelemeler yapılmamıştır. Bu alanda Hikmet Dizdaroğlu”nun “Tümce Bilgisi” ile Vecihe Hatiboğlu’nun “ Türkçenin Sözdizimi ” eserleri önemlidir.

İslamiyet’ten Sonraki Türk Edebiyatı’ndaki millî ruh ve millî zevki anlayabilmek için bu devrin araştırılması gerekmektedir. Bu devir büyük mutasavvufların halk dilini ve halk veznini kullanarak geniş kitlelere hitap ettiği ve eserlerinin asırlarca yaşadığı devridir. Biz de İslamiyet’ten önceki edebiyatımızın etkisinde kalan, İslamiyetle de yeni bir ruh, düşünce enginliği kazanan dinî ve tasavvufî halk edebiyatımıza ait bir eseri incelemek istedik. Kurduğu Yesevîlik tarikati, yaptığı irşatlar ve yazdığı şiirler yoluyla Müslümanlığı sade bir şekilde göçebe Türk halkına anlatan Hoca Ahmet Yesevî’nin şiirlerinin toplandığı Divân-ı Hikmet adlı eserini söz diziminin ana unsurlarından biri olan “ söz öbekleri ” açısından inceledik. Yaptığımız bu çalışmanın Türk Dilinin gramer çalışmalarına ve Türk gramerinin sorunlarının çözümüne katkıda bulunmasını umuyoruz.

1.3.2. Metnin Seçimi

İsmine rağmen Divân-ı Hikmet müretteb bir divan olmadığı gibi, Ahmet Yesevî’nin bütün hikmetlerini içine alan tam ve güvenilir bir nüshası da bulunmamaktadır. Eldeki yazma nüshaların en eskisi M 16. veya 17. yüzyıla aittir. Bu nedenle mevcut yazma nüshalar dil bakımından güvenilir değildir. Biz metin olarak; Dr. Hayati Bice’nin, 1836 yılında yapılan Kazan Baskısı esas alınarak Resul Muhammed Aşurbayoğlu tarafından hazırlanan ve 1992’de Taşkent’te Kiril harfleri ile neşredilen Divan-ı Hikmet isimli eserdeki hikmetlerin 1904 Kazan baskısı ile kontrol edilerek hazırladığı, Türkiye Diyânet Vakfı, Yayın No: 119, Ankara / 1993 basımlı “ Divan-ı Hikmet ” adlı eserini tercih ettik. Dr. Hayati Bice eksiksiz bir metin sağlamaya gayret ettiği için “Divan-ı Hikmet” adlı eserini oluştururken, 1318 (hicri) tarihini taşıyan Taşkent taş basması Divân-ı Hikmet nüshasını da incelemiş, bu iki eserde ortak olarak yer alan hikmetleri karşılaşmıştır. Ayrıca Prof. Dr Kemal Eraslan’a ait “ Divân-ı Hikmet Seçmeler “ kitabında yer alan hikmetleri de gözden geçirmiştir. Bu çalışmalarıda göz önünde bulundurarak eseri “ söz öbekleri ” bakımından incelemeye

gayret ettik.

1.3.3. İnceleme

İnceleme bölümü ” Öbeklerden ” oluşmaktadır. Öbekler; ikilemeler, bağlama öbekleri, sıfat tamlamaları, isim tamlamaları, birleşik fiiller, unvan öbeği, ünlem öbeği, sayı öbeği, edat öbeği, kısaltma öbekleri (bulunma öbeği, ayrılma öbeği, yaklaşma öbeği) isim-fiil öbeği, sıfat-fiil öbeği, zarf fiil öbeği olmak üzere on dört öbekten oluşmaktadır.

Hikmetlerin her dizesi incelenerek her öbeğin şekil olarak metinde geçen aynı veya farklı örnekleri ortaya konulmuştur. Bu öbeklerin Türkiye Türkçesinden farklı yönleri varsa anlatılmaya çalışılmıştır. Dizelerde tespit edilen örneklerin altı çizilerek kullanıldığı hikmet ve dörtlük-beyit numarası satırın sonunda parantez içinde gösterilmiştir. Ayrıca her öbeğin öbür öbekler ve cümle içerisindeki işlevleri metinden tespit edilen bulgular doğrultusunda ortaya konulmuştur. Öbeklerin kullanılma sıklığı ile ilgili öğe sayısı, kullanılma yüzdeleri de tablolar halinde belirtilmiştir.

BÖLÜM 2 İNCELEME

2. 1 . ÖBEKLER

Ahmet Topaloğlu, Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü'nde öbek kavramını; birden fazla kelimenin belirli şartlara bağlı kalarak yapısında ve anlamında bir bütünlük bulunan, cümle içinde tek öğe olarak işlem gören söz dizisi olarak tanımlamaktadır.

Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi'nde söz öbeğini birer " belirtme grubu " olarak adlandırılır ve bunların özelliklerini şu şekilde açıklar.

> "Kelime grubu tek bir nesneyi veya hareketi birlikte karşılayan kelimeler topluluğu olduğundan bir kelime imiş gibi çekime tābi tutulur, sonra gelen işletme eki bütün grubu şumūlü içine alır.
>
> Türkçede asıl unsurun yardımcı unsurdan sonra gelmesi bir kanun olduğu için kelime gruplarında da belirtilen unsur sonda belirtilen unsur önde bulunur. Çünkü Türkçe düşünme sisteminde kelime sırasının temeli bu kaidedir. Onun için düşünme sırası ile kelime sırası birbirinden ayrılamaz.
>
> Türkçe düşüncede zaman sırası esas olduğundan kelime gruplarındaki kelime sırasının zaman sırasına uyması gerekir. Zira bir hareketin yardımcı hareketleri nasıl daha önce vuku bulursa o yardımcı hareketleri karşılayan kelimeler de asıl hareketi karşılayan kelimelerden önce gelirler." (ERGİN 1962: 353-355).

Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Sözdizimi*'nde söz öbeklerini yargısız anlatımlar olarak değerlendirir ve şu açıklamaları yapar:

> "Yargısız anlatımlar, yargılı anlatımlara çeşitli yönlerden yardımcı olurlar. Yargısız anlatımlar en az iki sözcüğün türlü ilgi ve nedenlerle yanyana sıralanmasından doğan birliklerdir. Yargı bildirmeyen bu birlikler anlatımlar ya kalıplaşmış sözcüklerden kurulan birleşik sözcükler, deyimler veya ikilemelerdir." (HATİBOĞLU 1972: 2).
>
> Yine "Kelime Grupları ve Kuralları" adlı makalesinde bu konuyu şöyle açıklar: "Kelime grupları (grope de mots), kavramları en verimli şekilde dile getirmek için başvurulan kolaylıklardır. Kelime gruplarının en küçüğü iki kelimeyle kurulur. Her dilin kendine göre kelime grupları vardır. Bir dilde bir kelime grubu için yapılan tanım öteki dile

> uymayabilir. Tercümelerdeki başlıca güçlük ve aksamalar da bu kelime gruplarından doğar. Bu konuda faydalanılacak yabancı kaynaklar Türk dilinin gruplarını aydınlatmaya yetmeyebilir." (HATİBOĞLU 1964: 203-244).

M. Kaya BİLGEGİL, *Türkçe Dilbilgisi*'nde "belirtme grupları" olarak adlandırdığı söz öbeklerini birden ziyade kelimeden meydana geldiği halde cümledeki görevi bakımından bir tek kelimeden farksız olan, gerektiği takdirde yine bir kelime imiş gibi çekim eki olabilen isim soyundan kelimelerin teşkil ettiği birleşik sözlere belirtme (tayin grupları) diyoruz." şeklinde tanımlar. (BİLGEGİL 1963: 115).

Tahir Nejat GENCAN, *Dilbilgisi*'nde söz öbekleriyle ilgili olarak genel bir bilgi vermez. Ancak isim ve sıfat tamlamalarından "takım" olarak söz eder. (GENCAN 1962: 136-138).

Haydar EDİSKUN da *Yeni Türk Dilbilgisi*'nde söz öbekleriyle ilgili bir bölüm bulunmamakla birlikte bu konularda şu yargıyı belirtir: "Türkçede kelimelerin gruplaşmasındaki temel kaide şudur: Önce yardımcı öğe, sonra esas öğe gelir." (EDİSKUN 1963: 117).

Jean DENY, *Türk Dili Grameri*'nde söz öbekleri için şunları söyler: "Kelimelerin şekil bakımından olduğu gibi mantık bakımından da bir bütün vücuda getiren her topluluğuna biz kelime grubu adını vereceğiz. Bir kelime grubu mantık bakımından az çok tam manayı içine almış bulunur. Şekil veya morfoloji bakımından ise esas itibariyle tek bir kelimeden ibaret imiş gibi insiraf hallerini alabilir. (DENY 1941: 709).

Tahsin BANGUOĞLU, *Türkçenin Grameri*'nde hem kelime grupları hem de cümleler için "öbek" sözünü kullanır. Biz de çalışmamızda öbek sözünü kullanmayı uygun gördük. Yazar söz öbeklerini " belirtme öbekleri ", cümleleri ise " yargı öbekleri " diye ayırır. BANGUOĞLU, söz öbekleriyle ilgili olarak da " Sözü geliştirmek üzere kelimeler öbeklenirler, kavramlar arasında derece derece ilişkiler meydana getirirler. Böylece tek kavramdan anlatmaya doğru giderler. Bunlara kelime öbekleri (groupe de mot) diyoruz. Kimi kelime öbekleri sadece kavramları daha yakından belirtmeye yararlar." der ve bunları "ad takımları, sıfat takımları, zarf öbekleri, çekim öbekleri, bağlam öbekleri, yanaşma takımları, katma öbekleri" diye sekiz başlıkta inceler. (BANGUOĞLU 1990: 496-519).

Öbekler incelenirken veya sınıflandırılırken bu konuda yapılan diğer çalışmalar, tezler göz önünde bulunduruldu. Öbekleri incelerken genel olarak DEMİR-YILMAZ (2003), ERGİN (1981), CEMİLOĞLU (2000-2001), KARAHAN (1995a; 2004) ve GECE (1991)'nin tasniflerinden yararlanıldı.

2. 1. 1. İkilemeler

Bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin oluşturduğu söz öbekleridir. M.Kaya Bilgegil de ikilemeleri "Araya hiçbir ek girmeksizin aynı cinsten iki kelimenin tekrarıyla hasıl olan gruplar, ikizlemeleri teşkil eder." ifadeleriyle tanımlar. (BİLGEGİL : 1982). İkilemenin Batı dillerindeki karşılığı " hendiadyon "dir ve iki yoluyla birin oluşması anlamına gelir. Yani iki kelimenin semantik olarak aynı anlamı ifade eder hale gelmesi sonucunda oluşurlar.

İkilemeler anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek amacıyla başvurulan söz öbekleridir. Bu öbeklerde amaçlanan anlatım zenginliği, yeni bir anlam ya da kavram elde etmek biçiminde gerçekleşmektedir. Anlam bakımından değerlendirildiğinde ikilemeler pekiştirme ve anlatım gücünü zenginleştirmenin yanında, anlamı çoğaltma ve abartma etkisiyle de cümleye anlatım gücü ve etkinliği katar. Bazı araştırmacılara göre, ikilemeler, Türkçenin, bilinenden çok daha önemli bir özelliğidir. İkileme, ünlü uyumları, ünsüz benzeşmeleri gibi Türkçenin kuralları arasında yer almalıdır. Türkçe, ikileme konusu ele alınmadan yapı bakımından aydınlatılamaz Gerçekten başlangıçtan beri ikilemeler Türkçenin her devrinde oldukça yaygın kullanım alanı bulmuş, sevilen etkili bir anlatım aracı olarak kullanılmıştır. Türkçe için bir gramer yapısıdan öte, dile anlam olarak da birçok katkıları olan bir öbektir. İkilemelerin kavramı pekiştirme, güçlendirmedeki etkileri bir yana bırakılsa bile, cümle anlambilimi açısından ele alındıklarında, cümleye önemli bir anlatım gücü ve etkinlik kazandırdıkları yadsınamaz (AKSAN 1999: 175).

Biz metindeki ikilemelerin kullanılma sıklıklarını da tablo çalışmalarıyla gösterdik.

2. 1. 1. 1. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Oluşan İkilemeler

Bu ikilemeler, kelimenin ikinci defa aynen tekrar edilmesi sonucu oluşur. Bir başka deyişle bu tür ikilemelerde bileşenlerin ikisi de aynı kelimedir. Bu tür ikilemede yinelenen kelimeler arasına bağlaç, ilgeç niteliğinde yardımcı kelimeler girebilir. Böylece kavram iyice pekiştirilmiş olur. Metinde ikilemelerin, cümlenin özne, nesne ve zarf öğeleri olduğu görülmektedir. Metinde tespit edilen aynı kelimenin tekrarıyla yapılan ikilemeler sıfat, zamir, zarf-fiil, zarf, ünlem gibi isim ve fiil soylu kelimeler ve fiille kurulmuştur.

Türlüg türlüg cefā tegdi boyun sundım.
(H6/10d)
Yığlay yığlay yüz közleri şişti körüng
(H38/3d)
Işk yolıda katre katre kanlar yutay.
(H51/5d)
Zikrin aytsa āstā āstā şevki artar.
(H60/5d)
Andağlardın yırağ yırağ kaçmak kerek.
(H76/5d)
Cümle ervah süyünib bir bir kuçar dostlar.
(H78/4d)

Tatlığ tatlığ yegenler türlüg türlüg kiygenler
(H99/9b)
Didār üçün küygenlerim kel kel dese
(H102/11d)
Bir bir anı cevabını bermek kerek
(H105/4d)
Tört tarafdın āstā āstā uşlagaylar
(H105/3d)
Ong u solga canıng pāre pāre berseng
(H111/5d)

Men men degen hayrān bolub kalar ermiş
(H112/3d)
Zinhar zinhar kaçıp yürgil bolsa nādān
(H123/11d)
Elvān elvān kiyer teşrif hil'atı bar
(H141/12d)
Heyhāt heyhāt nevha feryād künleri bar
(H141/4d)

2. 1. 1. 1. 1. Eş Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Eş anlamlı ikilemeler yakın veya eş anlamlı iki farklı kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan ikilemelerdir. Bu tür ikilemelerde bileşenler, anlamca bir ya da yakın, biçimce ayrı kelimelerdir. Özellikle din ve kültür değişimleri bu ikilemelerin oluşumu için uygun zemini hazırlamaktadır. Dolayısıyla Uygur, Karahanlı ve Harezm döneminde eş anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler yoğun bir şekilde görülür. Genelde kelimelerden birisi ya işlevini yitirmiş veya yabancı dilden Türkçeye girmiş olur.

Metinde yer alan ikilemeler, herhangi bir ek almadan doğrudan/gerçek ikileme olarak kullanıldıkları gibi ekli/ilgeçli ikilemeler biçiminde de kullanılırlar. Eş anlamlı kelimelerden kurulu ikileme öbekleri metinde oldukça sınırlı kullanılmıştır.

Sübhān İgem zikr örgetip kögsümni teş
(H4/6d)
Can küydürüb yürek bağrım tutub dağlab
(H27/2d)
Yığlay yığlay yüz közleri şişti körüng
(H38/3d)
Şevki birle yürek bağrım dağlasam men
(H64/6d)
Körüp bilip māl mülkini kolğa almaz
(H102/10d)

2. 1. 1. 1. 2. Zıt Anlamlı Kelimelerden Oluşan İkilemeler

Bu öbekler birbiriyle zıt anlamlı iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan ikilemelerdir. Eş anlamlı veya aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemelerden farklı olarak zıt anlamlı ikileme öbekleri sıfatlarda ve zarflarda derecelendirme yapmaz (bk. KARAGÖZ 2003:248). Metinde zıt anlamlı ikilemeler, diğer ikilemelere göre en çok kullanılandır.

Keçe kündüz zikrin aytıp rāhat kıldım
(H2/13d)
Didarını körse bolmas tün kün uyup
(H12/4d)
Bihud bolup küyüb yanar içi taşı
(H12/8d)
Azāzilni pirim dep erte ahşam körüşken
(H18/17d)
Kul Hace Ahmed içim tışım küyeberdi
(H19/10d)
İsteb anı arkasıdın tün kün kuvdım
(H24/2d)
Zahir batın hazırsen dep turmadım men
(H24/5d)
Kayğum sensen tüni küni menge sen ok kereksen
(H35/1b)
Garibni erte ahşam sorgulugdur
(H36/35b)
Yer-kök erür ma’muring sahabeler manzuring
(H39/9b)
Uluğ kiçik yārānlardın özr kılgıl
(H58/7d)
Rızā bolung özümdin yahşı yaman sözümdin
(H67/4b)
Bayezid dek nefsing birle tün-kün uruş

(H79/15d)

Yürür anı ışkıda keçe kündüz sarğarıb

(H96/1b9

Miras deban baş ayağıng bağlayanlar

(H105/3d)

Behişt duzah talaşur talaşmakda beyān bar

(H143/1b)

2. 1. 1. 2. Başka bir öbeğin içindeki ikilemeler

Bu yapıda kullanılan öbekler metinde isim tamlaması, zarf-fiil kuruluşlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Can küydürüb yürek bağrım tutub dağlab

(H27/2d)

Yığlay yığlay yüz közleri şişti körüng

(H38/3d)

Körüp bilip māl mülkini kolğa olmaz

(H102/10d)

2. 1. 1. 3. İkilemenin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu

2. 1. 1. 3. 1. İkilemelerin Sıfat Tamlamalarında Sıfat Unsuru Olarak Görev Yapması

Türlüg türlüg /cefa tegdi

(H6/10d)

Işk yolıda katre katre/ kanlar yutay

(H51/5d)

Türlük türlük/ da'vā' işler kılur erdim

(H110/2d)

Uluğ uluğ /kitaplardın aytdı munı

(H112/16d)

2. 1. 1. 4. Cümledeki Görevi Yönünden İkileme

İkilemeler bir kelime gibi işlem gördüklerinden başka öbekler içinde rahatlıkla görev alabilirler. İkilemeler cümle içinde tek öğe gibi işlem görürler. Bu nedenle her türlü görevde bulunabilirler. İkilemeleri en çok zarf ve kuvvetlendirici olarak görmekteyiz.

2. 1. 1. 4. 1. İkilemenin Cümlede Özne Olarak Görev Yapması

Kul Hace Ahmet içim tışım küyeberdi

(H19/10d)

Her neçük bica- becālar mendin ötse afv kıl

(H31/2d)

Yer- kök erür ma'muring sahabeler mazuring

(H39/9b)

Tatlığ tatlığ/yeğenler türlüg türlüg/kiygenler
Altun taht olturganlar tufrak astıda kalmışlar

(H99/9b)

Behişt duzah talaşur talaşmakda beyān bar

(H143/1b)

2. 1. 1. 4. 2. İkilemenin Cümlede NESNE Olarak Görev Yapması

Ayet hadis Kur'an anglamaydur

(H3/9d)

Zahir batın hazırsın yürek bağrım tutup dağlab

(H27/2d)

Allah dese bişek yarur içi taşı

(H103/10d)

Miras deban baş ayağıng bağlayanlar

(H105/3d)

2.1. 1. 4. 3. İkilemenin Cümlede Zarf Olarak Görev Yapması

Keçe kündüz bi-ğam yördüm men yaz u kış

(H7/11d)

“Taha” okup tün keçeler kaim boldum

(H8/4d)

Keçe kündüz hasıllarıng ayş ü işret

(H10/5d)

Didarını körse bolmas tün kün uyup

(H12/4d)

Tün keçeler uhlamay yaş ornığa kanıng tök

(H18/1d)

Azāzilni pirim dep erte ahşam körüşken

(H18/17d)

Kaygum sensen tüni küni mense sen ok kereksen

(H35/1b)

Yığlay yığlay yüz közleri şişti

(H38/3d)

Zikrin aytsa āstā āstā şevki artar

(H60/5d)

Cümle ervah süyünib bir bir kaçar dostlar

(H78/4d)

Ong u solga cānıng pāre pāre berseng

(H111/5d)

2. 1. 1. 4. 4. İkilemenin Cümlede Yüklem Olarak Görev Alması

On birinde rahmet deryā tolup taştı

(H3/1d)

Kuruluşu Bakımından İkilemeler	**Öge Sayısı**	**Kullanma Yüzdesi**
1. Aynı kelimenin tekrarıyla yapılanlar	20	%24.0
2. Eş anlamlı kelimelerle yapılanlar	8	%9.6
3. Zıt anlamlı kelimelerle yapılanlar	51	%61.4
Diğer	4	%4.8
Toplam	83	

Tablo :1

Cümledeki Görevi Yönünden İkilemeler	**Öğe Sayısı**	**Kullanma Yüzdesi**
Özne olarak görev yapması	7	%10,6
Yüklem olarak görev yapması	1	%1.5
Nesne olarak görev yapması	8	%12,1
Zarf olarak görev yapması	50	%75,7
Toplam	66	

Tablo:2

2. 1. 2. Bağlama Öbeği

2. 1. 2. 1. Bağlama Öbekleri ve Türleri

Kimi bağlaçlar, kelimeleri yalnızca bağlayıp sıralamaya yarar. Bunların bir bölümü sıralama, bir bölümü de sıralamayla birlikte karşılaştırma görevi de yaparlar.

Bağlama öbeği iki veya daha fazla eşgörevli öğenin bağlama edatları aracılığıyla oluşturduğu kelime öbeğidir. Grubu oluşturan isim unsuru grubun kuruluşuna eşit olarak katılır. Bu öbekte yer alan öğeler anlam ve görev yönünden bağımsızdır. Öbekteki her öğenin vurgulu olması bu durumun bir kanıtıdır. Kısaca bağlama öbeğinde biçim yönünden birlikte işleme giren öğeler, çoğu kez ayrılabilir durumdadır. Türkçede bağlama edatı bazı isim ve fiil şekillerinin sonradan edatlaşmasıyla oluşmuştur (ERGİN 1981:352).

Metinde tespit ettiğimiz bağlama grupları içinde en yoğun olarak Farsça “u/ü” edatları kullanılmıştır. Ayrıca “birle”, “u....hem”, “hem...hem”, “kim”, “hem....ü...hem”, “hem” bağlama edatlarının da kullanıldığı gruplar söz konusudur.

Metinde tespit edilen bağlama edatları şunlardır:

a)“ u, ü, ” bağlacıyla kurulanlar

b) –te/ -yü ile kurulanlar

c) “birle” edatıyla kurulanlar

ç) “u....hem” ile kurulanlar

d) “hem.....hem” ile kurulanlar

e) “kim” bağlacıyla kurulanlar

f) “hem.....ü.....hem” edatlarıyla kurulanlar

g) “hem” ile kurulanlar

h) Anlamca-şekilce ikileme oldukları halde kelime grubu yapısında olan ikilemeler

ı) Bağlama edatı kullanılmayan bağlama grupları

i) Başka kelime grubu yapısında olan ikilemeler

Metinde tespit ettiğimiz bağlama öbekleri şunlardır:

2. 1. 2. 1. 1. “u, ü, ” Bağlacıyla Kurulanlar:

Ulama bağlacının en işleğidir. Türk diline Farsçadan geçen bu yardımcı unsur, bağladığı öğelerin arasında yer alır. Bu bağlacın bir niteliği de ikiden çok unsuru bağlayabilmesidir. Bu edatlarla kurulacak bağlaç öbeklerinde terimlerden ikisinin de Arapça veya Farsça, birinin Farsça diğerinin Arapça olması gerekir. Metinde, “ong/song”, “ tün/kün” gibi Türkçe sözcüklerinin birbirine bağlanarak öbek oluşturduğu örnekler de tespit edilmiştir. Metinde tespit edilen örneklerden bazıları aşağıda gösterilmiştir.

Taliblerge dürr ü gevher saçtım mena
(H 1/1d)
Mā u menlik halayıkdın kaçtım mena
(H 1/3d)
Horāsān u Şam u Irak niyyet kılıp
(H16/1d)
Ne müşküldür ong u solnı bilmey yolın
(H24/3d)
Teālallah zih-i ma’ni sen yarattın cism ü cānnı
(H35/2b)
Asl-ı vücud-ı adem mürsel ü nebi-yi hatem
(H39/6b)
Arş u kürsi bāzārı ināyetliğ Muhammed
(H40/12b)
Kim ümmetidür hamd ü sena tınmayın aytur
(H41/3b)
Yol bergüvçi Rahman u Rahim Gafur u Settar
(H41/13b)
Raks u se’ma urmak içün yügrüb yürdi
(H49/7d)
Edhem sıfat taht u bahtdın keçip yürgil
(H49/9d)
Erenlerdin dürr ü gevher algum kelür

(H49/10d)

Hak visalin tilegenler tün ü küni

(H50/3d)

Arif aşık derd ü elem tarttı bolğay

(H59/8d)

İmān atā kılğay Tengrim tāc u devlet

(H102/32d)

İşitkenler bolur bi-huş u sermest

(Mün.47b)

Kirer cennet içige şad u handān

(Mün.60b)

2. 1. 2. 1. 2. ”-yu, -yü” ile Kurulanlar

Ahmet mufadı sensen zikri-yu yadı sensen

(H39/16b)

Ümmet deyuben kiçe yü kündüz

(H41/8b)

Meni hikmeterim fe’li yu kavli

(Mün.44b)

2. 1. 2. 1. 3. “ birle ” Edatı İle Kurulanlar :

Türkçede “ bile ”, ” birle ”, ” bilen ”, ” birlen ” gibi çekim edatları kullanılmıştır. Orhun Yazıtlarında da bir işin, hareketin başkalarıyla birlikte ve beraber yapıldığını bildirmek için bu edat işlek bir kullanıma sahiptir. ” birle ” aslında son çekim edatı olup sonradan bağlama edatı olarak da kullanılmaya başlamıştır. Eski Anadolu Türkçesinde ‘ birlikte, beraber ‘ anlamıyla zarf olarak kullanılırdı. Bu edat, “bir-le“, “bir+ile”, “bir-i-l-e” şekillerinden kurulmuş olabilir. “birle“ metinde de kelimeler arasında irtibat kurarak bağlama göreviyle kullanılmıştır.

Boladur zelzele yer birle āsman

(H36/4b)

Garip birle yetimğa mürüvvetliğ Muhammed

(H40/3b)

Mürid birle Hüda ara elçileri

(H50/2d)

Nādān birle nā-cinslerge hiç söz katma

(H60/15d)

Musa birle Resulullah yürüb kelgey

(H112/15d)

Dava kılğan Firavun birle Hāmān kanı

(H133/8d)

Bī-namāzlar boynıda yılan birle çıyan bar

(H143/11b)

2. 1. 2. 1. 4. " u.....hem " ile Kurulan Bağlama Öbekleri

Amin dengler āl u ashab hem çehar-yar

(H8/18d)

Rūz-ı mahşer atā kılğay hem taht u baht

(H17/6d)

2. 1. 2. 1. 5. " hem.....hem " Bağlacıyla Kurulanlar:

Karşılaştırma ilgisi içinde iki veya daha çok unsuru, dil birliklerini birbirine bağlayan edatlardır. Karşılaştırılan unsurların hepsinin ifadesini taşımak için kullanılırlar.

Hem ata hem anasını süymedi

(H23/3d)

2. 1. 2. 1. 6. “ hem...ü.....hem ” Edatlarıyla Kurulanlar:

Karşılaştırma edatıdır. Karşılaştırılan unsurların hepsini ifade etmek ve bunları bağlamak için kullanılır.

Hem rahmet ü hem didār atā kılgıl seherde
(H25/4b)
Tāāt kılmay ömrüm ötti kış u hem yaz
(H47/8d)

2. 1. 2. 1. 7. “ hem ” İle Kurulanlar:

Aralarında anlam beraberliği bulunan kelimeleri birbirine bağlayarak anlatımı daha da kuvvetlendirir.

Otuz üç ming sahābe hem yārānlarğa
(H16/3d)
Garibmen ü bikesmen biçāremen hem fakir
(H25/10b)
Men hem senā aytarımnı bilelmesmen
(H47/19d)
Muhammed hem iba kılıb turgay ul dem
(H112/10d)

2. 1. 2. 2. Bağlama Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu

2. 1. 2. 2. 1. Bağlama Öbeğinin Sıfat Tamlamalarında İsim Unsuru Olarak Kullanılması

Dünyādaki /kurt u kuşlar kıldı selam
(H3/8d)
Namaz okub ruze tutub her/ subh u şam
(H12/16d)

Tartkan/ cevr u cefalarını rahat bilgil

(H77/3d)

Her /derd ü elem tegse fiğān etmese behrak

(H121/1b)

Yaraktan/ Bir ü Bar'ım yolın izleb

(H79/1d)

Dava kılğān Firavn birle Hāmān kanı

(H133/8d)

2. 1. 2. 2. 2. Bağlama Öbeğinin İsim Tamlamasında Tamlayan Olarak Görev Yapması

Cürm ü isyan/ girihlerin munda çeçmey

(H1/11d)

Arş u kūrsi /pāyesini barıp kuçtum

(H2/8d)

Fakr u rıza/ makamatın keçtim dostlar

(H19/3d)

Arş u kürsī /bāzārı ināyetliğ Muhammed

(H40/12b)

Amel kılsa ālimler din u ayın/ yarukı

(H71/3d)

Zen ü ferzend māl u mülking/ barısındın güzar kılsang

(H106/1b)

Amel kılsa alimler din u ayın/ yarukı

(H71/3d)

Sabr u rıza/ makamatın aştım dostlar

(H19/2d)

Hırs u heva/ nefs yolını koymak kerek

(H74/3d)

Cürm ü isyan/ girihlerin açar dostlar

(H20/4d)

Zen ü ferzend mal u mülking/ barısındın güzar kılsang

(H106/1b)

Nefs u şeytan/ işleridin kılğın hazer

(H118/4d)

Mürid birle Hüda/ ara elçileri

(H50/2d)

Dürr ü gevher /sözümni işitip ok

(Mün. 37b)

2. 1. 2. 2. 3. Bağlama Öbeğinin Birleşik Fiilinin İsim Unsuru Olarak Görev Yapması:

Bu nefs üçün zār u hayrān/ boldum menā

(H11/18d)

Münāfıklar yürürler fısk u fücūr/ kılurlar

(H29/3b)

Hükümet birle ālemni eger zer ü zeber/ kılsang

(H106/2b)

Kara yerge kirürsen ahir neçe ma kār u ferr /kılsang

(H106/8b)

Eşitib aşık raks u sema/ urğay

(H115/5d)

Bir āhh ursa alem bolur zerr ü zeber/

(H115/12d)

Tāat u takvā/ kılıb könglüng perişan bolmasun

(H119/3d)

Mest ü hayran/ bolub yürer yaz u kışın

(H134/8d)

İşitkenler bolur bi-huş u sermest/

(Mün. 47b)

2. 1. 2. 2. 4. Bağlama Öbeğinin İsim Tamlamalarında Tamlanan Olarak Kullanılması

Ruh kuşını/ titrer bolsa bal u peri

(H85/1b)

Senin /akl u huşung ketib onda kalmagay fehm

(H112/6d)

Sofimen deb laf urarsen senin/ söz ü efğanıng kanı

(H119/8d)

2. 1. 2. 2. 5. Bağlama Öbeğinin Edat Öbeklerinde İsim Unsuru Olarak Kullanılması

Şan u şevketler/ birle ber-pā kılur boyların

(H18/15d)

Nefs u şeytan hayli/ birle köb uruştum

(H19/2d)

Raks u se'ma urmak/ üçün yügrüb yürdi

(H49/d)

Sūd u ziyan/ birle hergiz pervası yok

(H118/3d)

2. 1. 2. 3. Cümledeki Görevi Yönünden Bağlama Öbeği

Bağlama grubu genellikle eş görevli iki öğeyi bağladığı için bütün öbekler içinde yer alabilmektedir. Metnin manzum bir eser olmasına rağmen cümle değeri taşıyan kuruluşlarda bağlama grupları özne, yüklem, nesne, yer tamlayıcısı zarf gibi görevlerle karşımıza çıkmaktadır.

2. 1. 2. 3. 1. Bağlama Grubunun Özne Olarak Görev Yapması

Amin dengler āl u ashab hem çeharyar

(H8/18d)

Hāy u heves mā u menlik kati dostlar

(H5/4d)

Kırk altımda zevk u şevkim tolup taştı

(H6/7d)

Can u dilim ümmetlerim köz revşeni

(H11/20d)

Şumluğundan tağ u taşlar söğti meni

(H13/3d)

Bir ü Barım sebak bedri perde açıp

(H17/2d)

Arş u Kürsi Levh ü Kalem hemme bizār

(H20/9d)

Nefs ü şeytan esir kıldı Ademoğlın

(H24/3d)

Yol bergüvçi Rahman u Rahim, Gafur Settar

(H41/13d)

Heybetige yer ü kökler kılmas tākat

(H47/13d)

Cān u dilim hasret birle keter dostlar

(H84/1d)

Kibr ü hasedler öler içinge manā tolar

(H92/6b)

Aşıklarnı köz yaşıdur bağ u bostan

(H102/5d)

İç ü taşıng hām kalmasun pişsin emdi

(H131/7d)

Musa birle Resulullah yürüb kelgey

(H112/15d)

Bî-namāzlar boynıda yılan birle çıyan bar

(H143/11b)

2. 1. 2. 3. 2. Bağlama Öbeğinin Nesne Olarak Görev Yapması

Rüz –ı mahşer atā kılgay hem taht u baht
(H17/6d)
Hem ata hem anasını süymedi
(H23/3d)
Ahmed muradı sensen zikri-yu yadı sensen
(H39/16d)

Taliblerge dürr ü gevher saçtım mena
(H1/1d)
Rızk u rūzi her ne berse kāni bolğıl
(H1/5d)
Cān u dilim anga fedā kıldım mena
(H3/10d)
Can u dilni ta kılmasang Hakk'a şeyda
(H8/12d)
Yer ü kökni nālān kıldı bul feryadım
(H22/4d)
Estağfır u istiğfārni kılğıl yırak şeytāndın
(H25/2d)
Işkı tegse köydürgüsi cān u tenni
(H33/3d)
Teālallah zihn-i ma'ni sen yarattıng cism ü cānnı
(H35/2b)
Kul Hāce Ahmed kān açtı dürr ü gevherni saçtı
(H53/10d)
Māl u pulnı pervā kılmas āsık kişi
(H54/10d)
Kündin künge ziyad bolgay kal ü hali
Dānā bolub Hak yolların açar dostlar
(H78/13d)

Bu alemde tartğan cevr u cefāların
Köksin yarub Hak kaşığa salar ermiş
(H115/1d)
Bişek körer her kim keşf ü kerāmetin
(H130/4d)
Cān u dilni Hak yolıda şeydā kılğıl
(H139/16d)

2. 1. 2. 3. 3. Bağlama Öbeğinin Zarf Olarak Görev Yapması

Tokuz ay ve tokuz künde yerge tüştüm
(H2/8d)
Namaz okub ruze tutub her subh u şam
(H12/16d)
Şān u şevketler birle ber-pākılur boyların
(H18/5d)
Ümmet deyuben kiçe yü kündüz yedi hasret
(H41/8b)
Tāāt kılmay ömrüm ötti kış u hem yaz
(H47/8d)
Keçe kündüz bi-ğam yördüm men yaz u kış
(H7/11d)
Hak visalin tilegenler tün ü küni
Tınmay canı birle aytur zikr-i Hu'ni
(H50/3d)
Ey kul Ahmet sen bu kün kılğıl i bādet tün ü kün
(H72/7b)
Bi-hūd bolup küyüp yürer mest ü hayrān
(H102/6d)
Yalang baş u yalang ayağ yürgeninde
Adem oğlu bihūş yanglığ bolar ermiş
(H112/2d)

Mest ü hayran bolup yürer yaz u kışı

(H134/4d)

2. 1. 2. 3. 4. Bağlama Öbeğinin Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması

Otuz üç ming sahābe hem yārānlarğa

(H16/3d)

Mecnun-sıfat heyl u hişdin kaçıp tandı

(H8/10d)

Sermest bolub el ü halkdın tanıp kaçdım

(H13/11d)

Yer ü kökde turalmadı şeytān kaçıp

(H17/2d)

Ayet keldi zikr etgin deb cüz vü küllğe

(H19/8d)

Yer ü kökdin to'ma bersem hergiz toymas

(H22/10d)

Yalangaç u açlıkka kanāatlığ Muhammed

(H40/2b)

Edhem sıfat taht u bahtdın keçip yürgil

(H49/9d)

Münker-Nekir ong u solga kaçar dostlar

(H78/7d)

Kuvanma māl ü mülkingge kurıtur bu ecel āhir

(H106/8b)

Ong u solga cānıng pāre pāre berseng

(H111/5d)

Mal u mülk ü hanūmandın keçgil

(H119/13d)

Cān u dilde yığlağıl mahşerde yalğan bolmasun

(H119/3d)

Yer ü kökde melāyikler yığlab turar

(H133/20d)

Aytğanların cān u dilde sen hem kılğıl

(H142/7d)

2. 1. 2. 3. 5. Bağlama Öbeğinin Yüklem Olarak Görev Yapması

Garibmen ü bikesmen biçāremen hem fakir

(H25/10b)

Keçe kündüz hasıllarıng ayş u işret

(H10/5d)

Günāhımğa ikrārmen hazırsen ü nāzırsen

(H25/9b)

Sahrālarda hemrāhları zağ u zağan

(H102/4d)

Seherlerde kan yığlamak kār u bārı

(H103/19d)

Pür-günāh ü pür-hatar hem asi yu şermendesen

(H119/12d)

Derdi yok bir derdni körseng kaçgıl u āzār bol

(H119/14d)

Aslıng bilseng ābu gil yene gilge keter a

(H144/5b)

Meni hikmetlerim kend ü aseldür

(Mün. 62b)

Padşahimsen Bir ü Bārım tek yeğahım

(H21/5d)

Bağlama Öbekleri	Öğe Sayısı	Kullanılma Oranı
“u, ü” edatlarıyla kurulanlar	259	%91.8
“yU” edatıyla kurulanlar	3	%1.06
“birle” edatıyla kurulanlar	9	%3.19
“u....hem” edatlarıyla kurulanlar	2	%0.7
“hem ..... hem” edatlarıyla kurulanlar	1	%0.35
“kim” edatıyla kurulanlar	2	%0.70
“hem.....ü.....hem” edatlarıyla kurulanlar	2	%0.70
“hem” edatıyla kurulanlar	4	%1.41
Toplam	282	

Tablo:3

Cümledeki Görevi Yönünden Bağlama Grubu	Öğe Sayısı	Kullanılma Oranı
Bağlama grubunun “Özne” olarak görev yapması	78	%29.3
Bağlama grubunun “Yüklem” olarak görev yapması	31	%11.6
Bağlama grubunun “Nesne” olarak görev yapması	101	%37.9
Bağlama grubunun “Yer Tamlayıcısı” olarak görev yapması	31	%11.6
Bağlama grubunun “Zarf” olarak görev yapması	25	%9.3
Toplam	266	

Tablo: 4

2. 1. 3. Sıfat Tamlaması

Sıfat tamlaması, bir sıfat unsuru ile bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime öbeğidir. Sıfat unsuru isim unsurunun niteliklerini ve niceliklerini belirtme amacıyla kullanılır. Bu kullanımda gerçek niteleme kavramı taşıyan sıfat takımıdır. Çünkü bu belirtme öbeği, yapısal olarak niteleme temeline dayanır. Niteleme öbeği içinde sıfat diye tanımlanan bir sözcük, tek başına alındığında isim olarak değerlendirilir. Bir sözcüğün sıfat olabilmesi için bir adın önüne gelmesi ve onun karşıladığı varlığı nitelemesi ya da belirtmesi gerekir. Sıfat tamlamasında temel öğe isim, yardımcı öğe sıfattır. Olağan durumlarda sıfat önce, isim sonra geldiğine göre, sıfat tamlamasını oluşturan öğeler, Türk sözdiziminin öge sırasını belirleyen ana ilkesine uygun olarak birleşmektedir. Sıfat tamlamalarında kelimelerin birleşmesi eksiz biçimdedir. Her iki unsur da ek almadan doğrudan doğruya yan yana getirilir. Ancak söz dizimi içinde ek alırsa bu ek grubunun tümünü kapsayacak şekilde grubun sonuna yani isim unsurunun üzerine gelir. En basit sıfat tamlaması bir sıfat ve bir isimden kurulan iki kelimelik tamlamadır. Sıfat veya isim unsurunun veya her iki unsurun kelime öbeği olması durumunda sıfat tamlaması da kelime öbeklerinin durumuna göre genişler.

Sıfat unsuru bir kelime grubu halinde ise bunlar sıfat-fiil grubu, aitlik grubu, edat grubu, sayı grubu, ikileme biçimlerinde görülür. Sıfat tamlamasında grubun vurgusu vardır. Bu vurgu sıfat unsurundadır. Sıfatın vurgusu kuvvetlenerek tamlamanın vurgusu haline gelir.

Sıfat tamlaması bir isim grubudur. Kelime gruplarında ve cümlede isim gibi işlem görür.

Sıfat tamlamaları metinde, cümlede adın kullanıldığı her türlü görevde kullanılabilir. Zaten “dağılımsal özellikler bakımından cümledeki kimi gramatikal boşluklar adların ve sıfatların her ikisiyle de doldurulabilir. Her ikisi de bir yüklem [pradicate], bir bildirme tümleci [copula complement] ve bir yüklem tümleci [predicate comlement] olarak kullanılabilir. Bunlar bir baş öğe [head] ve bir niteleyici [modifier] isteyen sıfat artı ad yapısındaki ad öbeklerinde tipik olarak bulunur.” (JOHANSON 2004:7)

Metinde sıfat tamlamaları günümüz Türkiye Türkçesinden yapısal ve işlevsel olarak bazı farklılıklar göstermektedir. Ancak Divân-ı Hikmet'in dinin esasları, tasavvuf adabı, peygamber sevgisi, dünyadan şikayet, dervişlere ait menkîbeler gibi İslâm dinine ait konuları işlediği için Arapça ve Farsça gibi yabancı kuruluşlu tamlamalara sıkça rastlanması tabiîdir. Bunlar ayrı bir başlık altında gösterilmiştir.

Defter-i sāni
(H1/1d)
Ol ruz-ı ceza
(H41/6b)

Metinde tespit edilen bir husus da çokluk bildiren sıfat unsurundan sonra isim unsuru da bazı örneklerde çokluk eki almıştır. Bu kullanım özellikle sayı gruplarında görülmektedir.

Yetmiş ming ferişteler
(H2/16d)
Üç yüz altmış tamurlar
(H47/14b)
Yüz ming yazuklar
(H66/2d)
Yüz ming veliler
(H96/13b)
Tört yüz kırk tört süngekler
(H140/3d)
Ming tümen türlük hatālar
(H31/1d)

Yine sıfat unsurunun yani yardımcı unsurun sonda, asıl unsur olan isim unsurunun başta kullanıldığı sıfat tamlaması örneği de mevcuttur.

Erenlerdin behre almay <u>köngli taşım</u>
(H7/7d)

Kılğan amellering kanı bilmem ki hālim ne bolur

(H72/6b)

Hakdın eşitib aydı munı Ahmedi Miskin

(H121/12b)

Yazar, hikmetlerin birçoğunu zikir sırasında okunmak için yazdığından zikir ritmini sezdirmek hatta duymak için bu şekilde yazmış olmalıdır.

Metinde tespit edilen bir özellik de aynen yani asıl ikilemeler diyeceğimiz söz öbeklerinin eş anlamlı kuruluşların, zıt anlamlı ikilemenin sıfat tamlaması kurmasıdır. Bu ikilemeler tamlamanın sıfat unsuru yani yardımcı unsuru durumundadır. Bu örnekler bir başlık altında gösterilmiştir. Ayrıca sıfat unsuru bağlama öbeği olan bir örneğe rastlanmıştır:

Mā u menlik halayıkdın kaçtım mena

(H2/3d)

Metinde sıfat tamlamaları özne, yüklem, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı olarak görev yapmaktadır.

2. 1. 3. 1. Sıfat Unsuru Tek Kelime Olan Sıfat Tamlaması

2. 1. 3. 1. 1. Sıfat Unsuru Niteleme Sıfatı Olan Sıfat Tamlaması

Niteleme sıfatları varlıkları gösteren adları renk, biçim, boy, yapı gibi yönlerden özelliklerini göstermektedir. Niteleme sıfatları,ya kulaktan öğrenilir, yahut kuralla teşkil olunur. (BİLGEGİL: 1982). Metinde sıfat unsuru niteleme sıfatı olan tamlama örnekleri oldukça fazla kullanılmıştır.

Kur’an okup amel kılmay yalğan /ālim

(H1/9d)

Yalğan /aşık yalğan /sūfi kördüm sögtüm

(H2/9d)

Tokkuzunda tolğanmadım toğrı /yolğa
(H2/22d)
Huş/ gayibdin kulagımğa ilhām keldi
(H4/1d)
Kızıl/ yüzüm tāat kılmay soldı dostlar
(H5/11d)
Erenlerdin behre almay köngli/ taşım
(H7/7d)
Ellig altı yaşka yetti mungluğ/başım
(H7/7d)
Essiz /Mansur harlık birle boldı eda
(H11/9d)
Bir tün seher garib/ Mansur köb yığladı
(H11/11d)
Fasih /tilde sögüp aydı tuhfeng kanı
(H13/3d)
Uluğ/ babam ravzası ol ak/ türbetge
(H16/7d)
Sendin korkup hasta/ könglüm şād etmedim
(H17/8d)
Tar/ lahedde üstühānı cüda bolmas
(H17/10d)
Ata kılgan aziz/ cannı bilmedim men
Kara/ yüzüm deryahingge sürmedim men
(H24/5d)
Ümmet tileb özge /sözge dem urmadı
(H26/6d)
Ming tümen türlük/ hatālar mendin ötse afv kıl
(H31/1d)
Yalangaç /açlarnı yoklagandur
(H36/8b)
Beş vakt namāz bolğanda imāmetliğ/ Muhammed

Mirāc aşıp barğanda şehādetliğ/ Muhammed
(H40/11d)
Uzun/ tünde yaruk /künde könglüm anda
(H55/4d)
Köz yaşını sarığ/ yüzge jāle kılur
(H60/10d)
Kızıl /yüzüm riyāzetde sarğatmadım
Seherlerde ğarib /canım ingretmedim
Her kün tebip it/nefsimni urgatmadım
Allah desem kāfir/ nefsim öler mukin
(H65/8d)
Ham /tamalığ birle yolğa kirmeng dostlar
(H81/3d)
Tegme/ nādān bu yollarda kılmas tākat
Sadık/ kullar bu yollarnı bilür rahat
(H81/10d)
Adil /pādşah tāatlerin isyān kılur
(H133/14d)
Kudret birle her ne kılsa erklig/ özi
(H133/25d)
Tar/ lahedde katığ âzāb hasreti bar
(H141/1d)
Tevbe kılgan kullar küymez/ mühleti bar
(H141/8d)
Kıyamet kün arığ/ Zāt'ığa mahrem
(Mün.8b)
Bahāsız /gevherim nādānğa satmang
(Mün.66b)

2. 1. 3. 1. 2. Sıfat Unsuru Belirtme Sıfatı Olan Tamlamalar

İsimler, nitelikleri gösterilmediği; yerleri, nicelikleri belirtilmediği zaman sınırsız bir genellik içinde olurlar. İşte bu sınırsız genellik daha çok belirtici sıfatlarla kısılınca varlığın

tanınması kolaylaşır.

Belirtme sıfatları, isimleri işaret, sayı, soru ve belirsizlik gibi durumlarda belirtilmesi istenen yönü ifade eden sıfatlardır. Bu sıfat grubu da metinde bolca kullanılmıştır.

Uşal /tüni mi'rāc çıkıp didār kördi
(H1/4d)
Ayet hadis her/ kim aytsa sāmi bolgıl
(H1/5d)
Hakdın eştip bu/ sözlerni aydım mena
(H1/14d)
Rāzı bolur ol/ bendedin Perverdiğar
(H1/15d)
Bir/ fursatta ukbā sarı sefer kıldı
Elveda dep bu /ālemdin güzar kıldı
(H1/17d)
Bir/ yaşımda ervāh menge uluş berdi
İki /yaşta peygamberler kelip kördi
Üç/ yaşımda çilten kelip hālim sordı
(H2/11d)
Yetmiş/ ming ferişteler yığlıp keldi
(H2/16d)
Eyā dostlar neçük/ cevāb aytğum mena
(H3/11d)
Altmış/ keçe altmış/ kündüz bir/ yol taam
(H8/5d)
Ne/ sebebdin Hakk'dın korkub ğorga kirdim
(H9/1d)
Her/ nācinsler bu /sözlerdin āgāh emes
(H11/10d)
Şundağ/ ümmet berding dep Hak şükrünü kıldılar
(H18/13d)

Hezar/ destan yığlap dua kılay senge

(H27/3d)

Eyā şahi dü /alem pādşāhı

(H34/1b)

Çapuşkanda uzalur kırk /karı

(H36/40b)

Nūr-ı Hüdā dost-ı Hüdā ol/ Mustafa

(H38/1d)

Toksan /ming raz etüşgen ya Mustafa Muhammed

(H39/9b)

Üç/ yüz altmış tamurlarım titrer bolsa

(H47/14d)

Münker nekir o /şol demde kirip kelse

(H47/22d)

Men hem teki ul/ halkada bolgum kelür

Kayu/ yerde azizlerni cem'i bolsa

Oşal /yerde hal ilmini aygum kelür

(H49/1d)

Ağzın açıb her/ eşikge meni sürdi

(H51/6d)

Yüzming/ dānā nāsih bolsa pendin almas

Andağ/ aşık Hak cemalin körer dostlar

(H77/9d)

Yetmiş/ yıldur manga bende sanga ümmet

Ol /bendemge men bermesmen aslā zahmet

(H80/23d)

Yetmiş seksen toksan /yaşka yetse bendem

(H80/24d)

Ol/ himār dek boluban yük astıda kalmışlar

(H99/7b)

Huş gaibdin yetüşti bir/ cemaa dervişler

(H100/1b)

Tamām/ iklimi kezdim tapmadım sāf

(Mün.21b)

Kayu/bende Hudāğa bolsa māyil

(Mün.45b)

2. 1. 3. 2. Sıfat Unsuru Kelime Öbeği Olan Sıfat Tamlamaları

2. 1. 3. 2. 1. Sıfat Unsuru "Sıfat- Fiil" Öbeği Olan Tamlamalar

Metinde sıfat unsuru sıfat-fiil öbeği olan tamlamalar en çok kullanılan yapılardır. Sıfat-fiil öbekleri içinde metinde en çok karşılaşılan sıfat- fiil öbekleri "-GAn" ayrıca "-er " ekleriyle yapılanlardır. Bu sıfat-fiillerle kurulan öbeklerde bir geniş zaman kavramı vardır.

Köksüngdeki çıkkan/ āhıng arşka yeter

(H4/12d)

Yığlamay mu öler/ vaktım yavuk yetti

(H5/10d)

Ruzi kılgan/ bendesige bolgay yavuğ

(H12/7d)

Hakikatnıng manasige yetgen/ kişi

(H12/8d)

Candın keçib meni ister/ aşık

(H12/13d)

Toğgan/ yerim ol mübarek Türkistāndın

(H16/2d)

Yol adaşgan/ it dek bolub kimdin soray

(H21/6d)

Yolda kaldım halim sorar /refikimsen

(H21/8d)

On sekkiz ming ālemge server bolğan /Muhammed

(H40/1b)

Kabe eşigin açtırgan/ barça butnı sındurgan

Resūl könglin tındurgen/ adāletli Ümerdür

(H43/3b)

Kāzı bolğan /ālimler para rüşvet yegenler

(H53/6b)

Tang atkunça Hak yādını ayğan/ kişi

(H54/8d)

Öler/ vaktde evvel kelib şeytan bakar

(H60/12d)

Erenlerni baksan/ izin közge sürsem

(H64/1d)

Barur/ cayım bilelmesen kayan emdi

(H69/2d)

Tar lahedge kirer/ vaktda nurga tolung

(H78/2d)

Kılmış /aytmış /günahlardın keçer dostlar

(H78/8d)

Zāhir buzub batın tüze/ alim bolsang

(H79/9d)

Gam lāyığa batıp kalan/ aralaşnı

(H80/21d)

Mey-i cānbāhşı içken /aşık anda sultān

(H103/16d)

Harām harış yapmış/ malğa inanmanglar

(H133/7d)

Uçmağ mülkin uman/ kullar tevbe kılsun

(H141/2d)

Yarlikanmış/ kullar birle suhbeti bar

(H141/5d)

Öler /vaktda eltgey nūr-ı iman

(Mün.9b)

2. 1. 3. 2. 2. Sıfat Unsuru “ Edat Öbeği ” Olan Tamlamalar

Sıfat unsuru edat öbeği olan tamlamalarda bazı edat öbekleri isimlerin önüne gelerek onları nitelemektedir. Metinde özellikle “ sıfat, yanglığ, dek ” edatları sıfat tamlamalarının tamlayan yani sıfat unsuru olurlar. Bu edatların yanı sıra “ andağ, özge, kebi ” gibi edatların kullanıldığı da görülmektedir. “ Sıfat, yanglığ ” edatları “ gibi ” anlamında olup kurduğu öbekle isimlerin önüne gelerek sıfat tamlaması yapmaktadır.

Bāran sıfat/ melāmetni okı tegdi
(H1/8d)
Tufrak sıfat /yol üstide yolı bolsam
(H13/6d)
Şibli yanglığ/ sema urup candın keçtim
(H13/11d)
Gurbet tegdi Mustafā dek/ erenlerge
(H16/3d)
Ontörtümde tufrak sıfat/ harlığ tarttım
(H19/6d)
Hazretingde men kebi/ kulnı hatası köb erür
(H31/4d)
Kızıl gül dek/ yüzüng bolğay misl-i saman
(H69/5d)
İçi taşı andağ/ kulğa saçar dostlar
(H82/8d)
Vahşi yanglığ /çöller ara kılğay vatan
(H102/4d)
Bakışıng yüz ming mening dek/ bendeni azād eter
(H116/3b)
Hak’dın özge/ gafletlerni yırak salmay
(H137/6d)
Anıng dek/ lanetidin eyleng perhiz
(Mün.35b)

2.1. 3. 2. 3. Sıfat Unsuru “ Sayı Öbeği ” Olan Tamlamalar

Sayı öbeği, sayı anlamı taşıyan sözcüklerin basamak değerine göre büyük sayının başta, küçük sayının sonda bulunduğu öbektir. Küçük sayı başta, büyük sayı sondaysa bu tür yapılara sıfat tamlaması denir.

Sayı öbekleri metinde isimleri sayı yönünden belirterek sıfat tamlaması yapmaktadır.

Uşal vaktda ming bir/ zikrin kıldım tamām
(H1/16d)
Tört yüz /yıldın keyin çıkıp ümmet bolğay
(H2/7d)
On dört ming/ müctehidler hizmet kılğay
(H2/7d)
Yetmiş ming/ ferişteler yığlıp keldi
(H2/16d)
Yüz ming /türlüg melāyikke yüzleştim men
(H3/10d)
Men yigirme ikki/ yaşda fenā boldum
(H4/2d)
Bir kem ottuz /yaşka kirdim hālim harāb
(H4/10d)
Ming bir/ zikrin örgetib mihribānlığ kıldılar
(H18/21d)
Ali’ni bar idi on sekiz/ oğlı
(H36/41b)
On sekkiz ming/ ālemge server bolğan Muhammed
(H40/1b)
Üç yüz altmış/ tamurlarım titrer bolsa
(H47/14d)
Yetmiş iki/ yerde mendin sevāl sorsa

(H47/20d)

Dünya tefib kılıb yürgil yüz ming/ talak

(H49/3d)

Üçyüzaltmış/ suv keçtim tört yüz kırk tört/ tağ aştım

(H62/3b)

Öler vaktde ming bir/ atıng sözlesem men

(H63/15d)

Kāfir dep öltürdiler üç yüz /molla talaşıp

(H96/8b)

Ellik ming/ yıl gor başında turganında

(H112/2d)

On sekkiz ming /kamuğ alem gülgül olur

(H138/1d)

Lutf eyleseng yüz ming āsi handan erür

(H142/3d)

2. 1. 3. 3. Yabancı Kuruluşlu SıfatTamlamaları

Farsça sıfat tamlamaları nitelenenin (=mevsufun) niteleyenden (sıfattan) önce getirilmesi ve kendisine bir “ i ”sesi eklenmesiyle oluşturulur. Ancak nitelenenin son harfi â veya û ise, tamlama işareti olan “ i ”den önce “ y ”sesi getirilir. Farsça kurallara uygun sıfat tamlamalarında, terimlerin ikisi birden tekil, ikisi birden çoğul, niteleyen tekil, nitelenen çoğul olabilir. Ancak nitelenen tekil, niteleyen çoğul olamaz. Farsça sıfat tamlamaları, taraflardaki kelimenin asıllarına göre şu durumdadırlar:

a) İki taraf da Farsça olur
b) Biri Farsça diğeri Arapça olur
c) İki taraf da Arapça olur

Arapçada sıfatlar daima sonra gelir. Arapçadaki sıfat tamlamaları; ikinci terimi (haddi) sıfat tamlamaları durumundadır. Kuruluşlarında, sıfatın cins (=genre) ve sayı (=nombre) bakımından nitelenene uymasına dikkat edilir.(BİLGEGİL 1982).

Metinde kullanılan yabancı kuruluşlu tamlama örnekleri şunlardır:

defter-i sāni	(H1/1d)
ol ruz-ı ceza	(H41/6b)
ol şah-ı şahenşah	(H41/9b)
bir katre-yi mey	(H41/14b)
ol cam-ı elest	(H41/14b)
bende-i ol	(H41/17b)
ul sidretü'l-münteha	(H46/5d)
ol lā-mekan	(H62/11d)
her subh-dem	(H65/1d)
Barça halk-ı ālem	(H73/6b)
ol bi-vefa	(H139/11d)
şeytan-lain	(H1/12d)
ber-Hak	(H2/3d)
Pir-i Muğan	(H2/20d)
la'li leb	(H11/20d)
akl-ı kamil	(H12/3d)
Pir-i Muğan	(H12/5d)
Şeytan-lāin	(H18/17-19d)
bi-edeb gödek	(H18/22d)
şeyh-i zaman	(H22/7d)
Zāt-ı pāk	(H32/12d)
Zāt-ı pāk	(H34/2b)
dürüdi bisyar	(H39/1b)
raz-ı nihan	(H39/6b)
Mel'un la'in şeytan	(H40/7b)
dānā yı Muhammed	(H41/14b)
ruy-ı siyah	(H41/15b)
nā-hāk iş	(H43/6b)
nefs-i bed	(H51/9d)
hun-ı zerdab	(H59/11d)

Bi-tehāret zikr	(H60/12d)
ruy-ı körki	(H71/3d)
la-emrük tāc	(H80/2d)
tire-baht	(H80/26d)
nāinsaf dünya	(H95/22d)
bi-pāyan dünya	(H100/4b)
mey-i cānbahş	(H103/16d)
eşk-i surh	(H103/20d)
amud-ı otluğ	(H104/3d)
hulk-ı huşın	(H133/17d)
divāne-i jülide	(H137/4d)
bād-ı hevā	(H138/6d)
otluğ zencir-kişen	(H143/3b)
Behişt-i cāvidān	(Mün.51b)
talib-i has	(Mün.52b)

2. 1. 3. 4. Sıfat Tamlamalarının Kelime Öbekleri İçindeki Durumu

2. 1. 3. 4. 1. Sıfat Tamlamalarının “ Tamlayan ” Olarak Kullanılması

Sıfat tamlamaları, yargı ve belirtme öbekleri içinde adların alabileceği tüm görevlerde kullanılırlar. Gerçekten sıfat tamlaması, tümce ve tümleciklerde “kurucu öğe”; isim tamlamalarında ”belirten”, ”belirtilen” sıfat tamlamalarında “isim” öğesi,” sıfat öğesi; diğer belirtme öbeklerinde de “isim” öğesi olabilirler. İsim tamlamaları içinde “ tamlayan(belirten) ” olarak görev aldığında isim tamlaması içinde tek bir öğe gibi işlem görür. Metinde tespit ettiğimiz tamlayan olarak kullanılan sıfat tamlamalarının niteleme ve belirtme sıfatları olarak sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu öbeklerden bazı örnekler şunlardır:

Her subhi/ dem nidā keldi kulağımda
(H3/1d)
İkki alem /işretlerin meyge sattım

(H8/19d)

Çın dertlikni/ iş erür söz ü güdaz

(H9/7d)

Basıb ötseng murdar cismin/ kılgusı ar

Kim ar etse şeytan kavmi/ hevası bar

(H10/8d)

Çin ümmetni /sinesige koydum mena

(H11/20d)

Hakikatlık aşıklarnı/ rengi sonuk

(H12/12d)

Miskin Ahmed sen bu yazuk/ zehridin

(H23/7d)

Kamuğ biçarelerni /dadige yet

(H32/9b)

Uşbu yollar/ yeri bilinür şeriatda

(H76/2d)

Çın aşıklar bu dünyānı /çuğzı bolgay

(H103/6d)

Oşal kulnı/ rengi bolğay mundağ sārığ

(H104/10d)

Bu ölümning/ şerbetidür aççığ şarab

(H111/1d)

Eya dostlar oşal kuşnı /ayanını

Köp nādānlar bilmez ul kuş /pāyānını

(H113/3d)

Eyā dostlar bu yollarnıng/ ukbāsı köp

(H128/1d)

Essiz bu tarikatnıng/ tansuk aydı

(H131/1d)

Andağ erler /suhbetini tabgan kişi

(H134/8d)

2. 1. 3. 4. 2. Sıfat Tamlamalarının “ Tamlanan ” Olarak Kullanılması

Sıfat tamlaması isim tamlamalarında yardımcı unsur tamlayan (belirten) olabildiği gibi asıl unsur olan tamlanan (belirtilen) konumunda da bulunabilir. Böylece anlatım genişlemekte ve zenginleşmektedir.

Bolgaymen mu Muhammed’ni/ has ümmeti
(H10/4d)
Allah/ sahi lutfın körüb hayran kalgıl
(H14/12d)
Bilingiz ol meni/ hās ümmetimdür
(H36/31b)
Aşıklarnı/ küyüb uçgan küli bolsam
(H63/7d)
Aşıklarnı/ çın dostığa cānı kurban
(H108/3d)
Aşıklıknı /āsān işi baş bermeklik
(H108/11d)
Aşıklarnı/ has maşukı seher hezler
(H133/21d)

2. 1. 3. 4. 3. Sıfat Tamlamasının Başka Sıfat Tamlamalarında “ Sıfat ” Unsuru Olarak Kullanılması

Sıfat tamlamaları bazen başka ismin önüne gelerek onları niteler veya belirtir. Bu durumda yeni bir sıfat takımı oluşur ve önceki sıfat takımı yeni grubun içinde yardımcı unsur olarak işlerlik kazanır. Bu kullanımla ilgili bazı örnekler şunlardır:

Yüz ming/ türlüg melāyikke yüzleştim men
(H3/10d)
Ölgenimde yığlıp urung yüz ming/ tayak
(H4/4d)

Garib canım yüz tasadduk /dānālardın
(H14/6d)
Uluğ babam ravzası ol ak /türbetge
(H16/7d)
Yüz ming /türlüg mihnet saldın dād etmedim
(H17/8d)
Ming tümen /türlük hatālar mendin ötse avf kıl
(H31/1d)
Kul Hace Ahmed her bir /sözüng derdge derman
(H51/10d)
Kırk yıllık/ zengār başkan könglüm mülkin
(H58/1d)
Yüz ming/ türlük tāat kılsa bināsı yok
(H59/12d)
Beş künlük/ nakd ömrini koldın berib
(H105/1d)
Altı karış/ bozdın kefen kılmak kerek
(H105/3d)
Bir yeşil/ kuş boluban uçar ermiş
(H113/1d)
Tālib-i Allah bolub her yahşi/ sözni sözlemek
(H119/4d)
Yüz ming münācāt aytıb yığlay senge Hudā
Her bir şāhı/ ming yılçalık yolnı tutar
(H135/6d)

2. 1. 3. 4. 4. Sıfat Tamlamasının Başka Sıfat Tamlamalarında " İsim Unsuru " Olarak Kullanılması

Sıfat tamlamaları başka sıfat tamlamaları içinde tamlanan yani isim unsuru olabilir. Bu durumda sıfat tamlamasının önüne bütün grubu niteleyecek başka bir kelime gelir. Bu kelime yardımcı unsur, sıfat tamlaması ise asıl unsur-isim unsuru-olarak yeni bir tamlama

oluşturur.

Belim bağlap men kılmadım bir/ yahşi iş
(H7/11d)
Hakikatlığ /çın aşıkga tuhfe bergüm
(H12/15d)
Nādānlardın işitmedim bir/ yahşi söz
(H14/9d)
Ming tümen/ türlük hatālar mendin ötse afv kıl
(H31/1d)
İkkinçisi yār bolgan/ adāletliğ Ümer'dür
(H43/1b)
Kalmas bütün/ bir üstühān bilmem ki hālim ne bolur
(H72/3b)
Bir karanğu/ şulesiz yerge baradur dostlarım
(H73/2b)
Andağ alim/ ikki közi giryān bolur
(H79/11d)
Kattığ azab/ tar laheddin korkmağanlar
(H84/6d)
Erür ferzend menge ol/ talib-i has
(Mün.52b)

2. 1. 3. 4. 5. SıfatTamlamasının " Edat Öbeğinde " İsim Unsuru Olarak Kullanılması

Metinde edat grubunu özellikle " birle, dek, üçün, yanglıg " gibi edatlar oluşturur. Bunlar çoğu zaman yeni sıfat tamlamalarının veya zarf tümleçlerinin oluşumunu sağlarlar. Bununla birlikte bu edat grublarının isim unsuru, bir sıfatla isimden meydana gelmiş sıfat tamlaması da olabilir.

Bu hal /birle yer astıda daim boldum
(H8/4d)

Bir söz/ birle yaranlardın boldı cüda
(H11/9d)
Uçkan kuş/ dek lamekanga aştım mena
(H15/9d)
Azıb kalğan botalar /dek bozlasam men
(H63/15d)
Aşık küyse hās ma'şukı/ birle küygey
(H103/9d)
Ul nur/ birle ikki cehan yarur bolğay
(H105/7d)
Her sarı barsa oşal yarı/ birle pervaz eter
(H116/2d)
Körgil uşbu dünya /üçün köb cefalar eyleseng
(H116/7b)
Işk gevheri tibsiz derya/ içre pinhān
(H120/1d)
Bolmağınca bu yol/ içre mungluğ hayrān
(H131/6d)
Yarlikanmış kullar/ birle suhbeti bar
(H141/5d)

2. 1. 3. 5. Farklı Özellikleri Olan Sıfat Tamlamaları

2. 1. 3. 5. 1. İkilemenin Sıfat Unsuru Olarak Kullanıldığı Tamlamalar

İkilemelere (ikizleme) en elverişli kelime çeşitleri isimler, sıfatlar, zarflar ve zarf-fiillerdir. Metinde de sıfatların ve isimlerin aynen veya zıt anlamlıları kullanılarak yardımcı unsur yani sıfat unsuru olarak görev yaptıkları örnekler mevcuttur.

Türlüg türlüg/ cefā tegdi boyun sundım
(H6/10d)
Asi cafi/ ümmetlerni halin sordum

(H8/13d)

Fıskı fücur/ günāhları tağdın artar

(H9/8d)

Işk yolıda katre katre/ kanlar yutay

(H51/5d)

Uluğ kiçik/ yārānlardın özr kılgıl

(H58/7d)

Rızā bolung özümdin yahşı yaman /sözümdin

(H67/4b)

Türlük türlük /alāmetler boldı peydā

(H68/2d)

Miskin zaif/ Hace Ahmed yetti puştinge rahmet

Asi cafi/ ümmetlerin gamın yedi

(H79/13d)

Uluğ kiçik/ yārānlardın edeb ketti

(H89/2d)

Elmas pulād/ kılıç kurnı çapkuvçılar

(H111/8d)

Uluğ uluğ /kitablardın aytdı munı

(H112/16d)

Soffen soffen /aşıklarga nidā kelgey

(H115/8d)

Zahir hande /bātınların pinhan kılur

(H134/8d)

Ayrıca bağlama grubunun sıfat unsuru olduğu tamlamalara da rastlanmıştır.

Mā u menlik/ halayıkdın kaçtım mena

(H1/3d)

Dür ü gevher /sözümni işitip ok

(Mün.37b)

2. 1. 3. 6. Cümledeki Görevi Yönünden Sıfat Tamlaması

2. 1. 3. 6. 1. Sıfat Tamlamasının Özne Olarak Görev Yapması

Metinde özellikle bazı özel isimler ve özne görevli kelimeler önlerine belirtici ve niteleyici kelimeler alarak özneyi sıfat tamlamasına dönüştürürler. Metinde kullanılan sıfat tamlamasını oluşturan sıfatların daha çok niteleme görevi üstlendikleri görülmektedir. Bazı örnekler şunlardır:

Şeytan-lain mendin kaçıp ketti bi-pak
(H1/12d)
Kızıl yüzüm tāat kılmay soldı dostlar
(H5/11d)
Akil kullar Hak yadını aydı canan
(H11/7d)
Bir tün seher garib Mansur köb yığladı
(H11/11d)
Yalğan aşık yolğa kirse hemme hata
(H12/14d)
Huş kudretliğ Perverdigar Bir u Barım
Kolum tutub yolğa salgıl "Ente'l-Hādi
Rahim Mevlam nazar kılsa olur nāgāh
(H22/6d)
Ahir zaman bolğandur pādşāh zālim bolgandur
(H29/5b)
Ming tümen türlük hatālar mendin ötseafv kıl
(H31/1d)
Aşıklarğa sendin özge gavğa harām
(H33/9d)
Issığ kılmas senge tanglaki āhı
(H34/11d)
Berür bolsa tügenmes ni'meti bar

(H36/5b)

Tünler yatıp uyumas tilāvetliğ Muhammed

(H40/3b)

Asmāndagi ferişteler yerge indi

(H46/6d)

Türlüğ ayşım, türlüg işim mungluğ başım

Ayırdı cānım ketti hūşum aktı yaşım

(H55/2d)

Nazar kılsa hasta könglüm rūşen bolur

(H66/2d)

Kızıl gül dek yüzüng bolğay misl-i saman

(H69/5d)

Kāzı imām bolğanlar nahak da'va kılganlar

Ol himār dek boluban yük astıda kalmışlar

(H99/7b)

Şeriatda mürşid bolğan garib kullar

Şeriatdın alar menzil alur bolğay

(H104/1d)

Adil pādşah tāatların isyān kılur

(H133/14d)

Tört ayağlığ çūbın at bir kün senge yeter a

(H144/2b)

2. 1. 3. 6. 2. Sıfat Tamlamasının Nesne Olarak Görev Yapması

Metinde sıfat tamlamasının cümle ve dize içinde en işlek kullanıldığı görevlerden birisi de "nesne" görevidir. Bu öbek belirtili ve belirtisiz nesne olarak görev yapmaktadır. Belirtili nesne kelimeye –nI, -I yükleme eki getirilerek yapılmaktadır.

Garib cānım sarf eyleyim yoktur mālım

(H1/9d)

Halkalar kılıp aziz canıng eyle kurban

(H1/14d)

On üçümde nefs hevāsı kolğa aldım

(H3/3d)

Belim bağlap men kılmadım bir yahşi iş

(H7/11d)

Eya dostlar pak ışkını kolga aldım

(H11/1d)

Nādānlardın işitmedim bir yahşi söz

(H14/9d)

Çın aşıknı Allah süyüp bendem dedi

(H15/2d)

Has ışkını köngül içre cā eylese

(H20/5d)

Ata kılgan aziz cannı bilmedim men

(H24/5d)

Közüm açdım seni kördüm küll köngülni senge berdim

(H35/3b)

Himmet berseng it nefsimni uşlasam men

(H51/6d)

Yadı birle meşğul bolsa yeldā tüni

Erenlerdin himmet yarı kılmak kerek

(H76/9d)

Pak ışkını kolga almay bolmas yürüb

(H77/2d)

Haknı söygen āşıkları taptı murād

(H108/5d)

2. 1. 3. 6. 3. Sıfat Tamlamasının “ Zarf ” Olarak Görev Yapması

Sıfat tamlamaları bulunma eki –da/-de ekini alarak yüklemi zaman bakımından niteleyerek; yine şart eki –sa/-se’yi alarak zarf olarak görev yapmaktadır. Bazen de grup olarak yüklemleri niteleme işlevinde bulunarak zarf tümleci işlevini kazanır. Bu

kullanımlara metinde sıkca rastlanmaktadır.

Fasih tilde sögüp aydı tuhfeng kanı
(H13/3d)
Tar lahedge kirer vaktda nurga tolung
(H78/2d)
Öler vaktde iman arığ kolga alsang
(H95/31d)
Kıyametni bir küni ellik ming yılça bolur
(H141/8d)
Kılur bir lahzada vaslığa lāyı
(Mün.23b)

2. 1. 3. 6. 4. Sıfat Tamlamasının "Yer Tamlayıcısı" Olarak Görev Yapması

Sıfat tamlamaları dizelerde –ğa, -ka/-ke, -de, -dın/-din bulunma ve ayrılma eklerinden birisini grubun sonuna alarak yer tamlayıcısı işleviyle cümle kuruluşuna katılırlar. Bu kullanımlar da metinde sıkça görülmektedir.

Dünya-perest nā-cinslerdin boyun tavla
(H1/7d)
Allah hakkı andağ kulğa seccin tayyār
(H1/22d)
Hūrlar kelip harir tondın kefen kıldı
(H2/16d)
Huş gaibdin kulağımğa ilham keldi
(H4/1d)
Yalğan āşık çın āşıkka güvāh boldum
(H4/2d)
Kızıl yüzüng kara yerde solgan yahşi
(H6/12d)
Himmet berseng şum nefsimge ursam teber

(H7/9d)

Hakikatlığ çın aşıkga tuhfe bergüm

(H12/15d)

Gurbetlenip öz şehrige kaytıp yandı

(H16/8d)

Çın derdlikke özüm dāru özüm dermān

(H54/7d)

Ol bendemni öz yolumda duta kıldım

(H54/9d)

Uzun tünde yaruk künde könglüm anda

(H55/4d)

Bu dünyanı puçek pulğa satar dostlar

(H84/4d)

Ey nā-insaf dünya fani Hakk'a yanğıl

(H95/22d)

İşitgenler hemme maksudga yetsün

(Mün.54b)

2. 1. 3. 6. 5. Sıfat Tamlamasının " Yüklem " Olarak Görev Yapması

Sıfat tamlamaları bir bütündür; yapısal bütünlüğü içinde işleme girerler. Sıfat tamlamaları bir adın cümlede alabileceği bütün işleyişleri alır. Cümlede ek- fiil alarak cümlenin sonunda veya herhangi bir yerinde kullanılarak yüklem olabilirler. Yüklem olan sıfatlar adlaşmıştır ve yüklemi sıfatlara dayalı cümleler de isim cümlesi olmaktadır. Bu işleyiş metinde de görülmektedir. Ancak metin nazım biçimiyle yazıldığı için birçok kullanımda ek- fiillerin ve durum takılarının düştüğü görülmektedir. Bu durumun vezin gereği olduğu kanaatindeyiz.

Tāatlikler Hak kaşıda huş-saadet

(H5/11d)

Yolda kaldım halim sorar refikimsen

(H21/8d)

Barça kullar içide āsi kuldur Hāce Ahmed

(H29/2b)

Şermende āsi kulmen ışk yolıda bülbülmen

(H29/6b)

Tarikatnı yolı külli edebdür

(H36/1b)

İkkinçisi yār bolgan adāletliğ Ümer'dür

(H43/1b)

İzim yādı uluğ yāddur aytur bolsam

(H55/1d)

Ol ezeldin tire-bahtdur özge kelmes

(H80/26d)

Aşıklık uluğ işdür gāfil bolma

(H81/10d)

Garibliğ kattığ işdür ey azizim

(H101/5b)

Hoş devletdür vilayetde padşah bolsa

(H104/9d)

Kara kündür oşal sāat ki dünyādın sefer kılsang

(H106/1b)

Çın sözümdür hergiz anı yalğanı yok

(H120/5d)

Çın āşıkdur hergiz anı yalğanı yok(H140/5d)

Sıfat Tamlamaları	**Öge Sayısı**	**Kullanılma Oranı**
Sıfat unsuru tek kelime olan sıfat tamlamaları		
Sıfat unsuru niteleme sıfatı olan tamlamalar	522	%40.03
Sıfat unsuru belirtme sıfatı olan tamlamalar	782	%59.96
Toplam	**1304**	

Tablo: 5

Sıfat unsuru kelime grubu olan sıfat tamlamaları	**Öge Sayısı**	**Kullanılma Oranı**
a) Sıfat unsuru " Sıfat-fiil" grubu olan tamlamalar	208	%67.31
b) Sıfat unsuru " edat öbeği" olan tamlamalar	19	%6.14
c) Sıfat unsuru " sayı öbeği" olan tamlamalar	82	%26.53
Toplam	**309**	

Tablo: 6

Yabancı kuruluşlu sıfat tamlamaları	**Öge Sayısı**
Toplam	**72**

Tablo: 7

Sıfat tamlamalarının kelime grupları içindeki durumu	**Öge Sayısı**	**Kullanılma Oranı**
a) Sıfat tamlamalarının "Tamlayan" olarak kullanılması	63	%86.30
b) Sıfat tamlamalarımın " Tamlanan" olarak kullanılması	10	%13.69
Toplam	**73**	

Tablo: 8

Farklı özellikleri olan sıfat tamlamaları	**Öge Sayısı**	**Kullanılma Oranı**
1. İkileme öbeğinin sıfat unsuru olarak kullanıldığı tamlamalar	18	% 90
2. Bağlama öbeğinin sıfat unsuru olarak kullanıldığı tamlamalar	2	% 10
Toplam	**20**	

Tablo: 9

Sıfat Tamlamasının Kelime Öbekleri İçindeki Görevi	**Öge Sayısı**	**Kullanılma Oranı**
Sıfat tamlamasının başka sıfat tamlamalarında " Sıfat Unsuru" olarak kullanılması	27	% 45.76
Sıfat tamlamasının başka sıfat tamlamalarında " İsim Unsuru" olarak kullanılması	17	% 28.81
Sıfat tamlamasının " Edat Grubu"nda isim unsuru olarak kullanılması	15	% 25.42
Toplam	**59**	

Tablo:10

Cümledeki görevi yönünden sıfat tamlaması	**Öge Sayısı**	**Kullanılma Oranı**
1. Sıfat tamlamasının ÖZNE olarak görev yapması	492	%35.42
2. Sıfat tamlamasının NESNE olarak görev yapması	297	%21.38
3. Sıfat tamlamasının ZARF olarak görev yapması	162	%11.66
4. Sıfat tamlamasının "Yer tamlayıcısı" olarak görev yapması	329	%23.68
5. Sıfat tamlamasının YÜKLEM olarak görev yapması	109	%7.84
Toplam	**1389**	

Tablo: 11

2. 1. 4. İsim Tamlamaları

Bu öbek iki isim unsurunun meydana getirdiği kelime öbeğidir. Buradaki “ isim ” terimi, zamir (adıl) dışındaki isimsoylu kelimelerin tümünü kapsamaktadır. Bu öbek, bir ismin anlamının iyelik sistemi içinde başka bir isimle tamamlanması esasına dayanır. Bir nesnenin başka bir parçası olduğunu, başka bir nesne ile tamamlandığını ifade etmek için bu kelime öbeğine başvurulur. Bu öbeğe, iki öğesi de isim olan iyelik öbeği de denmektir. Bu öbek ekli bir birleşmedir. Tamlanan unsur daima iyelik eki taşır. (ERGİN 1986: 381)

İsim tamlamalarında temel öğe yani yönetici tamlanandır. Tamlayan yardımcı unsurdur. Yardımcı unsur tamlayan veya belirten, ikinci unsur ise tamlanan veya belirtilen olarak adlandırılır. İsim tamlamalarının kurucu unsurları isimlerden ve isim gruplarından oluşabilir.

Metinde en çok kullanılan öbeklerden biri de isim tamlamalarıdır. Metindeki isim tamlamaları genellikle belirtili, belirtisiz ve zincirleme isim tamlaması kuruluşlarında görülmektedir. Ayrıca tamlayan ve tamlanan unsurlarının yer değiştirdiği, yabancı kuruluşlu, hal ekleriyle kurulan, takısız ve tamlayanı düşmüş isim tamlamaları örnekleri de tespit edilmiştir ve bunlar ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

2. 1. 4. 1. Yapı Bakımından İsim Tamlamaları

2. 1. 4. 1. 1. Unsurları Tek Kelime Olan İsim Tamlamaları

2. 1. 4. 1. 1. 1. Belirtisiz İsim Tamlamaları

Belirtisiz isim tamlamalarında tamlayan herhangi bir ek almaz. Eksiz olarak asıl unsur olan tamlanana bağlanır. Bu eksiz tamlayan belirsizdir, geneldir. İlgililerce bilinmeyen, belirsiz, genel bir varlığı ya da kavramı gösterir. Gruba katılımı asıl ögeye yani tamlanana bağlılığı kuvvetlidir. Onun yardımcısı, onun anlamını tamamlayan sıfatı durumundadır. Adeta bir nesnenin, varlığın adı gibidir. Bu nedenle de isim birleşiği görüntüsü taşırlar. İki unsur arasına herhangi bir kelime veya öbeğin girmesi mümkün değildir. Gerçekten bu öbeklerde

belirten ile belirtilen, bir varlığa ya da kavrama isim olmuşçasına birleşir. Bu nedenle bu öbek varlıkların türünü gösterdiği için " tür adı " olarak kullanılır.

Metinde isim tamlamaları içinde en yoğun olarak kullanılan öbek belirtisiz isim tamlamalarıdır. Bazı örneklerde tamlananın ek almadığı görülmektedir. Bu durumun vezin gereği olduğu kanaatindeyiz.

Metinde tespit edilen belirtisiz isim tamlamaları şunlardır:

Kāni bolup şevk /şarabın içtim mena
(H1/5d)
Hak /emrini mehkem tutmay özüm cāhil
(H1/9d)
Fenāfillāh/ makāmığa aştım mena
(H1/21d)
Arş/ üstide namāz okup tizim büktüm
(H2/9d)
Ol sebebdin ışk /dükānın kurdum mena
(H3/1d)
Kıyāmet /kün ğazab kılsa Rabbim Kādir
(H3/11d)
Yalğan da'va tatlarım/barçası pūç
(H4/3d)
Işk/ yolıda bolalmadın misl-i türāb
(H4/10d)
Urup sögüp dünya /ukbın koydurdılar
(H4/11d)
Hakk /ışkını könglüm içre saldı dostlar
(H5/1d)
Köngül /kuşı lāmekānğa yetti dostlar
(H5/13d)
Köz /yaşımnı akkuzuban jāle kıldım

(H6/4d)

Gorğa kirmek Resūlullāh /sünnetleri

(H9/4d)

Dinni koyub dünyā/ malın özge tartar

(H9/8d)

Işk /bābını Hak /yüzige vā eylese

Işksızlarğa dozah/ bābın açar dostlar

(H20/9d)

“Kul Huvallah Sübhan Allah” din/ kamçısı

Roze namaz tesbih tehlil Hakk/ elçisi

Pir-i muğan taliplerni yol/ başçısı

(H21/13d)

Gül/ rengleri zefarān dek solmakturur

(H81/4d)

2. 1. 4. 1. 1. 1. 1. Yardımcı Unsurun Birden Fazla Olduğu Belirtisiz İsim Tamlamaları

Yardımcı unsur birden fazla kullanılarak anlatım gücü daha da kuvvetlendirilebilir. “Eksiz tamlayan belirsizdir, umumidir; fakat gruba iştiraki, tamlanana bağlılığı daha kuvvetlidir. Tamlananın daimi destekleyicisi, ayrılmaz yardımcısı, adeta onun mānāsını tamamlayan sıfatı durumundadır (ERGİN 1986: 382).

Metinde tespit edilen yardımcı unsurun yani tamlayanın birden fazla kullanılarak oluşturulan belirtisiz isim tamlaması örnekleri sınırlı sayıdadır.

Tenim canım dilim ruhum /sevdāsını

(H50/7d)

Hırs u heva nefs/ yolını koymak kerek

(H74/3d)

Leyli Mecnūn /Ferhād Şirin/ devrin sürer

(H103/8d)

Nefs-i bedni aldıda tersa cuhudni tovfisen
(H119/11d)
Tecrid-tefrid işlerini edā kılmay
(H124/7d)
Taliblerge ayet-hadis sözin sözler
(H26/6d)

2. 1. 4. 1. 1. 1. 2. Takısız İsim Tamlaması Kuruluşunda Olan Belirtisiz İsim Tamlamaları

İki isim unsurunun eksiz olarak bir araya gelmesinden oluşan isim tamlamalarına *takısız isim tamlaması* denilmektedir. Metinde de yapısal olarak takısız isim tamlaması kuruluşunda olan bu öbekler, işlevsel olarak belirtisiz isim tamlamalarıdır.

Metinde tespit edilen takısız isim tamlamasının bazı örnekleri şunlardır:

İkki alem közlerimge haşhaş /dane
(H12/1d)
Rahmet /derya tolub taşar yetse furat
(H22/3d)
Kıyāmet/kün andın ozā şefkat kanı
(H38/4d)
Duşenbe/ kün Hak Mustafa dünya koydı
(H46/4d)
Andağ kādı cāyını sırāt/ köfrügde kördüm
(H53/7b)
Seher/ vaktde pir-i muğan bakıb sordı
(H60/1d)
Candın keçmey vahdet/meydin içib bolmaz
(H102/16d)
Kılıçdın tiz kıl/ köfrüngni atı sırāt
(H108/5d)

Türlük türlük da'vā/ işler kılur erdim

(H110/2d)

Meni hikmetlerim inām-ı Allah

Seher vaktda dese "estağfirullah"

(Mün.63b)

2. 1. 4. 1. 1. 2. Belirtili İsim Tamlamaları

İsim tamlamalarında asıl unsur yani yönetici, iyelik ekini taşımaktadır. Tamlayan unsurun belirli olması, grup içinde kuvvetle hissedilmesi onun gruba iştirakinin zayıf olması, tamlanan unsuru geçici desteklemesi, ona o anda bağlanması yani daima beraber kullanılır tamlayıcısı olmaması demektir (ERGİN : 1986). Bu nedenle belirtili isim tamlamalarında tamlayanla tamlanan unsurların arasına başka unsurlar girebilir. Bu durum, bu tür öbeği oluşturan ögelerin kavramca kaynaşmadığını gösterir. Bunun bir göstergesi de bu isim öbeğinde her iki ögenin kendi vurgularını korumalarıdır. Öbekte araya giren unsur tamlananla ilişkili olabildiği gibi ilgisiz de olabilir. Belirli isim tamlamasında bir belirtenin birden çok belirtileni, bir belirtilenin birden çok belirteni olabilir.

Metinde isim tamlamaları içinde belirtisiz isim tamlamasından sonra en yoğun kullanılan öbek *belirtili isim tamlaması*dır. Metinde tespit ettiğimiz belirtili isim tamlamalarında yardımcı unsura yani tamlayana "–I, -nI, -nıng/-ning" ilgi hali ekleri getirilir.

Asıl unsur tamlanana da :

1. tekil şahıs için –m/-Im,
2. tekil şahıs için –Ing,
3. tekil şahıs için –sI,-I iyelik ekleri getirilerek tamlama kurulur.

Metinde tespit ettiğimiz belirtili isim tamlamalarından bazıları şunlardır:

Garib yetim fakirlerni /köngli sıylap

Köngli bütün halayıkdın kaçtım mena

(H1/2d)

Gariblerni/ izin izlep tüştüm mena

(H1/4d)

Vā-derigā muhabbetni/cāmın içmey

(H1/11d)

Zalimlerni/ kurbı nedür men yaratkan

(H11/16d)

Mendin keçib zalimlerni/ elkin tutkan

(H11/16d)

Hakikatnıng/ manasige yetgen kişi

(H12/8d)

Şeriatdur aşıklarnı/ efsanesi

(H12/9d)

Arif aşık tarikatnı/ dürdanesi

Muhabbetni/ bağın kezmey aşık bolmas

(H12/10d)

Şeriatnıng/ bostanıda cevlan kıldım

Tarikatnıng/ gülzarında seyran kıldım

Marifetning /eşigini açtım dostlar

(H19/9d)

Can u iman ğızasıdur seni /zevking

Canım berip satkun alay seni/ ışkıng

Roz-ı mahşer şefi bolğay seni /şevking

(H21/12d)

Sensen mening/ penāhım gazab kılma ilāhım

(H25/6b)

Muhammedni/ biling zātı arabdur

(H36/1b)

Atası/ atı Abdullāh ikendür

(H36/7b)

Muhabbetni /asasını kolğa alıp

Saadetni /hırkasını tenge salıp

Muhabbetni/ yungı birle kanatlanıp

Marifetni /butağige kongum kelür

(H50/4d)

Kul Hāce Ahmed yamanlarnı /yamanı sen

Yoldın azğan gümrāhlarnı/ nādānı sen

(H60/16d)

Şeriatnı /şeraitin bilgen aşık

Tarikatnı/ makamını bilür dostlar

Tarikatnı/ işlerini eda kılıb

Hakikatnı/ deryasığa batar dostlar

(H77/1d)

Alarnı /sözleri zalimi zaldur

(Mün.31b)

2. 1. 4. 2. "Zincirleme İsim Tamlaması"

İsim tamlamaları, isim işleyişinde dil birimleridir; yargı öbekleriyle belirtme öbekleri içinde isimlerin alabileceği tüm görevleri üstlenebilirler. Her tür cümlede kurucu öge olabildiği gibi, belirtme öbeklerinde de belirten, belirtilen ya da isim ögesi olarak yer alabilirler. Bir isim takımının, başka bir isim takımına belirten ya da belirtilen olarak girmesi, bu belirtme öbeklerinin iç içe girip zincirlenmesine yol açar.

Bu tamlamada her takım bir ad sayılır ve başka bir adın tümleyicisi olur. Zincirleme isim tamlamasında tamlayan kısım belirtili veya belirtisiz isim tamlamasından oluşur. Metinde belirtili veya belirtisiz isim tamlaması yapısındaki söz öbeklerinin tamlama ekleriyle zincirleme isim tamlaması oluşturduğu söz öbekleri kullanılmıştır. Ayrıca "Kim aretse şeytan kavmi /hevası bar" (H10/8d) örneğinde olduğu gibi ilgi hāli eki almadan kurulan zincirleme isim tamlaması örnekleri de mevcuttur.

Bir kün seni ömrüng /bergi bolğay hazān

(H9/6d)

Kim ar etse şeytan kavmi /hevası bar

(H10/8d)

Can u dilim ümmetlerim /köz revşeni
(H11/20d)
Tarikatnı yollarını /ukbası köp
(H12/4d)
Gül ışkını /kūyıda men bülbül boldum
(H33/2d)
Erürsen bendening puştı /penāhı
(H34/1b)
Merdan erür Hak yolını /başçıları
(H50/2d)
Vahdaniyet deryasını /yolçıları
(H50/2d)
Hakk Mevlāmnı /nazargāhı tüşti bolğay
Hakk yādını /nūrı birle açtı bolğay
(H58/1d)
Ey dostlarım ışk derdini /devāsı yok
(H59/12d)
Hakikatnı deryasını /hataı köb
(H77/2d)
Köz yaşıngnı /berki birle çakmak akkıl
(H95/21d)
Haknı yādı /esrārı hub edebliğ dervişler
(H98/4b)
Eya dostlar ışk ehlini /samanı yok
Deva sormang ışk derdini /devası yok
(H102/27d)
Aşıklarnı /āh-ı dili karzı bolğay
(H103/2d)

2. 1. 4. 3. Yabancı Kuruluşlu İsim Tamlamaları

“Ahmet Yesevî’nin dönemin önemli bir bilim ve kültür merkezi olan Buhara’da iyi bir eğitim gördüğü; Arapça ve Farsçayı çok iyi öğrendiği, İslamî ilimler konusunda da çok iyi yetiştiği tahmin edilebilir” (ERCİLASUN 2004 : 340). Bununla beraber Karahanlı devlet dilini geliştirmekte ve onu halka edebiyat yoluyla indirmekte Ahmet Yesevî’nin çok mühim rolü olmuştur. Arap ve İran dillerinin baskısının külfeti altında kalmamış, aksine kurtulmaya çalışmıştır. (Türk Dünyası El Kitabı, 3.cilt, 1992 Ank.)

Divân-ı Hikmet, Türk dünyasına İslam’ın esaslarını, şeriat hükümlerini, tarikatının ādāb ve erkanını öğretmek amacıyla söylenen şiirlerden meydana gelir. Hal böyle iken genel olarak sade bir dille ve halk edebiyatından alınma şekillerle söylenen esere Arap ve Farsça kelimelerin ve bu dillere ait dil kurallarının girmesi doğaldır. Metinde de kullanılan Farsça isim tamlamaları için şunları söyleyebiliriz:

Farsçada belirtilen (=muzaf) önce, belirten (=muzafinileyh) sonra gelir. Bunların birincisinden sonra tamlamaya işaret etmek için “i” sesi ilâve edilir. Belirtilene bu sesin ilâve edilmesi, bu terimin son harfine göre, ayrı ayrı yollarla olur. ”â” ve “û” ile biten bir kelime belirtilen durumuna girerken, tamlama ”i” sinden önce bir “y” alır. ”Pâ-yi hünkâr” isim tamlamasında olduğu gibi. Yine ”e” ile biten kelimeler, belirtilen olurken, sonlarına yalnız ”i” eklenir. ”Şehnâme-i Firdevsî” örneğinde olduğu gibi. Eğer belirtilen Arapça olup “i” ile biterse, tamlama işareti olan “i” den önce “y” sesi getirilmez. ”Vâli-i belde “ kullanımında bu kuralı görmekteyiz.

Metinde kullanılan diğer isim tamlaması da Arapça isim tamlamalarıdır. Bu tamlamaların özellikleri de şöyledir:

Arapça isim tamlamaları; başında ”el” tarif harfi bulunan belirtenlerin, ”ü” sesi katılmış belirtilenlerden getirilmesiyle yapılandırılırlar; ancak bu ses, tarif harfindeki “e” nin okunmasına engel olur. Eğer belirten ; ” a, b, c, h, a (ayn), ğ, f, k, m, v, y ” harflerinden biri ise, tarif harfi, genel olarak belirtene katılan “ü” sesi ile kaynaşarak “ül” şeklinde okunur. Belirtenin başında “ t, s, d, z, ş, r, l, n ” harflerinden biri bulunursa, tarif harfi okunmaz,

ancak kelimenin başındaki harf, çift ses verir. ”Rabbü’s-semâvât” gibi. Arapça isim tamlamaları, genel olarak dilimize bazı klişeler halinde dilimize girmiştir. (BİLGEGİL 1982: 133)

Metinde tasavvufî terimlerin kullanıldığı Arapça ve Farsça kuruluşlu isim tamlamaları şunlardır:

Rūz-ı mahşer dergahığa mahrem bolğıl
(H1/3d)
Hak-perestler makāmığa mahrem boldum
(H1/23d)
Her subh-i dem nidā keldi kulağımda
(H3/1d)
Cām-ı şarab kolğa alıp toya içtim
(H5/5d)
Sāki bolup cām-ı şarāb Hācem tuttı
(H6/8d)
Hal-i dilin heç kim bilmes Tengrim güvah
(H11/9d)
Agāh bolup buy-ı Huda aldım mena
(H11/10d)
Ruz-ı mahşer neçüksen dep halin sordum
(H12/15d)
Arz-u halim senge aytay yalğuz habib
(H14/11d)
Arslan babnı sorsangız peyğamberge etibār
Sahabeler uluğı hās bende-i kirdikār
Yatkan yeri nā-hemvār bir kāze-i hārzār
Arslan babam sözlerin işitingiz teberrük
(H18/11d)
Sahābeler aydılar Arslan bābdur atıngız
Arablarnı uluğı pākizedür zātıngız

Terbiyet-i ten farz dedi parça salıp yattıngız
Arslan babam sözlerin işitingiz teberrük
(H18/14d)
Roz-ı mahşer kıçkırğaymu kel āzadım
(H22/4d)
Ayet-i va'd ü va'idni kılmasam men tefrika
(H31/3d)
Kerem birle keçirgil ey arif zat
Azab-ı ahiretdin kılğıl azad
(H32/5b)
Nūr-ı Hüda dost-ı Hüda ol Mustafa
Dürūd-ı Hüda vird-i Hüda Hak Mustafa
(H38/1d)
Ya Seyyide'l-mürselin ya Hatem-en'nebiyyin
Ya Hadi'yel-müzillin ya Mustafa Muhammed
(H39/2b)
Sensen Habib-i Halık Hak dergahıge layık
Hülasa-yı halayık ya Mustafa Muhammed
(H39/5b)
Başımga tüşüb na'ra-ı sevda-yı Muhammed
Men anı üçün kuyıda şeyda-yı Muhammed
(H41/2b)
Peka, Sameda kıl meni rüsva-yı Muhammed
(H41/3b)
Könglümge salıb ışk-ı muhabbetni İlahım
Kılgıl meni sen aşık-ı yekta-ı Muhammed
(H41/4b)
Da'm gam-ı ümmet yedi-yu yenmedi ni'met
Kerametidür sen, kanı gamha-ı Muhammed
(H41/7b)
Kılma meni şermende-i gümrah-ı Muhammed
(H41/13b)

Bir katre-yi mey ol cam-ı elestdin menge in’am

(H41/14b)

Ruy-ı siyahing sür kadem-i Pir-i muğanga

Lutf etse berür dide-yi bina-yı Muhammed

(H41/15b)

Kul Hāce Ahmed kıl tasdik yār-ı ğārıng kıl tefrik

(H42/7b)

Münācātı kuh-ı Tür alğanları ikki nūr

(H44/4b)

Melekü’l-mevt kelmegi hem yavuk yetti

(H47/12d)

“Fezkürüni” zikrini aytgan kullar daima

Cümlesin hemrah behişt-i adn’de kördüm

(H53/2b)

Kılay emdi hasb-ı hālım beyān emdi

Öçüp kalğay vücud içre şem-i imān

Kızıl gül dek yüzüng bolğay misl-i saman

(H69/5d)

Mūsa İmrān kalmadı taht-ı Süleyman kalmadı

(H70/3b)

Körse bolur alarnı rengi ruyı körkini

(H71/3d)

Rehnemādur Hace Ahmed gülistanı ma’rifet

(H71/4d)

Emr-i Hakk’a barça halk-ı ālemin boldı rızā

(H73/6b)

Kul Hāce Ahmed tūtisi pervaz etedür uçgeli

Neylesin Miskin hükm-i Hudādur dostlarım

(H73/7b)

İrādetni bergil ehl-i icazetge

(H76/6d)

Çın ümmetsen iştip yığla misl-i bulak

(H80/13d)

Zehri zakkum içib daim dostlarım a

(H83/8d)

Kerāmet der hab-ı gaflet ru'yetlerin

(H85/3d)

Lahed atlığ dervaza-ı kıyāmetni

(H105/5d)

Bu iş birle barsang eger darü'sselām

(H105/7d)

Kıyāmet āb-rūyığa kerek hūn-ı ciger kılsang

(H106/6b)

Ta bermese Kadir menge darü'l-emen

(H113/4d)

Dāne-i tesbih kolungda tillering ğıybet birle

Selle-i çilpeç urarsen nefsi bed izzet birle

(H119/2d)

Tālib-i Allah bolub her yahşi sözni sözlemek

(H119/4d)

Cān berürde bolğung nūr-ı imāndın cüda

(H119/5d)

Mürşid-i kamil-i mükemmel rah-ı merdanıng kanı

(H119/8d)

Aşıklarnı talebleri cām-ı şarāb

(H133/24d)

Divāne-i jülide mu Haknı tapkan

Şemşir-i Hakk kolğa alıp nefsni çapkan

(H137/4d)

Keçe yatmay hāb-ı gaflet harām kılsa

Zikr-i kalb u zikr-i sırnı tamām kılsa

(H139/8d)

Hakk zikrini mağzı cāndın çıkarmasang

(H140/3d)

Meni hikmetlerim fermān-ı sübhān
Okup bilseng heme mana-ı Kur’an
(Mün.15b)
Meni hikmetlerim şevk-i muhabbet
(Mün.17b)
Meni hikmetlerim fe’li yu kavli
Dili könglide bolsa zikri Mevli
(Mün.44b)

2. 1. 4. 4. Unsurlarından Biri veya İkisi Kelime Grubu Şeklinde Olan İsim Tamlamaları

2. 1. 4. 4. 1. Tamlayanı Kelime Öbeği Olan İsim Tamlamaları

2. 1. 4. 4. 1. 1. Tamlayanı “ Sıfat Tamlaması ” Olan İsim Tamlamaları

İsim tamlamaları metinde çok işlek olarak kullanılan bir öbektir. İsim tamlamasının yardımcı unsuru yani tamlayan unsuru bir kelime öbeğinden oluşabilir.

Metinde de *tamlayanı niteleme ve belirtme sıfatından oluşan sıfat tamlaması kuruluşunda olan söz öbekleri* örneklerinden bazıları şunlardır:

Garib yetim/fakirlerni köngli sıylap
(H1/2d)
Asi cafi ümmetlerni /halin sordum
(H8/13d)
İkki alem /işretlerin meyge sattım
(H8/19d)
Çın dertlikni /işi erür söz-ü güdāz
(H9/7d)
Ey mü’minler bu dünyanı /payanı yok

(H10/7d))

Hakikatlik aşıklarnı /rengi soruk

(H12/12d)

Uluğ babam /ravzası ol ak türbetge

(H16/7d)

Bu dünyanı /öterini emdi bildim

(H30/4d)

Sığındım hazretingge ey İlahı
Yaratkan cümle alemi /penahı

(H32/2b)

Bu şeytan /şerridin kimge kaçarmen

(H34/3b)

Kamuğ arabilerni /kettesidür

(H36/14b)

Yalğan namaz /riyālarnı taşlasam men

(H51/2d)

Oşal meyning /mezesi iç bağrımnı kan kıldı

(H52/2b)

Rahman İgem çın āşıknı /yolın açar

(H60/9d)

Cümle anıng mekānı ol lā-mekān /içinde

(H62/11b)

Uluş alğan kulnı /gamı bolar mukin?

(H64/12d)

2. 1. 4. 4. 1. 2. Tamlayanı " Bağlama Öbeği " Olan İsim Tamlamaları

İsim tamlamalarını oluşturan kelime öbeklerinin her bir unsuru tek kelime olabildiği gibi bir kelime öbeği de olabilmektedir.

Metinde tamlayanı yani yardımcı unsuru bağlama öbeğinden oluşan isim tamlamaları

örnekleri mevcuttur. Bu örnekler sınırlı sayıdadır:

Cürm ü isyan /girihlerin munda çeçmey
(H1/11d)
Arş u kürsi /pāyesini barıp kuçtum
(H2/8d)
Amel kılsa ālimler din u ayın /yarukı
(H71/3d)
Hırs u heva nefs /yolunı koymak kerek
(H74/3d)
Zen ü ferzend māl u mülking /barısıdın güzar kılsang
(H106/1b)
Işk u esrar /sözleridin haber almay
(H124/7d)

2. 1. 4. 4. 1. 3. Tamlayanı " Ad-Eylem Öbeği " Olan İsim Tamlamaları

Sözdiziminde ve söz öbeklerinde anlamın açık, anlaşılır ve kuvvetli olması için tamlayanı oluşturan sözler arasındaki bağın sağlam kurulması gerekir. Bu bağı oluşturan sözcüklerdeki anlatım gücünü artırmak için yardımcı ve asıl unsur, ayrı ayrı söz öbeklerinden kurulabilir. Metinde tamlayan unsuru "ad- eylem" öbeği olan şu örnek tespit edilmiştir.

Ölmes burun cān bermekni derdin tarttım
(H7/15d)

2. 1. 4. 4. 1. 4. Tamlayanı " İkileme " Olan İsim Tamlamaları

İkilemenin amacı anlamı pekiştirmek, verilecek düşünceyi etkili kılmak, anlatıma da süreklilik ve yoğunluk kazandırmaktır. Tamlamalarda da bir adın bildirdiği anlamı ayrıntılamak ve zenginleştirmek için başka bir addan yararlanılmaktadır. Metinde de bu durumun örneği olarak yardımcı unsuru ikilemeden kurulan örneklerde yakın anlamlı

sözcüklerden oluşan tamlayanların daha çok kullanıldığı tespit edilmiştir:

Asi cāfi ümmetlerni /hālin sordum
(H9/3d)
Ayet hadis /manasıdın aydım mena
(H11/13d)
Okuganı şātibi āyet hadis /kātibi
(H44/3b)
Dünya üçün iman İslam /dinin satgay
(H49/6d)
Ayet hadis /sözi birle dinar saçgıl
(H49/10d)
Garib yetim /başın sılab duā alsam
(H64/4d)
Adem safi /sünnetlerin tilge alsam
(H64/5d)
Arıtur dil zengarını Hū- Hū /yadı
(H74/6d)
Asi cafi ümmetlerin /gamın yedi
(H79/13d)
Men menlikni /cezāsını bergey tamuğ
(H91/2d)
Asi cafi ümmetlerni /hālın sorgay
(H102/12d)
Zahid abid /saliklerin ışk better
(H115/12d)
Heyhāt heyhāt nevha feryād /künleri bar
(H141/4d)
Anga içrür zehir zakkūm /şerbeti bar
(H141/7d)

2. 1. 4. 4. 1. 5. Tamlayanı “ Unvan Öbeği ” Olan İsim Tamlamaları

Tamlayanı unvan grubu olan isim tamlamalarına bakıldığında unvanların dinî terimlerden ve eserin yazarıyla ilgili adlardan oluştuğu görülmektedir. Bu öbekle ilgili şu örnekler tespit edilmiştir.

Pir-i muğan /hizmetide yügrüp yürdüm
(H1/13d)
Tāat kılmak Hakk Resūlni /adetleri
(H9/4d)

Şah Mansūr’nı /Enel Hakk’ı bica emes
(H11/10d)
Hak Resūlnı /buyruğın ümmet bolsam kılayım
(H18/23d)
Kaçıp barğay Hakk Te’ālā /penāhige
(H20/2d)
Kul Hace Ahmed Yesevi’ning /uş bu sözi
(H87/6d)
Pir-i muğan /hizmetide cefa tartgıl
(H95/22d)
Katre yaşı Hak mevlāmnı /nezri bolğay
(H103/18d)
Oğan izim Rahim Rahman rahmeti bar
(H141/3d)

2. 1. 4. 4. 1. 6. Tamlayanı Özel İsim Olan Tamlamalar

Bugünkü ölçülere göre tamlayanı şahıs ismi olan tamlamalar belirtisiz isim tamlaması olamamaktadır. Bununla ilgili Muharrem ERGİN, “Eksiz isim tamlamaları, hep bileşik isim durumundadır. Suyun yolu- su yolu, koyunun eti- koyun eti misallerinde bu farklar görülmektedir. Bu fark dolasıyledir ki, çok belirli olan ve daimi bir birlik kurmağa elverişli

bulunmayan şahıs isimlerinin, iyelikli kelimelerin ve zamirlerinin bu gün eksiz isim tamlaması yapılamamaktadır.” demektedir (ERGİN 1962 :381).

Şahıs isimleri belirli varlıkları ifade ederler. Bu nedenle ilgi hali eki almamaları doğaldır. Bu eki almadıkları için de bu tamlamalar yapısal olarak belirtisiz isim tamlaması kuruluşundadırlar. Ancak işlevsel olarak özel isim oldukları için belirlidirler.

Metinde bu tip tamlamalar; şahıs isimleriyle akrabalık arasındaki ilişkiler belirtilirken, yaradana hitap ederken, mekanla ilgili adlandırmalarda bulunurken kullanılmışlardır.

Hak Mustafa/ pendin eştip aydım mena
(H1/15d)
Kābız kelip Arslan Babam/cānın aldı
(H2/16d)
Aşık Mansur/ Ene’l Hak’nı tilge aldı
(H11/3d)
Şah Mansur’nı /Ene’l Hakk’ı bica emes
(H11/10d)
Şeytān/ yolıdın alıp Hak/ yolığa salurmen
(H18/10d)
Arablarnı /uluğı pākizedür zātıngız
(H18/14d)
Kaçıp barğay Hakk Te’alā /penāhige
(H20/2d)
Hace Ahmed Miskini/ nuksanı köptür dünyada
(H31/5b)
Muhammedni /biling zātı arabdur
(H36/1b)
Ebū Tālib Ali’ni/ atasıdur
(H36/14d)
Tengri Teālā/ sözin Resūlullah sünnetin
(H37/4b)

Kabe/ eşiğin açtırgan barça butnı sındurgan
(H43/3b)
Hakk Te'ālā/ fermānığa boyun sundı
İbn Abbās /suvnı kuydı, Ali yuvdı
(H46/4d)
Aşık bolup Allah/ yadın aygum kelür
(H48/2d)
Farsi/ tilini biliben hub aytadur Türki'ni
(H71/5b)
Allah/ şemi pervāne dek özin urar
Leyli Mecnūn /Ferhād Şirin /devrin sürer
(H103/8d)
Kaf/ tağın tükel yutsa turlanmaz ul
(H131/2d)

2. 1. 4. 4. 1. 7. Tamlayanı Sıfat-Fiilli Olan İsim Tamlamaları

-Gan sıfat-fiil ekleriyle kurulan sıfat-fiil öbeği, cümlelerde özne, nesne, zarf ve yüklem olabildiği gibi diğer söz öbekleri içinde de görev alabilir. Metinde isim tamlamasının yardımcı unsuru yani tamlayanın sıfat-fiil öbeğinden oluşan örnekler şunlardır:

Hakk zikrini vird eylegen /köngli sınuğ
(H22/8d)
Allah degen bendeni /cāyın cennetde kördüm
(H53/1b)
Meyhāneğe kirgen āşık /sırrı ayān
(H59/3d)
Yoldın azğan gümrāhlarnı /nādānı sen
(H60/16d)
Uluş alğan kulnı /gamı bolar mukin
(H64/12d)
Kul Ahmed'ni aytkan sözün / yalganı yok

(H89/6d)

Allah degen bendelerni / kulı bolgıl

(H95/5d)

Bu dünyāda sefer kılğan / kelmegi bar

(H111/10d)

Yolğa kirgen erenlerni / hevası yok

(H118/6d)

2. 1. 4. 4. 2. Tamlayanı İyelik Eki Almış İsim Tamlamaları

Metinde tespit edilen durumlardan biri de tamlayan yani yardımcı kısmın ilgi eki –nIng yerine iyelik ekini almasıdır. Bu yapının oluşmasında iyelik ekinin belirleyici özelliği etkili olmuştur. Sınırlı sayıda örnekler mevcuttur.

Yalğan da'va taatlarım barçası pūç

(H4/3d)

Ömrim güli hazan boldu emdi tuydum

(H27/3d)

Könglim kuşı uçsa daim kanat tokub

(H30/1d)

Seni aldıngdadur sarrı kemahı

(H34/3b)

Bilingiz ol meni hās ümmetimdür

(H36/31b)

Yakınturur canım kuşu kılsa pervaz

(H68/5d)

2. 1. 4. 4. 3. Tamlayan ve Tamlanan Unsurlarının Yer Değiştirdiği İsim Tamlamaları

" Ahmet Yesevi' nin " Hikmet " adı verilen şiirlerindeki asıl amaç ,kişinin kendini bilmesidir. Hikmetlerin birçoğunun zikir sırasında okunmak için yazıldığı anlaşılmaktadır. Dörtlüklerde halk şiiri tarzındaki kafiyeler ve duraklarla Ahmet Yesevi'nin zikir ritmini kolayca yakaladığı açıkça görülmektedir." (ERCİLASUN 2004: 340).

Metinde de isim öbeklerini meydana getiren tamlayan ve tamlanan unsurların yer değiştirdiği yapılar kullanılmıştır. Bu yapının ritim ve kafiye uygunluğu nedeniyle kullanıldığı kanaatindeyiz.

Erenlerdin behre almay köngli/ taşım
(H7/7d)
Kulung /asini sen her hacetin ber
(H32/10b)
İzim yādı uluğ yāddur aytur bolsam
Esel yanglığ suçuk bolur tilim/ mening
Özüm fakir kıldım mukırr boldum hakir
Kanat kakar uçar kuş dek könglüm/ mening
(H55/1d)
Yazuk birle toldı tükel içim taşım
Bi-niyāzım açabersün yolım/ mening
(H55/2d)
Kervān köçti menzil aştı harip tüşti
Sır ulaştı neçük bolğay hālim mening
(H55/3d)
Eya gafil ömrüng /seni öter yeldek
(H85/4d)
Rivāyetler bitildi hālin/ anı bilmedi
(H96/7b)
Bu alemde mekan kılmas canı /felek
(H123/3d)
Huşı ketib bağrı /anı biryan bolur
(H126/1d)
Nādānlarga sırr/ ma'nānı aytıb bolmaz
(H128/3d)
Kıyāmet kün tang /arasāt atmaz bilür
(H141/4d)

2. 1. 4. 4. 4. Tamlayanı Düşmüş İsimTamlamaları

Bazı isim tamlamalarının yardımcı unsuru yani tamlayan kısmı olmaz. İyelik ekleri eklendikleri kelime dışında bir şahıs ifade ettikleri için iyelik grubunun yalnız tamlanan unsuru da grubun yerini tutabilmektedir. İyelik eklerinin bu yetenekleri nedeniyle tamlayan aynı zamanda bir kuvvetlendirme unsuru durumundadır. Zaten genetif de ilgi hali olarak bir iyelik ifade eder. (ERGİN: 1986)

Metinde de eksiltili yani tamlayanı düşmüş isim tamlamaları oldukça çoktur. Özellikle 1.tekil ve 3. tekil şahıs zamirinin düşmesiyle oluşanlar yoğun olarak kullanılmıştır. Bunlar da gerçekte iyelik gruplarıdır.

Könglüm kattığ tilim aççığ özüm zālim
(H1/9d)
Altmış üçke yaşım yetti öttüm ğafil
(H1/10d)
Şemin izlep şāgird kirdim pervāneğe
Sünnetlerin mehkem tutup ümmet boldum
(H1/23d)
Kul Hāce Ahmed gaflet birle ömrüng ötti
(H1/25d)
Közi yaşlığ halka başlığ kaddı hilāl
(H2/2d)
Hikmet ayt dep başlarımğa nūr saçıldı
(H2/20d)
Cenāzemni arkasıdın taşlar atıng
(H4/5d)
Andın songra dergāhığa lāyık boldum
(H4/9d)
Kul Hāce Ahmed dünyā kaysang içing biter
(H4/12d)
Hakk ışkını könglüm içre saldı dostlar

Hızr Babam hāzır turup lutf eyleben
Meded kılıp elkim tutup aldı dostlar
(H5/1d)
Kani bolub has gevheridin aldım mena
Özi hayran köngli veyran közi yaşluk
Kudretige hayran bolup kaldım mena
(H12/12d)
Men yolungda baş bermedim Kadir Hüda
Baş ne bolğay ğarib canım yüzming feda
Derd hem özüng derman özüng lutfung deva
(H21/11d)
Astanengge başım koyub tevbe kılsam
(H63/10d)
Günāhıngnı sebük kılıp munda uçgil
Aşıkları uçmah içre uçar ermiş
(H108/16d)
Ağzı aytmas tili aytmas dili aytar
Üç yüz altmış tamurları lerzān kılur
(H133/22d)
Maşukığa yetmek üçün bağrı kebāb
(H133/24d)

2. 1. 4. 4. 5. Tamlananı Kelime Öbeği Olan İsim Tamlamaları

2. 1. 4. 4. 5. 1. Tamlananı “ Sıfat Tamlaması ” Olan İsim Tamlamaları

Sıfat tamlamaları cümle içinde özne , nesne, yer tamlayıcısı ve yüklem görevi yapabilmektedirler.

Sıfat tamlamaları başka söz öbekleri içinde de tamlayan ve tamlanan unsur olarak yer

alabilir. Metinde de isim tamlamalarında yardımcı unsura bağlı asıl unsur olarak kullanılan sıfat tamlamaları tespit edilmiştir. Bu sıfat tamlamalarını oluşturan sıfatlar isimlerin niteliklerini belirtmektedir. Bazı örnekler şunlardır:

Bolgaymen mu Muhammedni /has ümmeti
(H10/4d)
Ümmet dese asilerni /huş devleti
(H10/4d)
Allah /sahi lutfın körüb hayran kalgıl
(H14/12d)
Garibliğni /köp kadrini bildim mena
(H16/1d)
Tileb dā'im seni /ul zāt-ı pāking
(H34/2b)
Bilingiz ol meni /hās ümmetimdür
(H36/31d)
Ali'ni /bar idi on sekiz oğlı
(H36/41b)
Anı /her kaysısıdur kette tuğlı
Aşıklarnı /keçe kündüz "Hū" muradı
(H74/6d)
Andağ alim /ikki közi giryān bolur
(H79/11d)
Haknı /yādı esrārı hub edebliğ dervişler
(H98/4b)
Aşıklarnı /yaş ornığa kanı akkay
(H103/6d)
Aşıklarnı /çın dostığa cānı kurban
(H108/3d)
Aşıklıknı /āsān işi baş bermeklik
(H108/11d)
Bu sözlerning /her birisi manā kānı

(H111/7d)

Aşıklarnı /has maşukı seherhezler

(H133/21d)

Ol makāmnı /tevhid atlığ darahtı bar

(H135/6d)

Kıyametni /bir küni ellik ming yılça bolur

(H141/8d)

2. 1. 4. 4. 5. 2. Tamlananı " Sıfat –Fiil Öbeği " Olan İsim Tamlamaları

Sıfat –fiil öbeği cümlelerde özne, nesne, zarf ve yüklem olabildiği gibi diğer söz öbekleri içinde de görev alabilir. Metinde isim tamlamalarının asıl unsurun sıfat –fiil öbeğinden oluşan şu sınırlı örnekler tespit edilmiştir:

Aşıklarnı / küyüp uçkan küli bolsam

(H13/6d)

Aşıklarnı /küyüb uçgan küli bolsam

(H63/7d)

Erenlerni / baskan izin közge sürsem

(H64/1d)

2. 1. 4. 4. 5. 3. Tamlananı "Bağlama Öbeği" Olan İsim Tamlamaları

Bağlama öbeklerinin kuruluşunda bağlama edatları "u, ü, vu, vü, birle" kullanılır. Bu bağlama öbeği yapan kuruluşlar, isim tamlamasının yapısında asıl veya yardımcı unsurun içinde görev yapabilir. Metinde şu örnekler tespit edilmiştir.

İzzet u ikrām-ı Kur'ān nı becā keltürmesem

(H31/4d)

Ruh kuşını /titrer bolsa bal u peri

(H85/1b)

2. 1. 4. 4. 6. İsim Tamlamasının “Edat Öbeği”nde İsim Unsuru Olarak Görev Yapması

Edat öbekleri benzetme, miktar, birliktelik gibi işlevlerle cümlede görev alırlar. Bazen bu işlevlerini isim tamlamalarıyla birleşerek oluştururlar. Türkçede belirtme öbeği oluşturan edatlar (ilgeçler), ilgili isimden sonra gelirler. Türkçe sözdiziminde öğe sırasını belirleyen ana ilkeye aykırı olarak, edat öbeğinde temel öğe (isim) önce, yardımcı öğe (edat) sonra gelir. Metindeki isim tamlamalarının edat öbeğinde isim unsuru oluşturduğu örneklerde tamlamaların ; “ belirtili isim tamlamaları ” ve “ belirtisiz isim tamlamaları ” kuruluşunda oldukları görülmektedir. Tespit edilen örnekler şunlardır:

Hakk İlahim rahmi /birle rahmet kılsa
(H26/2d)

Hüdayımnı emri /birle cānım alsa
(H47/16d)

Kişi malın /almak üçün hezyan sözler
(H49/5d)

Ayet hadis sözi /birle dinar saçgıl
(H49/10d)

Muhabbetni yungı /birle kanatlanıp
(H50/4d)

Hakk yādını nūrı /birle açtı bolğay
(H58/1d)

Hak Teālā hükmi /birle azm etedür dostlarım
(H73/4b)

Can kulağı /birle munı bilmek kerek
(H76/8d)

Muhabbetni şevki /birle yār istegil
(H103/1d)

Muhabbetni şevki /birle yaşın seper
(H123/2d)

Hakikatnı şahı /birle raz etelmez
(H123/4d)

Muhabbetni otu /birle yürek dağla
(H135/8d)
Muhabbetni şevki /birle cān bermese
(H140/1d)

2. 1. 4. 6. Cümledeki Görevi Yönünden İsim Tamlamaları

2. 1. 4. 6. 1. İsimTamlamasının Özne Olarak Kullanılması

İsim tamlamaları cümlede temel unsurlardan biri; yani özne olarak kullanılmıştır. Bu cümleler yüklemleri yönünden hem fiil hem de isim cümlesi olabilmektedir. Bu cümleler anlam yönünden de olumlu veya olumsuz cümle şeklinde görülmektedir.

Kul Ahmed'ni aytkan sözün /yalganı yok
(H89/6d)
Könglüm kattığ tilim aççığ özüm zalim
(H1/9d)
Şah Mansur'nı Enel Hakk'ı bica emes
(H11/10d)
Arablarnı uluğı pākizedür zātıngız
(H18/14d)
Hace Ahmed Miskinni nuksanı köptür dünyada
(H31/5d)
Muhammedni biling zātı arabdur
(H36/1b)
Ali'ni bar idi on sekiz oğlı
(H36/41b)
Kul Hāce Ahmed tütisi pervāz etedür uçgeli
(H73/7b)
Bidārlarğa Hak rahmeti bolur yavuk
(H91/2d)
Hak sofrası yayıldı andın uluş alınglar

(H94/1b)

Mansūr'nı yārānları kaldı anda yığlaşıb

(H96/12b)

Hakikatdın Kur'an sözi kelām boldı

(H104/5d)

Bu cehanga Muhammedni nurı toldı

(H104/5d)

Huş acāib u garāib bu Hüda'nıng işleri

(H116/6b)

Sükūt etken kullar dini veyran erür

(H142/1d)

Anı mekri erür şeytāndın a'lā

(Mün.34b)

2. 1. 4. 6. 2. İsim Tamlamalarının Nesne Olarak Kullanılması

İsim tamlamaları bu görevle kullanılırken yükleme hali eklerinden genellikle " +n " yi almaktadır. Eski Anadolu Türkçesi alanında 3. şahıs iyeliklerden sonra kullanılan bu ek metinde yaygındır. Tamlamayı belirtili nesne şekline sokmaktadır. Nesne olan bu tamlama belirtili ve belirtisiz isim tamlaması olabilmektedir.

Kābız kelib Arslan Babam cānın aldı.

(H2/16d)

Hak Mustafā cemallerin kördim mena

(H3/6d)

Arslan babam sözlerin işitingiz teberrük

(H18/1d)

Muhammed işini Allah bitürdi

(H36/25b)

Tengri Teālā sözin Resūlullāh sünnetin

İnanmağan ümmetin ümmet demes Muhammed

(H37/4d)

Hāce Ahmed'ning humıda muhabbetning şarābı
Aşıklarğa şol meydin murādınça bersem men
(H52/6b)
Keling dostlar Allah yādın daim aytıng
(H78/1d)
Eyā gafil Hak zikrini tildin koyma
(H82/6d)
"Fe'l yedhakü" ayetini tefsir kılsa
(H83/2d)
Allahnı la'netin boynungga her dem takasen
(H119/7d)
Hiç bilding mi ādem ölmey kalğanını
Bu dünyānı vefāsını bilgenini
Dünyā-taleb būy-ı Hudā alğanını
(H133/9d)
Bu dünyanı kadrini kaçan bilür
(H136/2d)
Kol fāsıknı dilin ne dep safā kılsun
(H139/10d)
Meni hikmetlerim ālemde sultan
Kılur bir lahzada çölni gülistān
(Mün.16b)
Okup oksa kelām-ı Haknı açsa
(Mün.38b)

2. 1. 4. 6. 3. İsim Tamlamasının Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması

İsim tamlamalarının bu görevle kullanıldığı cümleler daha çok fiil cümleleri şeklindedir. Yer tamlayıcıları fiillerin yerini ve yönünü gösterdikleri için bu cümlelerin fiil cümlesi olarak görülmesi normaldir. Ancak bu durum isim cümlelerinde de görülmektedir.

Metinde +gA yaklaşma ekli, +DA bulunma ekli, +Dın ayrılma ekli isim tamlamaları tespit

edilmiştir.

2. 1. 4. 6. 3. 1. Yaklaşma Eki Alarak Yer Tamlayıcısı Olan Tamlamalar

Kaçıp barğay Hakk Te'ālā penāhige
(H20/2d)
Hakk Te'ālā fermānığa boyun sundı
(H46/4d)
Mustafā'nı mirācığa salğıl kulak
(H80/13d)
Hakk'a āşık bolğanlar Hakk yolığa kirmişler
(H99/1b)
Köksin yarub Hak kaşığa salar ermiş
(H115/1d)
Karıb çöküb Hakk yolığa aklı şaştı
(H130/8d)
Derdi bolsa Hak derdige bergey devā
(H133/3d)
Andın songra Hak derdingge devā kılsun
(H139/1d)
Aşıklarnı sohbetige özüng katgıl
(H125/4d)
Muhabbetni bazarığa özüng satgıl
(H125/4d)
Muhabbetni deryasığa çomup batar
(H133/18d)
Muhabbetni meydānığa özin salsa
Marifetni meydanıga özin ursa
Meveddetni gülzārıda huş gül bolur
(H138/2d)
Meni hikmetlerim şevk-i muhabbet
Közini yaşıga kılğay tahāret

(Mün.17b)

2. 1. 4. 6. 3. 2. Bulunma Eki Alarak Yer Tamlayıcısı Olan Tamlamalar

Musa sıfat Tur tağıda körü didar

(H50/5d)

Hāce Ahmed'ning humıda muhabbetning şarabı

Aşıklarğa şol meydin murādınça bersem men

(H52/6b)

Musa sıfat Tur tağıda rāzın aytsam

(H63/4d)

Amel kılıb Hak yolıda canıng bergil

(H83/9d)

Ten alimi zalimlerge ohşar ermiş

Beraetni ayetide çün buyurmış

(H83/8d)

Dervişlerning duasıda icābet yok

(H89/4d)

Muhabbetning bazarıda cevlān kılur

(H104/6d)

Hakikatnın yollarıda yüz ming hatar

(H128/9d)

Muhabbetsiz halāyıkdın her kim kaçsa

Ariflerni suhbetide cevlān kılur

(H133/1d)

Ma'rifetni meydanıda cevlan kılgan

Keçe kündüz közyaşını umman kılur

(H134/1d)

Tarikatnı pişeside safder kerek

(H135/3d)

Sır şarābın içib āşık rūhı kansa

Meveddetni gülzārıda huş gül bolur

(H138/2d)

Özge yollar bād-ı hevā sansa derviş

Hakikatnı meydānıda er ol bolur

(H138/6b)

Alimlerni könglide āyet hadis Kur’an bar

(H143/8b)

Zākirlerni könglide zikr ü fikr-i Sübhān bar

(H143/10b)

2. 1. 4. 6. 3. 3. Ayrılma Eki Alarak Yer Tamlayıcısı Olan Tamlamalar

Pir-i muğan sözleridin alsa fetvi

(H21/15d)

İlah a zatı pakıng hürmetidin

Ayırgıl bizni şeytan zahmetidin

(H32/12b)

Bu şeytan şerridin kimge kaçar men

(H34/3b)

Ol deryānıng mevcidin tegmey gevvās dürr olmas

(H52/5b)

Nefs-i şeytan çengelidin bolsam halās

(H64/2d)

Keçmek kerek uşbu nefsing rahatıdın

(H74/4d)

Yaratkan Bir ü Bar’ım yolın izleb

Şeytan la’in yollarıdın kaytıng dostlar

(H79/1d)

Zen ü ferzend māl u mülking barısındın güzar kılsang

(H106/1b)

Bu dünyanıng to’masıdın zerre tatma

(H115/3d)

Nefs u şeytan işleridin kılğıl hazer

(H118/4d)

Çın bendesini sinesidin ketmese behrak

(H121/12d)

Ul tevhidin mevasıdın alsa bolmaz

(H124/7d)

Mundağ erni dergahıdın ketse bolmaz

(H126/3d)

Çın bendesini sinesidin ketmese behrak

(H121/12b)

Andağ āşık el közidin pinhān bolur

(H137/2d)

Yesevi hikmettin kadrine yetkil

Hum-ı ışkdın meyni bir katre tatkıl

(Mün.67b)

2. 1. 4. 6. 4. İsim Tamlamasının Yüklem Olarak Kullanılması

İsim cümleleri birçok kelime veya öbeğin yüklem olması sonucunda meydana gelir. İsim tamlamaları da metindeki bazı cümlelerde veya yan cümlelerde bildirme ekini üzerine alarak yüklemleşir. Bu durumda yüklemin türüne göre isim cümleleri meydana gelir.

Ebū Tālib Ali'ni atasıdur

(H36/14b)

Ol Muhammed Hak Resūlı erdi bizge

(H81/7d)

Merdānlarnı muradıdur Hak didārı

(H122/6d)

Ol Mustafa Hak resūlı idi bizge

(H142/2d)

Bu yollarnı gazāsudur kaygu mihnet

(H77/4d)

Bu köngülni bostanıdur aceb bostan

(H87/3d)

Bu ölümning şerbetidür aççığ şarab

(H111/1d)

Ol deryanı gevheridür Hak visāli

(H122/1d)

Meni hikmetlerim Hak'nı senāsı

Muhabbet ehlini derdi devası

(Mün.61b)

Aşıklarnı köz yaşıdur bağ u bostān

(H102/5d)

Bilingiz ol meni/ hās ümmetimdür

(H36/31b)

Köz yaşıdur Hakk kaşıda tuhfe niyāz

(H9/7d)

"Kul Huvallah Sübhan Allah" din kamçısı

(H21/13d)

Aşıklarnı köz yaşıdur bağ u bostān

(H102/5d)

İsim Tamlamaları		
Yapı Bakımından İsim Tamlamaları	**Öğe Sayısı**	**Kullanılma Yüzdesi**
Unsurları Tek Kelime Olan İsim Tamlamaları		
Belirtisiz İsim Tamlamaları	642	54.45
Belirtili İsim Tamlamaları	347	29.43
Yabancı Kuruluşlu İsim Tamlamaları	183	15.52
Yardımcı Unsurun Birden Fazla Olduğu İsim Tamlamaları	7	0.59
Genel Toplam	**1.179**	

Tablo: 12

Unsurlarından Biri veya İkisi Kelime Öbeği Şeklinde Olan İsim Tamlamaları	**Öğe Sayısı**	**Kullanılma Yüzdesi**
Tamlayanı Kelime Öbeği Olan İsim Tam.		
1. Tamlayanı Sıfat Tamlaması Olan İsim Tam.	106	68.83
2. Tamlayanı Bağlama Öbeği Olan İsim Tam.	14	9.09
3. Tamlayanı Ad-Eylem Öbeği Olan İsim Tam.	1	0.65
4. Tamlayanı İkileme Öbeği Olan İsim Tam.	14	9.09
5. Tamlayanı Unvan Öbeği Olan İsim Tam.	19	12.33
Toplam	**154**	

Tablo: 13

Tamlananı Kelime Öbeği Olan İsim Tam	**Öğe Sayısı**	**Kullanılma Yüzdesi**
1. Tamlananı Sıfat Tamlaması Olan İsim Tam.	19	79.16
2. Tamlananı Bağlama Öbeği Olan İsim Tam.	2	8.33
3. Tamlananı Sıfat Fiil Olan İsim Tam.	3	12.5
Toplam	**24**	

Tablo:14

3. Farklı Özellikte Olan İsim Tamlamaları	**Öğe Sayısı**
a. Tamlayanı Özel İsim Olan Tamlamalar	182
b. Tamlayanı Sıfat-Fiil Olan İsim Tamlamaları	9
c. Tamlayanı İyelik Eki Almış İsim Tamlamaları	6
ç. Tamlayan ve Tamlanan Unsurların Yer Değiştirdiği İsim Tamlamaları	21
d. Takısız İsim Tamlaması Kuruluşunda Olan Belirtisiz İsim Tamlamaları	29

Tablo:15

Tamlayanı Düşmüş İsim Tamlaması	**Öğe Sayısı**	**Kullanılma Yüzdesi**
1. Tekil Şahıs Zamirinin Düştüğü Tamlamalar	653	46.77
2. Tekil Şahıs Zamirinin Düştüğü Tamlamalar	246	17.62
3. Tekil Şahıs Zamirinin Düştüğü Tamlamalar	412	29.51
1. Çokluk Şahıs Zamirinin Düştüğü Tamlamalar	2	0.14
2. Çokluk Şahıs Zamirinin Düştüğü Tamlamalar	6	0.43
3. Çokluk Şahıs Zamirinin Düştüğü Tamlamalar	77	5.51
Toplam	**1396**	

Tablo:16

4. İsim Tamamasının Söz Öbekleri İçindeki Durumu	**Öğe Sayısı**
a) İsim Tamlamasının Başka İsim Tamlamalarında "Tamlayan Olarak Kullanılması (Zincirleme İsim Tamlaması)	32
b) İsim Tamlamasının Edat Öbeğinde İsim Unsuru Olarak Görev Yapması	13
Toplam	**45**

Tablo :17

İsim Tamlamalarının Cümle İçindeki Görevi	**Öğe Sayısı**	**Kullanılma Yüzdesi**
1. İsim Tamlamasının "Özne" Olarak Görev Yapması	293	26.18
2. İsim Tamlamasının "Yüklem" Olarak Görev Yapması	114	10.18
3. İsim Tamlamasının "Nesne" Olarak Görev Yapması	387	34.58
4. İsim Tamlamasının "Yer Tamlayıcısı" Olarak Görev Yapması	325	29.04
a) Yaklaşma Eki Alarak Yer Tamlayıcısı Olanlar	121	37.23
b) Ayrılma Eki Alarak Yer Tamlayıcısı Olanlar	66	20.30
c) Bulunma Eki Alarak Yer Tamlayıcısı Olanlar	138	42.46
Genel Toplam	**1119**	

Tablo:18

2. 1. 5. Birleşik Fiiller

Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin oluşturduğu söz öbeğidir. İsim veya fiil unsuru önce, yardımcı fiil sonra getirilir. (ERGİN 1986: 386-387). Birleşik fiil öbekleri yapılan çalışmalarla çok farklı sınıflandırmalar içinde incelenmiştir.[1] Metinde tespit edilen birleşik fiilleri, yapı açısından: İsim+Yardımcı Fiil, Fiil +Yardımcı Fiil ve Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller olmak üzere inceledik.

2. 1. 5. 1. İsim+Yardımcı Fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiil Öbeği

[1] Deny, et-, eyle-, kıl- vb. yardımcı fiilleri "Mürekkeb Fiiller" başlığıyla inceler. (Deny 1941:476-479). Ayrıca zarf-fiil veya sıfat-fiillerle oluşan birleşik fiil öbeklerini "Karmaşık" veya "Yerindelik Fiiller" adıyla inceler. (Deny 1941:465-476). Cemiloğlu, Birleşik Fiilleri isim+yardımcı fiil, Fiil+ Yardımcı Fiil olarak iki başlık altında inceler. (Cemiloğlu 2000: 24-31; 2001:31-39). Gece, birleşik fiilleri a) İsimle yapılan birleşik fiiller b) Fiillerle yapılan birleşik fiiller c) Mānāca kaynaşarak deyimleşen birleşik fiiller olmak üzere üç başlık altında inceler. (Gece 1991: 41-53). Karahan birleşik fiilleri a) Bir isim unsuru ile bir yardımcı fiillden kurulan b) Bir fiil unsuru ile bir yardımcı fiilden c) Anlamca kaynaşmışbirleşik fiiller olmak üzere üçe ayırır. (Karahan 1995a:36-39). Eker, birleşik fiilleri a) Tasviri fiiller b) Adla yapılan birleşik fiiller c) diğer birleşik olarak üçe ayırır. (Eker 2003:375-376) Hacıeminoğlu birleşik fiilleri isim+yardımcı fiil ve fiil+Tasvri fiil olmak üzere iki başlık altında inceler. (Hacıeminoğlu 1991:256;2000;173-177). Hacıeminoğlu "Karahanlı Türkçesi Gramerinde" birleşik fiilleri a)İsim+yardımcı fiil b)İsim+fiil c) Fiil+fiil şeklinde üçe ayırmaktadır .(Hacıeminoğlu 1996:176-181). Ediskun, birleşik fiilleri: a) İki ya da daha çok fiilden oluşmuş birleşik fiiller (kaçabil-, geliver-), b) Bir sıfat-fiil ile "ol-" yardımcı fiilinden oluşmuş birleşik fiiller, c) İsim kök ya da gövdesinden bir kelime ile et-, eyle-, buyur-, ol- yardımcı fiillerinden biriyle oluşan birleşik fiiller, ç) Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller (Ediskun 1985:228). Gencan, birleşik fiilleri üç ana başlık altında incelemektedir. Bunlar: Kurallı Birleşik Eylemler (a- özel birleşik eylemler (yeterlik, tezlik, sürerlik, isteklenme, yaklaşma) b- yardımcı eylemlerle yapılmış birleşik eylemler (et-, eyle-, ol-, kıl-, ile yapılanlar), Anlamca kaynaşmış birleşik eylemler (öngörmek, varsaymak, gibi), Deyim biçiminde öbekleşmiş birleşik eylemler (ön ayak olmak, dört gözle beklemek, baştan çıkarmak gibi.) (bk. Gencan 1971:250-274). Ergin birleşik fiilleri isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ve fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller olmak üzere iki kısımda inceler. (Ergin 1981: 386-388). Banguoğlu, birleşik fiilleri üçe ayırır: a-Zarf öbeği kalıbında (boş vermek) b- Çekim öbeği kalıbında (baş kaldırmak), c- Bağlama öbeği kalıbında (sayıp dökmek) (Banguoğlu 2000:310-318). Timurtaş birleşik fiilleri a- Tasviri fiiller b- İsim öbeği şeklinde birleşik fiiller olarak iki başlıkta inceler. (Timurtaş 1977:371-384).

Metinde isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller et-, bol-, eyle-, kıl-, ur-, gibi fiillerle kurulmuştur. Bu yardımcı fiiller kendi anlamlarını kaybederek isimleri fiillleştirirler. Yardımcı fiiller yeni oluşan fiili anlamsal olarak özellikle zaman kavramı ve oluş süreci konusunda etkilemekte ve cümlenin nesne alıp alamayacağını belirlemektedir. Metinde isim+ yardımcı fiil kuruluşunda birçok birleşik fiil örneği vardır. Bu yardımcı fiillerin bir kısmı eklendiği isimle kaynaşarak birleşik fiil oluşturur. Bu birleşik fiillerde, isim de yardımcı fiil de anlamlarını kaybederler. Özelllikle Türkçe kelimelerle oluşturulan birleşik fiillerde anlamca kaynaşma yani deyimleşme oranı çoktur. Metinde deyimleşen veya anlamca kaynaşan birleşik fiil öbeklerine de sıkça rastlanmaktadır.

2. 1. 5. 1. 1. Yardımcı Fiili "Eyle-" Olan Birleşik Fiil Öbeği

"Eylemek" yardımcısıyla yapılan birleşikler, anlam ve yapılış bakımından "etmek" fiiliyle yapılanlara benzemektedir. "Eylemek" kelimesine eski metinlerde sıkça rastlanmaktadır. Ancak son yüz yıl içinde kullanımını "etmek" fiiline bırakmıştır. Bunun nedeni her iki sözcüğün de anlamca ve görevce bir olmasıdır. Eski çağlarda "eylemek" fiilinin yardımcılık görevinde değil de başlıbaşına anlamı olan bir sözcük olarak kullanıldığı sıkça görülmektedir:

"Her hacer üstünde eşcar eyledün
Yerde insan eyledün gökte melek(=yarattın)
(Mihri XV.)

Metinde "eyle-" yardımcı fiille kurulan birleşik fiillerin isim unsuru alınma kelimelerden oluşmaktadır. Ayrıca birleşik fiil öbeğinde, bazı dizelerde isim ile yardımcı fiilin yer değiştirdiği yapılar da mevcuttur.

Halkalar kılıp aziz cānıng eyle kurban
(H1/14d)
Zikr aytturmay şeytān birle yār eyledi
(H1/24d)
Bihamdillah lutf eyledi nūrğa battım

(H5/13d)

Eyā dostlar hasb-i hālim beyān eyley
Ne sebebdin Hakk'dın korkub ğorga kirdim
Çın derdlikge bu sözlerni ayān eyley
Ol sebebdin Hakk'dın korkub ğorga kirdim

(H9/1d)

Şayet senge rahm eylegey İzim Yezdān
Sebebdin Hakk'dın korkub ğorga kirdim

(H9/6d)

Tevbe taksir eylemedim yakam tuta

(H30/2d)

Med bilen i'rābı teşdidlerni tāgyir eylesem
Bu kelāma her hatalar mendin ötse afv kıl

(H31/2d)

Lutf eyleseng menmenlikni kılay edā

(H51/4d)

Hak zikrini keçe-kündüz vird eylemey

(H54/1d)

Rahm eyleyim atım Rahmān zātım Sübhān

(H54/7d)

Hu halkasın kurğan yerdin eyler firar

(H60/7d)

Yüzming şeytan kasd eylese yok zevali

(H78/13d)

Mansūr bir kün yığladı erenler rahm eyledi

(H96/3b)

Kādir İgem kudret birle sulh eylese
Cennet içre kirer āşık emr eylese
Na'ra tartıp feryād etip vird eylese
Mey nūş etip semā kılıp yürür bolğay

(H102/7d)

Seher vaktde kobup yığlab nāle eyle

(H139/1d)

Anıng dek lanetidin eyleng perhiz

(Mün.35b)

2. 1. 5. 1. 2. Yardımcı Fiili “et-“ Olan Birleşik Fiil Öbeği

Bu yardımcı fillle oluşan birleşik fiillerin isim kısmı genellikle alınma kelime olmakla birlikte, zaman zaman Türkçe asıllı kelimeler de olabilmektedir. Anlamın gerekliliğine göre daha çok isimlerden, isim soylu kelimelerden birleşik fiiller yapılabilmektedir.

Rahman İgem arz etgeli keldim mena

(H14/13d)

Közlerim kanlar töküp yād etmedim

Yüz ming türlüg mihnet saldın dād etmedim

Sendin korkup hasta könglüm şād etmedim

(H17/8d)

Seher turub rāz etmedi mungluğ başım

(H21/12d)

İlah a barçanı kullukga has et

Meni mendin alıb bir yol halas et

(H32/13b)

Garibni körsengiz dağ etmengizler

(H36/32b)

Cān küydürüp yürek bağrım kebāb etti

(H61/1d)

Törtdin yettiğe yettim tokkuznı güzar ettim

(H62/2b)

Hak Teālā hükmi birle azm etedür dostlarım

(H73/4b)

Kul Hāce Ahmed tūtisi pervaz etedür uçgeli

(H73/7b)

Hānumānın terk etmezdin körmes didār

(H81/8d)

Arzı şuldur Hudāyığa ming dād eter
Hālim kör dep yaşın saçıp feryād eter
Nara tartıp mahşergāhnı ābād eter

(H103/2d)

Ma'rifet meydanı içre bu köngülni şād etib
Dünyasın terk eylegenler Hak birle sevda eter

(H116/4b)

Arif uldur bolsa aşık halkada cevlan etib
İsti'anetni tileb ol pirni kalkan eter

(H116/5b)

Köngil uşbu dünya üçün köb cefalar eyleseng
Ahiri heç uşbu dünya yer birle yeksan eter

(H116/7b)

Hakikatnı şahı birle raz etelmez

(H123/4d)

Allah üçün bahs etermen tapkun sahun
Napaklarga ne dep lutfın ātā kılsun

(H139/7d)

2. 1. 6. 1. 3. Yardımcı Fiili "bol-" Olan Birleşik Fiil Öbeği

"bol-" fiili ile kurulan birleşik fiillerde, fiilin isim unsuru alınma kelime veya Türkçe kelime olmaktadır. Metinde "bol-" fiiliyle kurulan birleşik fiillller "kıl-" yardımcı fiilinden sonra en çok kullanılan örnekleri oluşturmaktadır.

Kayda körseng köngli sınuk merhem bolğıl
Andağ mazlūm yolda kalsa hemdem bolğıl
Rūz-ı mahşer dergahığa mahrem bolğıl

(H1/3d)

Ümmet bolsang gariblerge tābi bolğıl
Ayet hadis her kim aytsa sāmi bolğıl
Rızk u rūzi her ne berse kāni bolğıl

(H1/5d)

Medinege Resūl barıp boldı garib
Gariblikde mihnet tartıp boldı habib
Cefā tartıp Yaratkanğa boldı karib

(H1/6d)

Rāzi bolur ol bendedin Perverdiğār

(H1/15d)

Nām u nişān heç kalmadı lā lā boldum
Allah yādın ayta-ayta illā boldum
Hālis bolup muhlis bolup lillah boldum

(H1/21d)

Sünnetlerin mehkem tutup ümmet boldum
Yer astığa yalğuz kirip nūrğa toldum
Hak-perestler makāmığa mahrem boldum

(H1/23d)

Işk yolıda bolalmadım misl-i türāb

(H4/10d)

Kul Hace Ahmed altmışüçte gaib boldı
Edeb saklap Mustafa'ga naib boldı
Sultan boldı mihnet tartıp tayyib boldı

(H10/13d)

Essiz Mansur harlık birle boldı eda
Bir söz birle yaranlardın boldı cüda
Hali dilin heç kim bilmes Tengrim güvah
Kanlar yutup men hem güvah boldım men a

(H11/9d)

Şum dünyağa köngil bağlab kahil boldum
İşret birle vaderiğa cahil boldum

(H30/4d)

Gül ışkını kūyıda men bülbül boldum

(H33/2d)

Ölümni destiden heç kim kutulmas

Kalender bol başınggā kiy külahı

(H34/9b)

Fedā bolsun senge cānım töker bolsang menim kanım

(H35/5b)

Muhammed'ni biling kim misl-i şunkar

Hadice anı körüp boladur zār

(H36/17b)

Resvā bolur mahşerde ümmet demes Muhammed

(H37/6b)

Bir cām içip şol meydin mest ü hayrān bolsam men

(H52/1b)

İzim yādı uluğ yāddur aytur bolsam

Esel yanglığ suçuk bolur tilim mening

Özüm fakir kıldım mukırr boldum hakir

(H55/1d)

Yene mensūh bolub ol hār bolmaz

Okuğan bendeler bimār bolmaz

(Mün. 3b)

2. 1. 5. 1. 4. Yardımcı Fiili " kıl- " Olan Birleşik Fiil Öbeği

Metinde en yoğun kullanılan birleşik fiiller " kıl -" yardımcı fiille kurulanlardır. Bu fiiller çoğunlukla alınma kelimelere eklenmektedir. Eklendiği kelime öbeğine " eylemek, vermek " gibi anlamlar katar. Metinde en işlek kullanılan yardımcı fiil " kıl- "dır. Ayrıca yardımcı fiilin isimden önce kullanıldığı, yardımcı fiille isim unsurunun arasına kelimelerin de girdiği yapılar da mevcuttur.

İmānıma çengel urub kıldı gamnāk

(H1/12d)

Meded kıldı azāzilni kavlap sürdüm

(H1/13d)

Hurmā berip başım silep nazar kıldı

(H1/17d)

Yetti yaşda Arslan Bābğa kıldım selām

(H1/16d)

Bir fursatta ukbā sarı sefer kıldı

(H1/17d)

Ferzendim dep Hak Mustafa kıldı kelām

(H2/5d)

Andın songra barça ervāh kıldı selām

(H2/5d)

Tatavvu rūze tutup ādet kıldım

(H2/13d)

"Nehy-i münker" kılğanlarnı hürmet kılğıl

(H2/19d)

Kayda barsang vasfın aytıp tazim kılıng

(H2/21d)

Bihamdillāh pir hizmetin kıldım tamām

(H3/8d)

Dünyādaki kurt u kuşlar kıldı selām

(H3/8d)

Cān u dilim anga fedā kıldım mena

(H3/10d)

Bendelikke kabūl kıldım kılma armān

(H5/3d)

Hak Teala fazlı birle ferman kıldı

(H10/1d)

Kādirim kudret birle nazar kıldı

(H13/1d)

Kılur bir lahzada çölni gülistān

(Mün.16b)

Kılurlar evliyālardın munı nakl

(Mün.32b)

Oşal ālimge cān kurbān kılurman

Tamāmi hānumān ihsān kılurman

(Mün.39b)

Hudā kılğay anı duzahdın āzād

(Mün.51b)

2. 1. 5. 1. 5. Yardımcı Fiili " ur- " Olan Birleşik Fiil Öbeği

Bu yapıdaki birleşik fiillerin de isim unsuru alınma kelimelerden oluşmaktadır. Metinde sınırlı sayıda örnekler tespit edilmiştir.

Gilem kiyib hidayetge urdı kadem

(H48/5d)

Sermest bolup oşal dem nāle feryād ursam men

(H52/3d)

Şeytān la'in yoldın urdı hālim tebah

(H64/8d)

Hācemen dep laf urma uşbu dünya bipayan

(H71/4d)

Şeriatsız dem urmaslar tarikatda

Tarikatsız dem urmaslar hakikatda

(H76/2d)

Rahmet bahrı tolup taşıp urdı mevvāc

(H80/2d)

Kul Hāce Ahmed sohbetde dem urar münācātda

(H92/8b)

Sofimen deb laf urarsen söz ü efğanıng kanı

(H119/8d)

2. 1. 5. 2. Fiil+ Yardımcı Fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiiller

Bu yapıda kurulan birleşik fiillerde asıl fiil, yardımcı fiile ünlü zarf- fiil (-Ip) ekleriyle bağlanmaktadır. Asıl anlamını kaybetmiş olan yardımcı fiil, birinci unsurun gösterdiği hareketin tarzını ifade etmektedir. Metinde bu tip birleşik fiillerin kuruluşunda “ kıl- ”, “bol- ” “ kel- ” yardımcı fiilleri görev yapmaktadır.

2. 1. 5. 2. 1. Yardımcı Fiili “kel-“ Olan Birleşik Fiil Öbeği

Metinde sınırlı sayıda örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerde de zarf-fiil ekli yapılara gelmektedir.

Ki mü’min bolğanın alıp keledür
Kabūl kılmağanın çapıp keledür
(H36/38b)
Hur ğılman “entahur”dın alıb kelgey
(H102/24d)
Erenler sohbetiğe kaçıb kelmez
(H102/29d)
“Alıb kelgil” ümmetingni derğahımğa
(H112/12d)

2. 1. 5. 2. 2. Yardımcı Fiili “ bol- “ Olan Birleşik Fiil Öbeği

Bugünkü Türkiye Türkçesinde bu tip birleşik fiillerde zarf-fiil ekinin, geniş veya dar olacağını yardımcı fiil belirlemektedir. Örneğin “bil-” yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerde zarf- fiil eki “ -ı, -i, -u, -ü ” değil “-a, -e ”dir. Bunun yanısıra “ ver- ” yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller daima “-ı, -i, -u, -ü” zarf fiil eklerini alarak asıl fiile bağlanmaktadır. Metinde sıfat-fiil +fiil kuruluşunda sınırlı örnekler tespit edilmiştir.

Fedā bolsun senge cānım töker bolsang menim kanım
(H35/5b)

Üçyüz altmış tamurlarım titrer bolsa
(H47/14d)
Elge özin gümrāh kılıp yürür bolğay
(H102/1d)
Şeriatdın alar menzil alur bolğay
(H104/1d)
Münker Nekir kirib seval sorar bolsa
Ul amud-ı otluğ birle urar bolsa
(H104/3d)
Kur'an içre andın haber berür bolğay
(H104/4d)
Hudā fermānını tutğan bolur ol evliyālardın
(H106/7b)
Kılavuzsız uşbu yolğa kirse bolmaz
(H125/5d)

Zarf- fiil eklerinin, zarf yapma işlevi devam ettiğinden zarf- fiil + yardımcı fiil kuruluşlu birleşik fiillerin sayısı isim + yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiillere göre oldukça sınırlıdır.

Huda'yımnı kudretiğe yetip bolmas
Şaki sa'id emr kıldı bilip bolmas
Tākat kılıb halk içinde tozub bolmas
(H47/6d)
Defter kılsam tā tirigsen bitip bolmas
(H54/9d)
Işk sırrını her namerdge aytıp bolmas
(H61/2d)
Ol sebebdin ışk kadriğe yetib bolmaz
(H102/29d)
Kılıb bolmaz pir hizmetin kılmağunça
(H128/13d)

2. 1. 5. 2. 3. Yardımcı Fiili “ kıl- “ Olan Birleşik Fiil Öbeği

Metinde tespit edilen örnek zarf fiil + yardımcı fiil kuruluşunda olan “Dünya tefib kılıb yürgil yüz ming talak” (H49/3d) dizesindeki öbektir.

2. 1. 5. 3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller

İsim + yardımcı fiil kuruluşuyla birleşik fiil yapısını oluşturan sözcükler büsbütün kaynaşırlar yani kendi sözlük anlamlarından sıyrılırlar. Bazen de ilk sözcükler (isim unsuru) sözlük anlamını korurken ikinci sözcük (fiil unsuru) sözlük anlamından sıyrılarak anlamca birleşirler. Metinde özellikle Türkçe kelimelerle oluşturulan birleşik fiillerde anlamca kaynaşarak deyimleşme oranı çoktur .Ayrıca söz konusu birleşik fiilleri oluşturan isimlerin çekim eklerini aldıkları da görülür. Metinde tespit edilen Anlamca Kaynaşmış Birleşik fiillerde “ tut- ”, “ ber- ”, “ kel- ”, “ kal- ”, “ keç- ”, “ al- ” başta olmak üzere, başka fiiller de kullanılmıştır.

Hak emrini mehkem tutmay özüm cāhil
(H1/10d)
Şeytān ğalib cān bererde şaştım mena
(H1/11d)
Pir-i muğan hāzır bol-dep saçtı teryāk
(H1/12d)
Eyā dostlar kulak salıng ayduğumğa
(H2/1d)
Beş yaşımda belim bağlap ta’at kaldım
(H2/13d)
Huş gayibdin kulagımğa ilhām keldi
(H4/1d)

Ottuzbeşde mescid kirip devrān sürdüm
(H5/7d)

İhlās kılıp yalğuz Hakk’a köngil berdim
(H6/3d)
Türlüg türlüg cefā tegdi boyun sundım
(H6/10d)
Ellig iki yaşda keçtim hānumāndın
(H7/3d)
Başdın keçtimcāndın keçtim hem imāndın
(H7/3d)
Yer üstide yaranlarım matem tuttı
(H8/2d)
Yer astıda harlığ tartlım köp meşakkat
(H8/11d)
Resul üçün ikki alem berdbad bermek
(H10/11d)
Batın közi açukları hayran kaldı
(H11/4d)
İma kıldım dānā bolsa ma’na alsun
(H11/8d)
Mundağ kılıb muradımğa yettim mena
(H12/16d)
Şeydā bolup resvā bolup cāndın öttim
(H13/2d)
Men hem şundağ bolurmen dep ibret algıl
(H15/3d)
Işk pādişāh āşık fakir dem uralmas
(H17/11d)
Sekkizimde dünyā ukbin talak koydım
(H17/12d)
Yatkan yerni nā-hemvār körüp hayrān kaldılar
(H18/12d)
Ümmet tileb özge sözge dem urmadı
(H26/6d)

Dünya taşlab din yolıga kadem koydum
(H27/3d)
Cān bermek işi düşvār āsān kılğıl yā Cebbār
(H28/3b)
Halāyık barçası imān keltürdi
(H36/25b)
Cevab ber dep ferişteler vahşet kılsa
(H47/20d)
Uzun tünni künge ulab kıyam turdı
(H48/10d)
Hizmet kılıb yahşılardın dua alsam
(H49/2d)
Rahman atlığ rahmetingdin ümid tutay
(H5/5d)
Zakir kullar Hakk fermānın mehkem tutar
(H60/11d)
İbret alğıl yolğa kirgen merdānlardın
(H61/4d)
Ahiretde ruhum āram alar mukin?
(H64/1d)
Ey meni yārānlarım himmet tutung imānıma
(H73/3b)
Hizmet kılgan āhir murad tapar dostlar
(H77/11d)
Mustafā'nı mirācığa salğıl kulak
(H80/13d)
Cāndın keçmey yolğa kadem koymadılar
(H81/3d)
Yol adaşsang rahmı kelip yolğa salsun
(H86/6d)
Resūlullāh vadeleri yavuk yetti
Hās kulları yahşı sözge kulak tuttı

(H86/7d)

Zāri kılsang Allah sarı boyun sunmas

(H91/4d)

İbret alsang yatmış yering bolur gülzār

(H91/8d)

Çın derdlikler biderdlikni közge ilmez

Zāhid ābid meslekleri tilge almaz

Fayda körse ışksızlarnı nazar kılmaz

(H102/22d)

Zāhid ābid meslekleri tilge almaz

(H102/22d)

Şeriatdın alar menzil alur bolğay

(H104/1d)

Ölüglerdin alıp ibret kerek bağrıng kebāb kılsang

(H106/5b)

Işk sevdāsı başka tüşse hāne veyran

(H108/3d)

Māsivaga ākil erseng köngül berme

(H109/4d)

Yolnı körmey kervān kadem koymaz ermiş

(H111/4d)

Gafil ādem körüb ibret almaz ermiş

(H111/7d)

Kökge bakıb na’ra tartsa korkub turıng

(H115/6d)

Kılavuzsız uşbu yolğa kirer bolsang

(H125/5d)

Birleşik Fiiller		
İsim+yardımcı fiil olanlar	**Öğe Sayısı**	**Kullanma Yüzdesi**
a) Yardımcı fiili “eyle-” olan birleşik fiiller	43	% 3.83
b) Yardımcı fiili “et-” olan birleşik fiiller	45	% 4.010
c) Yardımcı fiili “bol-” olan birleşik fiiller	397	% 35.383
ç) Yardımcı fiili “kıl-” olan birleşik fiiller	628	% 55.97
d) Yardımcı fiili “ur-” olan birleşik fiiller	9	% 0.8
Toplam	**1122**	

Tablo:19

Fiil + Yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiiller	**Öğe Sayısı**	**Kullanma Yüzdesi**
a) Yardımcı fiili “kel-” olan birleşik fiiller	5	% 22.72
b) Yardımcı fiili “bol-” olan birleşik fiiller	16	% 72.72
c) Yardımcı fiili “kıl-” olan birleşik fiiller	1	% 4.54
Toplam	**22**	

Tablo:20

3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller	**Öğe Sayısı**
	86

Tablo:21

2. 1. 6. Birleşik İsim

Bir şahsa özel ad olmak üzere bir araya gelen kelimeler topluluğudur. (KARAHAN 2004 4a: 69)

Türkçede bir de unvan ve akrabalık isimlerinin başa getirilmesi vardır. Bu takdirde " birleşik isim " meydana gelir (ERGİN 1986: 389). Metinde birleşik isim öbeği işlek olarak kullanılır. Bu öbeği oluşturan isimler daha çok metnin yazarıyla ilgilidir.

Hak Mustafaa Cebrāildin kıldı seval
(H2/2d)
Ol Muhammed Mustafa turup duā kıldılar
(H18/13d)
Rahim Mevlam nazar kılsa olur nāgāh
(H22/6d)
Hak Te'ala'dın nida keldi anga
(H23/4d)
Rahmet birle nazar kılgıl Hace Ahmed'ge
(H24/6d)
Ebū Tālib Ali'ni atasıdır
(H36/14b)
Ebū Tālib boladur iş başıda
(H36/15d)
Hāce Ahmed bil gariblikke tüşüpdür
(H36/43b)
Tengri Teālā sözin Resūlullāh sünnetin
İnanmağan ümmetin ümmet demes Muhammed
(H37/4b)
Ümmet degey Muhammed çın sözlese Kul Ahmed
(H37/7b)
Bizdin dürūdi bisyar ya Mustafa Muhammed
Tahiyyat-ı bişümar ya Mustafa Muhammed

(H39/1b)

Ebū Cehl u Ebu Lehebğa siyasetliğ Muhammed

(H40/5b)

Boynığa salğan futa Ebubekr Sıddıkdur

(H42/6b)

Nefsin tefip kahr kıldı Hasan Basri

Haknı koyup fena boldı Zünnun Mısri

(H48/7d)

Hū-hū teyü can bergeysen Kul Ahmedi

(H74/6d)

Hakdın eşitib aydı munı Ahmedi Miskin

(H121/12b)

Şeyh Mansur "Ene'l-Hak" deb gavğa kıldı

(H126/7d)

Taat kılsa mānende-i Bişr-i Hāfi

(H130/4d)

Şeyh Bayezid yetmiş yolı özin sattı

(H134/7d)

Oğan İzim Rahim Rahmān rahmeti bar

(H141/3d)

2. 1. 6. 1. Birleşik İsim Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu

2. 1. 6. 1. 1. İsim Tamlamalarında " tamlayan " Olarak Görev Yapması

Hak Resūlnı /dāmādı dinimizni ābādı

(H44/2b)

Hace Ahmed'ning / muhabbetning şarābı

(H52/6b)

Kul hāce Ahmed/ tūtisi pervāz etedür uçgeli

(H73/7b)

Kul Ahmed'ni/ aytkan sözün yalganı yok

(H89/6d)

Katre yaşı Hak Mevlāmnı/ nezri bolğay

(H103/18d)

Oğan İzim Rahim Rahmān/ rahmeti bar

(H141/3d)

2. 1. 7. 1. 2. Sıfat-Fiil Öbeğinde " isim unsuru " Olarak Görev Yapması

Körgen zamān inangan / Ebubekr Sıddıkdur

Üstün bolup tayangan / Ebubekr Sıddıkdur

(H42/1b)

Kol kavşurup yalbargen / Ebubekr Sıddıkdur

(H42/4b)

Hak Resūlnı berkitgen / Ebubekr Sıddıkdur

(H42/5b)

2. 1. 6. 2. Cümledeki Görevi Yönünden Birleşik İsim Öbeği

2. 1. 6. 2. 1. Birleşik İsim Öbeğinin " Özne " Olarak Görev Yapması

Birleşik isim öbekleri aynı zamanda bir şahıs ismi olduğundan genellikle " özne " görevinde bulunur.

Tört yaşımda Hak Mustafa berdi hurmā

(H2/12d)

Hāce mollā yığıldı alıp yördi dest-be-dest

(H18/13d)

Hak Resul ümmet üçün yemay ni'met

(H26/5d)

Arslan Bab'ge kulmen kulung bolur Hāce Ahmed

(H29/6b)

Ebū Tālib Ali'ni atasıdur

(H36/14b)

Nefsin tefip kahr kıldı Hasan Basri

Haknı koyub fena boldı Zünnun Mısri

(H48/7d)

Rahman İgem çın āşıknı yolın açar

(H60/9d)

Münācāt eyledi Kul Hāce Ahmed

(Mün. 1b)

Muhammed Mustafa alğay kolını

(Mün. 64b)

2. 1. 6. 2. 2. Birleşik İsim Öbeğinin " nesne " Olarak Görev Yapması

Birleşik isim öbeği " +nı " yükleme ekini alarak belirtili nesne olarak görev yapar.

Bigāne dep mollālar Şeyh Mansūr'nı öltürdi

(H96/8b)

2. 1. 6. 2. 3. Birleşik İsim Öbeğinin " yer tamlayıcısı " Olarak Görev Yapması

Birleşik isim öbekleri cümle içinde +GA yönelme, +dın ayrılma eklerini alarak yer tamlayıcısı görevinde bulunur.

Yolda kalgan Kul Ahmed'ge yol beringler

(H14/15d)

Hak Te'ala'dın nida keldi anga

(H23/4d)

Dürud aytıb Hak Resulga bolgıl ümmet

(H26/8d)

Hāce Ahmed'ge mededkār şir-i Hudā Alidür

(H45/6d)

Eyā dostlar beyān eyley Hak Resul'dın

(H80/1d)

Ebū Cehl u Ebū Lehebğa siyasetliğ Muhammed

(H40/5b)

2. 1. 6. 2. 4. Birleşik İsim Öbeğinin " yüklem " Olarak Görev Yapması

Kimi durumlarda da birleşik isim öbeği " yüklem " olarak metinde karşımıza çıkmaktadır.

Kul Hāce Ahmed kıl tasdik yār-ı ğarıng kıl
Ariflikde bil sādık Ebubekir Sıddıkdur

(H42/7b)

Hak Te'ālā imān kıldı bizge
Ol Mustafa Hak resūlı idi bizge

(H142/2d)

2. 1. 7. Unvan Öbeği

Unvan öbeği bir isim unsuruyla unvan veya akrabalık gösteren unvan isimlerinin eksiz olarak birleşmesiyle oluşan öbeklerdir. Türkçenin söz dizimine göre rütbeler ve unvanlar şahıs isimlerinden sonra gelmektedir. (MANSUROĞLU 1997:41). Banguoğlu bunlara " san öbekleri (groupe de titre) " adını verir. Eski Türkçede san öbeklerine yanaşan ayrıksız sona geldiği halde (Köl Tégin, Arslan Yabgu Çagrı Beg) sonradan dilimize Farsça ve Arapça san öbekleriyle ters bir tertip de girmiştir:

Sultan Alparslan, Şeyh Sadreddin, Kadı Burhaneddin, Emir Süleyman, Şah İsmail gibi. Bu yabancı örneklerin ve daha sonra Batı dillerinden gelen benzerlerinin etkisiyle dilimize aksi tertipte san öbekleri de yerleşmiştir: " Ha Ali Hoca, ha Hoca Ali ". Böylece bir yandan yabancı örnekler Türk kalıbına çevrilirken (Nadir Şah , Musa Peygamber) bir yandan da Türkçe san öbekleri tersine çevrilmiştir (Hân Ahmet , Yüzbaşı İhsan). Sonuç olarak Yeni Türkçede, özellikle meslek adlarından gelen san öbeklerinde yabancı tertip ağır basmıştır:

Şehzade Mustafa , Şeyhülislam Yahya gibi. (BANGUOĞLU 1990:514)

Metindeki unvanlar daha çok eserin yazarıyla ve efsanevî kimliklerle ilgili unvanlardır. Bunların başında “ Arslan Babam ”, “ Hızr Babam ” gelmektedir.

Yetti yaşda Arslan Bābğa kıldım selam
(H1/16d)

Yetti yaşda Arslan Babam izlep taştı
(H2/15d)

Arslan Babam İslāmıdan beyān kıldı
(H2/18d)

Kayda barsam Hızr Babam hāzır boldı
(H3/7d)

Hızr Babam hāzır turub lutf eyleben
(H5/1d)

Garibliğde kul boldı ol Mahmūd Sultan
(H16/5d)

Yetti yada Arslan Bāb Türkistanğa keldiler
(H18/21d)

Hızr babam saldı meni uşbu yolğa
(H19/8d)

Arslan Bab’ge kulman kulunğ bolur Hāce Ahmed
(H29/6b)

Ahmed ibni İbrahim uşbu sözni hub aytdı
(H57/3d)

Arslan Bābdın beşāret pirdin tileb icāzet
(H67/8b)

Hak teālā hükmi birle azm etedür dostlarım
(H73/4b)

Arslan Babam hurmā berip kıldı hursend
(H80/28d)

İbrahimge barıb aytgay Adem Ata
(H112/8d)

Bu Yesevi Miskin Ahmed hayran kalıb

(H113/6d)

2. 1. 7. 1. Unvan Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu

2. 1. 7. 1. 1. Unvan Öbeklerinin İsim Tamlamalarında Tamlayan Olarak Kullanılması.

Metinde unvan öbeğinin öbekler içinde isim tamlamalarında tamlayan olarak kullanıldığını görmekteyiz.

Arslan Babam/ sözlerin işitingiz teberrük

(H18/1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,
11,12,13,14,15,16,17,18,19,20,
21,22,23,24,25,26,27,28,29d)

Kābız kelip Aslan Babam/ cānın aldı

(H2/16d)

Arslan Babam /sözlerin işitingiz teberrük

(H73/4b)

Hak teālā/hükmi birle azm etedür dostlarım

(H73/4b)

2. 1. 7. 1. 2. Unvan Öbeğinin Sıfat Tamlamasında İsim Unsuru Olarak Görev Yapması.

Garibılıgde kul boldı ol/ Mahmūd Sultān

(H16/5d)

Bu/ Yesevi Miskin Ahmed hayran kılıb

(H113/6d)

2. 1. 7. 2. Cümledeki Görevi Yönünden Unvan Öbeği

2. 1. 7. 2. 1. Unvan Öbeği Cümle İçinde "özne" Olarak Görev Yapması.

Kayda barsam Hızr Babam menge hemrāh
(H2/12d)
Arslan Babam İslāmdan beyān kıldı
(H2/18d)
Kayda barsam Hızr Babam hāzır boldı
(H3/7d)
Hızr Babam hāzır turub lutf eyleben
Meded kılıp elkim tutup aldı dostlar
(H5/1d)
Ottuz birde Hızr babam mey içürdi
(H5/2d)
Garibligde kul boldı ol Mahmūd Sultān
(H16/5d)
Garibliğde Arslan Babam izlep taptı
(H16/6d)
Yetti yaşda Arslan Bāb Türkistanğa keldiler
(H18/21d)
Hızr Babam saldı meni uşbu yolğa
(H19/8d)
Ahmed ibni İbrahim uşbu sözni hub aytdı
(H57/3d)
Hızr babam kelib anga berür sebak
(H49/3d)
Arslan Babam hurmā berip kıldı hursend
(H80/28d)
Bu Yesevi Miskin Ahmed hayran kalıb
"La ilahe illallah"nı tilge alıb
Hak zikrini can u dilge vāsıl kılıb

Uç kuşını lā mekānda körer ermiş
(H113/6d)

2. 1. 7. 2. 2. Unvan Öbeği Cümlede Nesne Görevi de Yapması.

Arslan babnı sorsangız peyğamberde etibār
(H18/11d)

2. 1. 7. 2. 3. Unvan Öbeği Yer Tamlayıcısı Olarak da Görev Yapması.

Arslan Bab'ge kulmen kulung bolur Hāce Ahmed
(H29/6b)
Arslan Bābdın beşāret pirdin tileb icāzet
Dostlar kılğay ibādet rızā bolung dostlarım
(H67/8b)

2. 1. 8. Ünlem Öbeği

Bir ünlem edatı ile çağrı durumunda bir isim unsurundan kurulu söz öbeklerine "ünlem öbeği (groupe interjectif)" denir. Ünlem edatı ve isim eksiz olarak birleşirler. Bu öbekte isim öğesi, kişi olabileceği gibi, herhangi bir soyut varlığın/kavramın ismi de olabilir. İsim unsuru bir söz öbeği biçiminde bulunabilir. Ünlem öbeğinde, ünlem önce, isim sonra gelir. Ünlem "belirten", isim "belirtilen"durumunda bulunduğu için, bu belirtme öbeğinin kuruluşu Türk söz dizimine uygundur. Bu öbek cümlelerin kuruluşuna katılmadığı için cümlelerin herhangi bir yerinde bulunabilir ve seslenmelerde kullanılır. Bu öbek, seslenmelerde kullanıldığı için genel olarak cümle başında yer alırsa da, konuşma diliyle koşuklarda cümle sonuna da kayabilir. Metinde de unvan isimleri genellikle öbeğin sonundadır. Ancak anlamı kuvvetlendirme amacıyla " ümmetim vay ümmetim " (H23/2d) örneğinde ünlem edatı başta kullanılmamıştır.

Yapı bakımından Türkiye Türkçesinden farklı olmayan ünlem öbeklerinde " Ey ", " Eyā ", " Vā ", " Yā ", " Vā-deriğa ", " Vay ", " Vaveyleta ", " Heyhāt ", " Pe kā ", " Darığ "

ünlem edatları kullanılmıştır.

Ancak bazı örneklerde " a " seslenme edatı da ünlem öbeği oluşturmuştur. Bu edat sözcüğe hem bitişik hem de ayrı olarak kullanılmıştır. " Rahman İgem arz etgeli keldim mena " (H14/13d) dizesinde olduğu gibi "...mena " kullanımı söz konusudur.

2. 1. 8. 1. " Vā-deriğa " Ünlemi İle Kurulan Öbekler:

Vā-deriğa ötti ömrüm kanı tāat
(H5/11d)
Vaderiğa hoblar hemme yığlab ötti
(H49/4d)
Vā deriğa keçti ömürm gaflet birle
(H109/8d)
Vāderiğa tuymay kaldım ömrüm ötti
(H128/5d)
Vā deriğa ışk yolıda cānın bermey
(H137/6d)

2. 1. 8. 2. " Ey " İle Kullanılanlar:

Ey yaranlar bu söz eştib şevkim artdı
(H8/9d)
Ey yaranlar bu dünyada yok feragat
(H8/11d)
Ey mü'minler bu dünyanı payanı yok
(H10/7d)
Ey müminler men hem Mansur boldum mena
(H11/2d)
Ey bihaber Hakk'a köngil yügürtmeding
(H11/18d)

2. 1. 8. 3. “ Eyâ ”İle Kurulanlar:

Eyā nādān mana bul dep aydı bildim
Eyā dostlar kulak salıng uyduğumğa
(H2/1d)
Eyā dōstlar neçük cevāb aytğum mena
(H3/11d)
Eyā dostlar yaşım yetti yigirme üç
(H4/3d)
Eyā dostlar kulak salıng uyduğumğa
(H2/1d)
Eyā dōstlar neçük cevāb aytğum mena
(H3/11d)

2. 1. 8. 4. “ Vâ-hasretâ ” İle Kurulanlar:

Vā-hasretā közdin tizdin kuvvet ketti
(H1/25d)

2. 1. 8. 5. “ Vâ-veyletâ ” İle Kurulanlar:

Vā-veyletā nedāmetni vaktı yetti
(H1/25d)
Va veyleta nedamet dep yolda kalsang
(H79/9d)
Vaveyleta evvel nege boldum mena
(H24/4d)
Vaveyleta keçe kündüz kılmay ta’at
(H26/5d)

2. 1. 8. 6. “ Yâ ” İle Kurulanlar:

Yā İlāhım hamdıng birle hikmet ayttım
(H6/1d)
Yā ilāhım rahmetingni uluğ bildim
(H6/6d)
Ya Rabbena her ne kılsang keldim mena
(H24/5d)
Yā Kādir-i züll-celāl yolğa salğıl seherde
(H25/5b)
Ya Seyyide’l-mürselin ya Hatem-en’nebiyyin
Ya Hadi’yel-münzillin ya Mustafa Muhammed
(H39/2b)

2. 1. 8. 7. “ vay ” İle Kurulanlar:

“ Ümmetim vay ümmetim ” dep aydılar
(H23/2d)
Vāy oşandağ dervişlerdin penāh bergil
Eyā mahbūb yolda kaldım yolğa salgıl
(H133/15d)

2. 1. 8. 8. “ Peka ” İle Kurulanlar:

Peka, Sameda kıl meni rüsva-yı Muhammed
(H41/3b)

2. 1. 8. 9. “ Darığ ” İle Kurulanlar:

Darığ ömrüm zayi ötti yatu yığlap
(H114/5d)

2. 1. 8. 10. “ a ” İle Kurulanlar:

Mustafa’ga matem tutub kirdim mena

(H8/16d)

Ahmedā sen sofi bolsang sofiliğ āsān emes

(H119/15d)

Aslıng bilseng âbu gil yene gilge keter a

(H144/5b)

Merdâne bol ğarib baş ömring yel dek öter a

(H144/4b)

Ünlem Öbeği	**Öğe Sayısı**	**Kullanma Yüzdesi**
Vā deriğa ile kullanılanlar	14	%3.8
Ey ile kullanılanlar	64	%17.7
Eyā ile kullanılanlar	37	%10.27
Vā-hasretā ile kullanılanlar	3	%0.83
Vā-veyletā ile kullanılanlar	5	%1.38
Yā ile kullanılanlar	22	%6.11
Vay ile kullanılanlar	1	%0.06
Peka ile kullanılanlar	1	%0.06
Darığ ile kullanılanlar	1	%0.06
a ile kullanılanlar	212	%58.8
Toplam	**360**	

Tablo:22

2. 1. 9. Sayı Öbeği

Sayı öbeklerinde büyük ve küçük sayı isimleri bulunur. Bunlardan büyük sayı ismi önce, küçük sayı ismi sonra gelmektedir. Sayı öbeğinin karşıladığı sayı, öbeğin oluşturan öğelerin toplamına eşittir ve vurgu ikinci öğe üzerindedir. Küçük sayı ismi önce gelirse sıfat tamlaması oluşur. Metinde sayı öbekleri genellikle sıfat tamlaması kuruluşunda kullanılmaktadır. Bu kuruluşta sayı değeri, takımı oluşturan öğelerin çarpımına eşit olur. Vurgu birinci öğe üzerinde olup, genellikle ana sayıları gösterir. Sayı öbekleri, içinde bulunduğu cümlenin özelliğine göre herhangi bir cümle unsurunun sıfatı olarak görev almaktadır.

Standart Türkiye Türkçesinde sayı öbeklerinin belirttiği adlar istisnalar dışında çoğul eki almazlar. Metinde bazı sayı öbeklerinin nitelediği isimlerin, anlamı ve söyleyişi güçlendirmek amacıyla çoğul eki aldığı görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

On dört ming müctehidler hizmet kılğay
(H2/7d)
Yetmiş ming ferişteler yığlıp keldi
(H2/16d)
Bir kem ottuz yaşka kirdim halim harab
(H4/10d)
Yüz ming veliler ötti sırnı sırga ulaşıb
(H96/13b)
Üç yüz altmış tamurları lerzān kılur
(H133/22d)
Üç yüz altmış tamurlarıng tepretmeseng
(H140/3d)
Tört yüz kırk tört süngeklering kul kılmasang
(H140/3d)

Metinde özellikle “ ming bir ” şeklinde kurulan sayı öbeği kesin sayı ifadesi taşımamaktadır. Bu öbek sayı anlamından ziyade abartma, anlamı güçlendirme anlamıyla karşımıza çıkar.

Uşal vaktda ming bir/ zikrin kıldım tamām
(H1/16d)
Ming bir / zikrin örgetip mihribālığ kıldılar
(H18/21d)
Öler vaktde ming bir/ atıng sözlesem men
(H63/15d)
Ming bir/ atın tesbih etip kelām kılsa
(H139/8d)
Metinde tespit edilen sayı öbeklerinden bazıları şunlardır:
Altmış üçke yaşım yetti öttüm ğafil
(H1/10d)
Oşal vaktda ming bir/ zikrin kıldım tamām
(H1/16d)
Ne sebebdin altmış üçke kirdim yerge
(H2/1d)
On altımda barça ervāh uluş berdi
On yettimde Türkistānda turdum mena
(H3/5d)
Men yigirme ikki / yaşda fenā boldum
(H4/2d)
Bir kem ottuz /yaşka kirdim hālim harāb
(H4/10d)
Yüz yigirmebeşge kirdim bilelmedim
(H10/3d)
Ming bir / zikrin örgetip mihribānlığ kıldılar
(H18/21d)
Beş yüz / yıldur kāmımda saklap erdim men senge
(H18/25d)

On sekkiz ming / ālemge server bolğan Muhammed
Ottuz üç ming / ashābga rehber bolğan Muhammed
(H40/1b)
Üçyüzaltmış / suv keçtim törtyüzkırktört / tağ aştım
(H62/3b)
Toksan tokkuz / rāzın aytıb canım bersem
(H63/4d)
Öler vaktde ming bir / atıng sözlesem men
(H63/15d)
Tört yüz kırk tört / peygamberi, mürsel, nebi
(H104/4d)
Üç yüz altmış / tamurlarıng tebretmeseng
(H140/3d)

2. 1. 9. 1. Sayı Öbeklerinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu

Sayı öbekleri genellikle sıfat tamlamalarında tamlayan oldukları için cümlede tek başlarına herhangi bir görevde bulunmazlar. Metinde sayı öbekleri en çok sıfat tamlamasının kurucu öğesi kullanılırlar.

2. 1. 9. 1. 1. Özne Unsurunun Sıfatı Olarak Görev Yapan Sayı Öbekleri.

Yetmiş ming / ferişteler yığlıp keldi
(H2/16d)
Kemāl taptı ottuz üç ming / sahābe
(H36/26b)
Ali'ni bar idi on sekiz / oğlı
(H36/41b)
Yüz ming / belā başka tüşse ingremegil
(H82/1d)
Tört yüz kırk tört / peygamber mürsel nebi
Kalmadı bu cehandın ötti barı

(H104/4d)

2. 1. 9. 1. 2. “ Nesne ” Unsurunun Sıfatı Olarak Görev Yapan Sayı Öbekleri

Uşal vaktda ming bir / zikrin kıldım tamām
(H1/16d)
Tört ming tört yüz / hikmet aytdım Hakdın ferman
(H51/10d)
Va’de kıldı āşıklarga yüz ming / burāk
(H54/4d)
Her kün yüzming / kolum açıb āmin desem
Toksan tokkuz / rāzın aytıb canım bersem
Dostlar Hācem meni bendem digey mukin
(H63/4d)
Öler vaktde ming bir / atıng sözlesem men
(H63/15d)
Tört yüzkırktört / süngeklering kul kılmasang
Yalğançıdur Hakk āşık bolğanı yok
(H140/4d)

2. 1. 9. 1. 3. “ Zarf-Fiil “ Unsurunun Sıfatı Olarak Görev Yapan Sayı Öbekleri

Tört yüz / yıldın keyin çıkıp ümmet bolğay
(H2/7d)
Üç yüz / altmış bakıp anı gamın yedi
(H139/2d)
Üçyüz/ molla yığlab bitti köp rivayet
(H11/6d)

2. 1. 9. 1. 4. “ Yer Tamlayıcısı ” Unsurunun Sıfatı Olarak Görev Yapan Sayı Öbekleri

Yüz ming türlük / melāyikke yüzleştim men

(H3/10d)

On sekkiz ming / ālemde hayrān bolğay āşıklar

(H97/1b)

2. 1. 9. 2. Cümledeki Görevi Yönünden Sayı Öbeği

2. 1. 9. 2. 1. Sayı Öbeğinin Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması.

Sayı öbekleri aşağıdaki örneklerde nitelediği ismi düşürmüş ve sonuna " +KA " hal ekini alarak yer tamlayıcısı görevinde kullanılmıştır.Bu ek yer tamlayıcısı göreviyle kullanılırken yönelme ve bulunma anlamları taşımaktadır.

Altmış üçke yaşım yetti öttüm ğafil

(H1/10d)

Yaşın yetti altmış üçke bir künçe yok

(H13/8d)

Ellig altı yaşka yetti mungluğ başım

(H7/7d)

Ellig tokkuz yaşka yettim dād u feryād

(H7/10d)

Kul Hāce Ahmed yaşıng yetti yigirmi bir

(H3/11d)

örneğinde de vezin gereği yönelme eki düşmüştür

Ottuz üç ming ashābga rehber bolğan Muhammed

(H40/1b)

Yetmiş iki yerde mendin sevāl sorsa

Neçük cevāb bererimni bilelmesmen

(H47/20d)

2. 1. 9. 2. 2. Sayı öbeklerinin “ zarf tümleci ” olarak görev yapması

Sayı öbekleri niteledikleri isimlere **“ +DA ”** bulunma hal ekini alarak cümlede anlam ve görev bakımlarından zarf tümleci olarak görev almışlardır**.**Bu ek cümleye zaman anlamı vermektedir.

On birimde rahmet –deryā tolub taştı
(H3/2d)
On ikkimde bu sırlarnı kördüm men a
(H3/2d)
Onyettimde Türkistānda turdum mena
(H3/5d)
Onsekkizde çil-ten birle şarab içtim
(H3/6d)
Men yigirmetörtke kirdim Hak’dın yırak
(H4/4d)

Sayı Öbekleri		
1.Sayı Öbeklerinin Öbür Öbekler İçindeki İşlevi	**Öğe Sayısı**	**Kullanılma Yüzdesi**
a)Özne unsurunun sıfatı olarak görev yapan sayı öbekleri	19	%30.6
b)Nesne unsurunun sıfatı olarak görev yapan sayı öbekleri	21	%33.8
c)Zarf unsurunun sıfatı olarak görev yapan sayı öbekleri	20	%32.2
ç)Yer tamlayıcı unsurunda sıfat olarak görev yaptığı öbekler	2	%3.2
Toplam	**62**	

Tablo :23

Sayı Öbeğinin Cümledeki İşlevleri	**Öğe Sayısı**	**Kullanılma Yüzdesi**
1.Sayı öbeğinin “ Özne ” olarak görev yapması	19	%13.2
2. “ Nesne ” olarak görev yapması	21	%14.6
3. Yer tamlayıcısı olarak görev yapması	12	%8.3
4.” Zarf tümleci ” olarak görev yapması	91	%63.6
Toplam	**143**	

Tablo: 24

2. 1. 10. Edat Öbeği

Edatlar, kendi başlarına anlamları olmayan, ancak cümle içinde sözcükler arasında çeşitli ilgi kurarak anlam sağlayan sözlerdir. Bunlar dilde görevli sözlerdir. Bütün edatlar edat öbeği oluşturmazlar. Gerçek edatlar ek almadan kullanılırlar. Sözcük yapımına uygun değillerdir. Genellikle isim ve zamirleri kendilerinden sonraki sözcüklere bağlarlar ve böyle durumlarda anlam yüklenirler. Yüklendikleri anlamlar zaman, mekan, taraf, yöntem, benzerlik ve başkalık gibi anlamlardır. Türkçede doğrudan edat niteliği taşıyan sözlerin sayısı azdır. Türkçe son edatlı bir dildir; çünkü Türkçede belirtme öbeği oluşturan edatlar, ilgili isimden sonra gelir. Türkçe sözdiziminde öğe sırasını belirleyen ana ilkeye aykırı olarak, edat öbeğinde temel öğe (ad) önce, yardımcı öğe (edat) sonra gelir. Türkçemizde çekim edatları son çekim edatları niteliğindedir. Edat öbekleri cümlede sıfat, zarf, isim ve yüklem görevinde kullanılırlar.

Metinde tespit edilen edat öbekleri yapı bakımından şöyledir:

a) Fiil Kökenli Çekim Edatları

Bu edatlar köken olarak fiilden türeyerek edatlaşmışlardır. Metinde “ dek ”, “ ile ”, “ birle ” edatlarıyla kurulan edat öbekleri mevcuttur.

b) İsim Kökenli Çekim Edatları

Bu edatlar da isimlerden meydana gelmişlerdir. Metinde “ yanglığ ”, “ üzre ”, “ içre ” ,” kebi “ gibi edatlar tespit edilmiştir.

İsim kökenli çekim edatlarında yaşamaya devam eden kullanımdan kalkmış +ra ekini “ üz+re, iç+re ” gibi edatlarda görmekteyiz.

c) Yabancı Asıllı Çekim Edatları

Bu edatlar özellikle Arapça ve Farsçadan Türk diline giren alıntı kelimelerin edat olarak kullanılmasıyla oluşmuştur. Bunlar “ misl ”, “ var ”, “ sıfat ” gibi edatlardır. Bu yabancı asıllı kelimelerin edatlaşmasında en büyük etken, bu kelimelerin Türkçedeki anlamca eş değer karşılıklarının edat olarak kullanılmalarıdır. “ misl ”, “ sıfat ”, “ –var ” sözleri anlam olarak “ gibi “edatlarıyla eş değer oldukları için bu sözler de Türkçede edat olarak

kullanılmıştır.

Edatlar cümle içinde başka kelimelerle ilgi kurup edat öbeklerini oluştururken oluşturdukları öbeğe çeşitli anlam ilgileri katarlar. Edatlar yer, yön, yer, neden, amaç, tarz, karşılaştırma, araç, beraberlik, başkalık, benzerlik, miktar, zaman gibi anlam ilgileriyle edat öbeklerini oluştururlar.

Metinde edatlar yapı, şekil ve işlev olarak ayrı ayrı incelenmiştir. Metinde tespit edilen edatlar şunlardır:

2. 1. 10. 1. “ Kebi ” Edatı

İşlevsel olarak “ gibi ” edatıyla aynıdır. Metinde çok az kullanılmıştır. Köken olarak gibi edatıyla aynıdır. Edatın gelişimi kep+i> keb+i> kebi şeklindedir.

Hazretingde men kebi kulnı hatası köb erür
(H31/4d)
Muhabbetni bostanıga bülbül kebi
Seherde nale eylep konğum kelür
(H50/1d)
Yeb içib hayvan kebi tünler yatıb
Hak Te’ala kadrini kaçan bilür
(H136/5d)

2. 1. 10. 2. “ birle ” Edatı

“ ile ” edatıyla işlevsel olarak hemen hemen aynıdır. Vasıta ve birliktelik işleviyle edat öbeğini fiile bağlamaktadır. Metinde çok yoğun olarak kullanılan edat öbeğini oluşturmaktadır.

Bātın tığı birle nefsni yançtım mena
(H1/23d)
Kul Hāce Ahmed gaflet birle ömrüng ötti

(H1/25d)

Onsekkizde çil-ten birle şarab içtim

(H3/6d)

Her ne kördüm perde birle sırnı yaptım

(H4/8d)

Ol Kādirim kudret birle nazar kıldı

(H13/1d)

Eya dostlar nādān birle ülfet bolup

(H14/1d)

Nādān birle duzah sarı kılmang sefer

(H14/2d)

Ölmeymen dep dünyāda Mevlām birle uruşken

(H18/18d)

Elvān elvān tiller birle nāliş kıldım

(H33/2d)

Aşık küyse hās ma'şukı birle küygey

(H103/9d)

Ul amud-ı otluğ birle urar bolsa

(H104/3d)

Yarlikanmış kullar birle suhbeti bar

(H141/5d)

Hikmet birle ol ademdin bar eyledi

(H142/1d)

Hakikat söz birle cāhilni sögtim

(Mün.36b)

2. 1. 10. 3. " değil " (deyin) Edatı

Bu edatın etimolojisinde bir takım tartışmalar mevcuttur. Hacıeminoğlu ve Ergin bu edatı teg+i+n şeklinde, teg- fiili üzerine –i zarf-fiili ve –n vasıta ekinin gelmesiyle oluştuğunu savunurlar. (HACIEMİNOĞLU 1992:31, ERGİN 1981:372) Korkmaz, Gabain'in

görüşlerine paralel olarak bu edatın tegi-n şeklinde, tegi fiiline, -n zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluştuğunu savunur. (KORKMAZ 1995:180) “ degin ” edatı “ kadar ” edatıyla aynı işlevlere sahiptir. Ancak değin edatı yer ve yön bildirmektedir. Metinde bu edata bir örnekte rastlanmıştır.

Yazu kışın bülbüldeyin vāle bolub
Sayra kılıb şahdın şahga konar dostlar
(H87/2d)

2. 1. 10. 4. “ dek ” Edatı

Ergin, dek ve degin edatlarının aynı kökten geldiğini, dek edatının degin edatının kısaltılmış şekli olabileceğini söylemektedir. (ERGİN 1981: 372) Hacıeminoğlu, de-g şeklinden gelebileceğini söyler; ancak bunda emin değildir. (HACIEMİNOĞLU 1992: 33) Bu edat tarihi seyri içinde birçok fonetik değişmeler göstermiştir. Duran’a göre teg> tek> tik ve teg> deg>dek şeklinde iki şekilde meydana gelmiştir. (DURAN 1956: 59) ‘ dek ’ edatı ‘ gibi ’ edatının işlevini yapmaktadır.

Metindeki bazı örnekler şunlardır:

Mustafā dek elni kezip yetim kavla
(H1/7d)
İsmāil dek aziz cānım kurbān kıldım
(H7/5d)
Küydüm yandım gül dek taki fenā boldum
Elligyetti yaşda ömrüm yeldek ötti
(H7/8d)
Pervane dek ahger bolub özin bilmes
(H12/3d)
Uçkan kuş dek lamekanga aştım mena
(H15/9d)
Yol adaşgan it dek bolup kimdin soray

(H21/6d)

Beyazid dek dünya ukbın tefip yürgil

(H49/9d)

Nefsim meni ot dek yanıb yolım urdı

(H51/6d)

Mūsa dek Tūr tağıda tāat kılsam

(H56/2d)

Mansūr dek cāndın keçip dārda konsam

(H56/5d)

Bāyezid dek tün-kün tınmay Ka'be barsam

(H56/4d)

Azıb kalğan botalar dek bozlasam men

(H63/15d)

Şehr-i bānu imamlar dek yığlab yürsem

(H64/10d)

İki közi ot dek yanıp okrab turır

(H78/5d)

Kerkes kuş dek boluban ol haramğa batmışlar

(H99/5b)

2. 1. 10. 5. . " içre " Edatı

Bu edat "iç+re" şeklinden gelir. Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. (HACIEMİNOĞLU 1992:44) " İçre " edatı sonuna geldiği kelimelerle yalın halde birleşmektedir. Eylemin yönünü gösterme işlevindedir. Metinde tespit edilen bazı örnekler şunlardır:

Harislerni siccin içre saldım mena

(H11/19d)

Duzah içre kalmasun dep ğamım yedi

(H13/7d)

Ey yārānlar gurbet içre küydüm mena

(H16/5d)

Közleride nemi yok halka içre kirerler
(H18/4d)
Uçmah içre harir tonlar biçer dostlar
(H20/6d)
Menlik içre peyda bolur mau meni
(H30/5d)
Dāstān kılıb bostān içre yürmek içün
(H46/7d)
Hakk çırağı kabrim içre yanar mukin?
(H64/6d)
Işk gevheri tübsiz deryā içre pinhān
(H86/4d)
Cennet içre kirer āşık emr eylese
(H102/7d)
Cünūn içre başın yarğan kanı cāri
(H103/19d)
Kur'an içre andın haber berür bolğay
(H104/4d)
Ümmetlering duzah içre boldı adem..'.
(H112/10d)
Behişt içre aldın salıb kirer ermiş
(H112/15d)
Uçmağ içre tört arığda şerbeti bar
(H141/1d)

2. 1. 10. 6. " ile " Edatı

" il- " fiiline –e zarf fiilinin ekleşmesi ve kalıplaşmasıyla " ile " oluşmuştur. (HACIEMİNOĞLU 1992:45; ERGİN 1981:345) Bu edat kelime veya öbekleri zarf işleviyle fiile bağlar. Bu bağlamda araç –vasıta ilgisi ön plana çıkar. Metinde ile edatının ekleşmiş şekilleri " la-" yı görmek mümkündür. " ile " edatı çekim edatları içinde ekleşmeye en yatkın olan edattır. Metindeki örnekler şunlardır:

Rivāyetni körüp Hakla sözleştim men
(H3/10d)
Tangla barsa cennet içre berür hil'at
(H10/9d)
Tangla barsa Hācesiğe tuhfe yaşı
(H103/20d)
Tangla barsa nedāmetler çendān bolur
(H137/6d)
Tangla barsa Hakk kaşıda körer izzet
(H139/15d)
Tangla barsam elk ayağ barça güvāh
(H142/4d)

2. 1. 10. 7. " misl " Edatı

Bu edat " misāl " edatıyla köken ve işlev olarak aynıdır. Bu edatın kullanımı metinde oldukça sınırlıdır.

Işk yolıda bolalmadım misl-i türāb
(H4/10d)
Ağzı açuk nefsi uluğ misli lakka
(H14/7d)
Muhammed'ni biling kim misl-i şunkar
(H36/17b)
Tirig ermes gārib misl-i ölügdür
(H36/34b)
Rengim misli berg-i hazān yanglığ bolsa
(H47/16d)

Dünya ukbin talak koygıl misl-i Edhem
(H77/8d)

Yol üstide aziz başı misl-i turab

(H79/2d)

Mavu menlik sendin keter misl-i meges

(H95/27d)

2. 1. 10. 8. “ songra ” Edatı

Metinde tespit edilen “ songra ” edatı ayrılma-çıkma –ra / -re hāl ekiyle kalıplaşmış olarak kullanılır. Bütün örnekler “ -dın songra ” şeklindedir. Metinde kullanımlarına baktığımızda bu edatın zaman zarfı görevinde “ Andın songra ” şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Kelime Eski Türkçe döneminde song/soñ şeklindeyken yön gösterme eki –ra’ nın eklenmesiyle soñra şekline girmiştir. Metinde song şekliyle kullanımının devam ettiği birkaç örnek tespit edilmiştir.

Andın songra çöller kezip Haknı sordım

(H1/19d)

Andın songra barça ervāh kıldı selām

(H2/5d)

Andın songra çilten bakıp şarab berdi

(H11/11d)

Andın songra derya bolup taşdım mena

(H15/6d)

Andın songra kanat tokub uçtım dostlar

(H19/6d)

Andın songra derya bolub taştım dostlar

(H19/8d)

Ki andın song Hudā’dın vahiy yetipdür

(H36/23b)

Ki andın song Muhammed boldı pādşah

(H36/24b)

Andın sonra kefen tonın kiydürgeyler

(H47/18d)

Andın songra meni salıb revān bolsa
(H47/20d)
Andın songra bir er kerek iradetliğ
(H76/3d)
Andın songra mücahede tonın kiyib
İzret rahatın satıb hārlık almak gerek
(H76/7d)
Dua kılıb yangandın song kalur yekke
(H78/4d)
Yetti kadem koygandın song Münker-Nekir
(H78/5d)
Andın songra ışk sırrını bilür dostlar
(H82/1d)

2. 1. 10. 9. " üçün " Edatı

Metinde en çok kullanılan çekim edatlarındandır. Bu edat " hakkında, hususunda, dolayısıyla, sebebiyle, yüzünden, maksadıyla " manalarını ifade ile sebep ve gaye bildiren çekim edatıdır (HACIEMİNOĞLU 1992: 98). Bu edatın oluşumuyla ilgili çeşitli görüşler vardır. Bang ve Banguoğlu' na göre " uç " (nihayet) ismine –n vasıta hāli eki getirilmek suretiyle meydana geldiği görüşü söz konusudur.

Gabain ise edatın uç+ı-n şeklinde oluştuğunu savunur (1988:97). Korkmaz ve Hacıeminoğlu edatın uç sebep ismine –ı iyelik eki ve –n vasıta hāli getirmek suretiyle meydana geldiğini savunurlar (KORKMAZ 1995: 96) , (HACIEMİNOĞLU 1992: 98).

Bu " üçün " edatı metinde sebep bildiren zarf görevli edat öbekleri yapar. Günümüz yazı dilinde isimlerin yalın ve iyelik, zamirlerin de ilgi hālleriyle birleşerek edat öbeği yapan bu edatın kullanışı da aynı şekildedir.

Elligbeşde didār üçün gedā boldum
(H7/6d)

Ümmet üçün köp tartamın Hak'dın külfet
(H8/14d)
Bizler üçün canlar çekti ol Muhammed
(H10/5d)
Resul üçün ikki alem berbad bermek
(H10/11d)
Dünya üçün bir birliğe kılmas şefkat
(H11/12d)
Bu nefs üçün zār u hayran boldum mena
(H11/18d)
Sizni bizni Hak yarattı tāat üçün
Ey bul-aceb içmek yemek rāhat üçün
Kālū belā dedi rūhum mihnet üçün
Edhem bolup yer astığa kirdim mena
(H13/4d)
Hak Resul ümmet üçün yemey ni'met
(H26/5d)
Ali İslām üçün kanlar yatadur
(H36/42b)
Issığ tendin aziz cānnı bermek üçün
(H46/2d)
Cehennemdin özni āzad kılmak üçün
(H46/3d)
Arş üstiğe tegürüban koymak üçün
(H46/5d)
Zāhid kıldı yine birini tāat üçün
Zahid yine tāat kılmış rahat üçün
Hur u ğılman tūba, vildan cennet üçün
Zāhid didar körerimni bilelmesmen
(H47/10d)
Yakūb dek Yūsuf üçün zar ingresem
(H56/3d)

Allah üçün merdānevar canım bersem

(H63/12d)

2. 1. 10. 10. " üzre " Edatı

Bu edat öze+re> özre / üzre şeklinde oluşmuştur. Harezm döneminden itibaren görülmeye başlar (HACIEMİNOĞLU 1992: 75) . " Üzre " edatı metinde işlek değildir. Sonuna geldiği kelimeler genellikle yalın hāl durumundadır. Bu edat yer ve yön bildirmektedir.

Tahta üzre alğanda ne kılğaymen Hudā ya

(H28/4b)

Yavğuçılar tahta üzre alğay seni

Bātınımnı yuvğanını bilelmesmen

(H80//2d)

Koydı anı baş üzre la-emrūk tāc

(H80/2d)

Mirāc üzre Hak Mustafā ruhum kördi

(H2/1d)

Dār üzre şevkleniben Hak'nı aysam

(H56/5d)

Kul Hāce Ahmed imān üzre tāyib bolğıl

(H111/11d)

2. 1. 10. 11. " Özge " Edatı

Bu edat Harezm sahası metinlerinden itibaren tespit edilmiştir. (HACIEMİNOĞLU 1992:73) Ergin bu edat için, "başka" Osmanlı; "özge" Azeri sahasının başkalık edatı olduğunu söyler. (1981:371)

Metinde şu örnekler tespit edilmiştir.

Hakdın özge heç sözlemey bigāneğe

(H1/20d)

Sendin özge yok gamhār ne kılğaymen Hudāya
(H28/3b)

2. 1. 10. 12. “ sarı ”, “ sarığa ” Edatı

“ üzerine ”, “-e doğru ” anlamı taşır. Eklendiği kelime yalın halde bulunur. Yönelme edatıdır. Metindeki örnekler şu şekildedir:

Uçmağ sarı ulanur ya Mustafa Muhammed
(H39/11b)
Candın keçib hazret sarı baralmadım
(H84/7d)
Zāri kılsang Allah sarı boyun sunmas
(H91/4d)
Ehl-i eyāl yüzüng sārı bakıb turgay
(H47/15d)
Bihamdillah pir-i muğan sārı kaçtım
(H51/9d)
Bağır kanım akkuzup cānān sarı barsam men
(H52/2d)
Pervaz kılıb hava sarı uçar dostlar
(H78/6d)
Mescid sarı kelmegey rızā bolung dostlarım
(H67/6b)
Kabe sarı köçelük zālimlerdin kaçalık
(H67/9b)
Pervaz kılıb hava sarı uçar dostlar
(H78/6d)
Bir fursatta ukbā sarı sefer kıldı
(H1/17d)
Aşıkları Hak sarığa uçar dostlar
(H20/5d)

Yüzdin kötarıb pendeni Miskin sarı bakgıl
(H41/17b)
Nādān birle duzah sarı kılmang sefer
(H14/2d)
Ukba sarı cedel kılıb mundın köçer
(H12/11d)

2. 1. 10. 13. " sıfat " Edatı

Dilimize Arapçadan girmiştir. Sıfat edatı " gibi " edatı anlamında kullanılmıştır. Kelimeye eksiz bağlanmaktadır.

On törtümde tufrak-sıfat boldum mena
(H3/3d)
Mansur sıfat başım berip ışk dārında
(H6/5d)
Mecnun sıfat heyl ü hişdin kaçıb tandı
(H8/10d)
Işk babıda Mansur sıfat boldum mena
(H11/1d)
Mūsā-sıfat mahşerde Hak'dın seval sorarlar
(H18/9d)
Ontörtümde tufrak sıfat harlığ tarttım
(H19/6d)
Eyyūb sıfat belāsığa sābir bolay
(H33/5d)
Edhem sıfat taht u bahtdın keçip yürgil
(H49/9d)
Yahya sıfat tınmay yığlab mātem kurar
(H59/7d)
Edhem-sıfat berhem urup mālın taşlap
(H61/3d)

Eyyūb sıfat belāsığa sābir bolsam
(H63/9d)
Edhem sıfat suva bolub dünya tepgil
(H95/4d)
Ferhad sıfat mihnet tartıb tağlar kesgil
(H95/26d)
Tufrak sıfat ālem anı basıp ötse
Yusuf-sıfat birāderi kul dep satsa
(H139/12d)
Mecnūn sıfat aklın alıp leylā kılur
(H140/12d)

2. 1. 10. 14. " taba " Edatı

Son çekim edatı olan tapa; " kadar ", " -a doğru ", taparu da; " -a doğru " "-a karşı " anlamlarını taşır. Kelimelere eksiz bağlanır. Metinde çok az örnekte tespit edilmiştir.

Hazret taba ruhlar uçub karşu kelgen
(H77/10d)
Şevk kanatın Hazret taba tutup uçar
(H135/4d)
Köngil kuşı Hazret tabā uçtı bolğay
(H58/2d)

2. 1. 10. 15. " yanglığ " Edatı

" yanglıg " edatı çekim edatlarındandır. Eksiz halde kullanılır. " gibi " anlamı taşır.

Metinde tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

Nādān içre hazan yanglığ soldum mena
(H14/2d)

Gerdenimge tevk yanglığ salıb fota

(H30/2d)

Kul Hāce Ahmed gevher yanglığ hikmet aydı

(H46/7)

Rengim misli berg-i hazān yanglığ solsa

(H47/16d)

Kul Hace Ahmed gevher yanglığ hikmet aytdı

(H48/10d)

Esel yanglığ suçuk bolur tilim mening

(H55/1d)

Bulak yanglığ akar közdin yaşım mening

(H55/5d)

Mihnetlerin ni'met yanglığ köterdiler

(H58/5d)

Mansur yanglığ dar başığa minmek kerek

(H74/3d)

Gevvās yanglığ ol deryādın çıkmaz bolur

(H127/3d)

Berki yanglığ himmet berib āşık kılğıl

(H128/14d)

2. 1. 10. 16. " burun " Edatı

" Burun " edatı çekim edatlarından olup ablativ ekiyle kullanılan edatlar öbeğinde yer alır. " burna, burun, burunrang " edatları ı-dan önce anlamı taşımaktadır. Sözcüğün gelişimi burun > buru-n > bur-u-n biçimindedir.

bur- fiil kökü

-u – yardımcı ünsüz

-n- zarf fiil eki

Metinde tespit edilen örnekler şunlardır:

Bizdin burun tilim kervan kılgan sefer
(H118/4d)
Ölmes burun vücudıngnı eyle fāni
(H135/5d)
Ölmes burun can aççığın zehrin tattım
(H8/19d)
Yer üstide ölmesburun tirik öldüm
(H10/2d)
Işk yolıda ölmez burun zinhār ölğil
(H140/8d)

2. 1. 10. 17. " ara " Edatı

" ara " son çekim edatı eksiz halle kullanılır. " ara " "-da/ -de ", " içerisinde ", "arasında " anlamını taşır. " ar- " fiil köküne "–a " zarf fiil eki getirilmiştir.

Özi kılmay halklar ara va'zın aytgan
(H124/4d)
Seccadeni halklar ara turga salmak
(H124/6d)
Kul Hace Ahmed lahed ara makam tutmay
(H126/10d)
Lāhed arā mürid eger makam tutsa
(H130/6d)

2. 1. 10. 18. " layın " ve " –var " Edatları

Yabancı kökenli edatlardır. Kelimeye birleşik eklenirler.

Ecel kelse merdānevar beling bağla
(H9/5d)

Şuturlayın bağlab aldı ikki kolın

(H24/3d)

2. 1. 10. 19. “ tā ” Edatı

tā edatı “-e kadar ” anlamı taşır. Kelimenin başına gelerek zaman anlamı belirtir.

Közüm yumup tā açkunça yetti altmış

(H7/11d)

Ta meşakkat tartmagunca nefsing ölmes

(H8/12d)

Közüm yumup ta açgunca ömrim ötti

(H49/4d)

Ta kıyamet tang atkunça yatmak kerek

(H105/6d)

Tā ölgünçe Hācesiğe hizmet kılsa

(H139/9d)

2. 1. 10. 20. “ keyin ” Edatı

“keyin” edatı “sonra” anlamını taşımaktadır. +dın ayrılma ekinden sonra ”+dın keyin” şeklinde kullanılmıştır.

Tört yüz yıldın keyin çıkıp ümmet bolğay

(H2/7d)

2. 1. 10. 21. “ dek ” Edatları

“gibi” anlamında kullanılmışlardır. Kelimeye eksiz bağlanırlar.

Uçkan kuş dek lamekanga aştım mena

(H15/9d)

2. 1. 10. 22. Edat Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu

2. 1. 10. 22. 1. Edat Öbeğinin Sıfat Tamlamasında Sıfat Unsuru Olarak Kullanılması

Musa sıfat/vücutlarım küyüb yandı
(H8/10d)
Pervane dek/ahger bulup özin bilmes
(H13/11d)
Kudret birle yaratılgan/yetti tamuğ
(H20/1d)
Mening dek şom/bela alem ara
(H24/4d)
Kul Hāce Ahmed gevher yanglığ/hikmet aydı
(H46/7d)
Esel yanglığ/suçuk bolur tilim mening
(H55/1d)
Şibli dek/ aşık bolup sema ursam
(H56/4d)

Kızıl gül dek / yüzüng bolğay misl-i saman
(H69/5d)
Tufrak sıfat / yol üstide yolı bolgıl
(H95/5d)
Bayezid dek / aşık bolub dünya koygıl
(H95/6d)

Mansūr dek / evliyānı koydılar dārğa asıp
(H96/7b)
Yadı birle şuru kılğan / aşıklarnı
(H107/1d)
İmān birle / barğan / kullar ölmez ermiş

(H111/11d)

Kaf tağı dek / taşlar tegse çıkmas üni

(H118/6d)

Zahirini atı birle /bezegenler

(H139/5d)

Bātınların otu birle / tüzegenler

(H138/5d)

Yūsuf sıfat / birāderi kul dep satsa

(H139/12d)

Şikestelik birle / kılğan namāzı

(Mün. 19b)

Anıng dek / lanetdin eyleng perhiz

(Mün. 35b)

2. 1. 10. 23. Cümledeki Görevi Yönünden Edat Öbeği

Metinde geçen cümlelerin yapısında bulunan edat öbekleri zarf ve yüklem olarak görev yapmaktadır. Ayrıca bu öbekler cümledeki herhangi bir öğenin sıfatı da olmaktadır.

2. 1. 10. 23. 1. Edat Öbeğinin Zarf Olarak Kullanılması

Didar üçün barçasını koydum mena

(H3/4d)

İsmāil dek aziz cānım kurban kıldım

(H7/5d)

Rengim misli berg-i hazān yanglığ solsa
İman birle bararımnı bilelmesen

(H47/16d)

Ethem sıfat taht u bahtdın keçip yürgil

(H49/9d)

Kolğa alsang yaban kuş dek kolğa konmas

(H91/4d)

Zebān-ı hāl ile amānı ayttım

(Mün. 36b)

2. 1. 10. 23. 2. Edat Öbeğinin Yüklem Olarak Kullanılması

Tufrak sıfat boldum.

(H3/3d)

Işkbabda Mansur sıfat boldum mena

(H11/1d)

Tirig ermes gārib misl-i ölügdür

(H36/34b)

Sofilig şundağ mudur daim işin gaflet birle

(H119/2d)

Dāne-i tesbih kolungda tillering ğıybet birle

(H119/2d)

Edat Öbegi	**Öğe Sayısı**	**Kullanılma Yüzdesi**
1. “kebi” edatı ile kurulan edat öbekleri	3	%0,52
2. “birle” edatı ile kurulan edat öbekleri	229	%39,75
3. “değin” edatı ile kurulan edat öbekleri	1	%0,17
4. “dek” edatı ile kurulan edat öbekleri	76	%13,19
5. “içre” edatı ile kurulan edat öbekleri	48	%8,33
6. “ile” edatı ile kurulan edat öbekleri	9	%1,56
7. “misl” edatı ile kurulan edat öbekleri	8	%1,38
8. “songra” edatı ile kurulan edat öbekleri	25	%4,34
9. “üçün” edatı ile kurulan edat öbekleri	78	%13,54
10. “üzre” edatı ile kurulan edar öbekleri	6	%1,04
11. “özge” edatı ile kurulan edat öbekleri	2	%0,34
12. “sarı, sarığa” edatı ile kurulan edat öbekleri	23	%3,99
13. “sıfat” edatı ile kurulan edat öbekleri	31	%5.38
14. “taba” edatı ile kurulan edat öbekleri	3	%0,52
15. “yanglığ” edatı ile kurulan edat öbekleri	15	%2,60
16. “burun” edatı ile kurulan edat öbekleri	6	%1.04
17. “ara” edatı ile kurulan edat öbekleri	4	%0,69
18. “Layın” ve “vār” edatıyla kurulan edat öbekleri	2	%0,34
19. “tā” edatı	5	%0,86
20. “keyin” edatı ile kurulan edat öbekleri	1	%0,17
21. “dek” edatı ile kurulan edat öbekleri	1	%0,17
Toplam	**576**	

Tablo: 25

2. 1. 11. Kısaltma Öbekleri

Kısaltma öbekleri, cümlelerin yıpranması veya kısalmasıyla ortaya çıkan, belli bir kurala bağlı olmayan, klişeleşmiş olarak kullanılan öbeklerdir. (bk. Biray-Biray 1999:39). Kısaltma öbeklerinin oluşumunda +İ belirtme , +A yönelme, +DA bulunma, +DAN ayrılma hāli eklerinin kalıplaşma eğilimlerinin etkisi büyüktür (ÖZKAN 2001:165).

2. 1. 11. 1. Yaklaşma Öbeği

Metinde sınırlı kullanılan bir yapıdır. Yaklaşma öbeği, yönelme hāli eki +GA' yı almış bir adın, başka bir adla kurduğu birliğe denir.

Hācelikke binā koyup kılmay tāat
(H2/23d)
Işk otıga küygen aşık rengi uçar
(H12/11d)
Işkka kadem koyğanlar Hak didārın körerler
(H18/9d)
Yolsız yolğa yol yürdüm gafletde ömrim ötti
(H25/5b)
Meyhāneğe kirgen āşık sırrı āyān
(H59/3d)
Yaş ornığa kanım töküb duā kılsım
(H63/1d)
Suvsa ganda suvga muhtaç bolgan
(H101/3b)
Hācet ermes ışk derdiğe devā sormak
(H118/1d)
Hakk'a āşık sādıkları yürür hılvet
(H139/15d)
Işk derdige deva sorgan hazır tilbe
(H133/10d9

2. 1. 11. 2. Bulunma Öbeği

Bulunma öbeği, en az iki adın bulunma eki +DA ile birleşmesi sonucu oluşur. Türkiye Türkçesiyle metindeki bulunma öbeğinin işlevsel olarak farkı yoktur. Metinde bulunma hāli ekinin sedalı şekli mevcuttur. Metinde çok sınırlı kullanılan bir yapıdır.

Yol üstide tufrak sıfat yolı bolsam

(H63/7d)

Bu örnekte cümlede “nesne” göreviyle kullanılmıştır.

Keçe kündüz közde yaşı akkan kişi
Bu dünyanı kadrini kaçan bilür

(H136/2d)

Bu örnekte de “özne” göreviyle kullanılmıştır.

2. 1. 11. 3. Ayrılma Öbeği

Ayrılma hāli ekli bir adın, başka bir adla kurduğu öbeğe “ ayrılma öbeği ” denir. Yapılışı yönünden bugünkünden farksızdır.

Metinde ayrılma ekinin genelde sedalı şekli bulunur. Ayrılma ekiyle birbirine bağlanan unsurlar tek kelime olabildiği gibi birer kelime öbeği de olabilir.

Ayrılma öbeğinin birinci unsuru, ikinci unsurun gösterildiği vasfı yoğun olarak taşıyan bir isim ise öbeğin karşılaştırmaya dayalı genel anlamı öbek bünyesindeki vasıf isminin üstünlük ve en üstün derecesini ifade eder (KARAGÖZ 2003: 266).

Ayrılma öbeği bir kısalma öbeğidir. Sıfat fiillerin veya zarf fiillerin kısalmış şeklinden oluşan bir yapıdır. Ayrıca sıfat tamlamalarında sıfat ve isim unsuru birleşik fiillerde de yine isim unsuru görevini yüklenir. Bu öbek içinde bulunduğu cümlenin özelliğine göre özne, nesne ve yüklem olabilir. Metinde diğer kısaltma öbeklerine göre en işlek kullanılan

yapıdır. Şu örnekler metindeki bazı ayrılma öbekleridir.

Andın songra çöller kezip Haknı sordum
(H1/19d)
Kanlar akar közleridin akkan yaşı
(H12/8d)
Aşıklarğa sendin özge gavğa harām
(H33/9d)
Işkdın özge sözni eger sözlesengiz
(H59/2d)
Yolnı sorap yoldın emān barğanlardın
(H61/4d)
Tağdın ağır isyanım bar ötey desem
(H66/6d)
Kul Hace Ahmed nefsdin uluğ bela bolmas
(H78/17d)
Aceb ermes bakıb körse sırdın közi
(H87/6d)
Baldın suçuk Hū atı seher vakti bolğanda
(H93/1b)
Taşdın töşek-yastuka kılıb ta'at kılsang
(H95/31d)

2. 1. 11. 4. Ayrılma Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu

2. 1. 11. 4. 1. Ayrılma Öbeğinin Sıfat Tamlamalarında Sıfat Unsuru Olarak Görev Alması

Ayrılma öbeği metinde çoğunlukla sıfat tamlamalarında sıfat unsuru olarak görev aldığını görmekteyiz.

Başdın ayağ hasretingde dad eylesem

(H7/1d)

Kanlar akar közleridin akkan yaşı

(H12/8d)

Tağdın ağır günāhım özr aytarge tilim yok

(H25/8b)

Sendin özge yok gamhār ne kılğaymen Hudā yā

(H28/3b)

Kul Hāce Ahmed ışkdın kattığ belā bolmas

(H33/11d)

Işkdın özge sözni eger sözlesengiz

(H59/2d)

Hakk'dın özge sözler bārı ermiş haram

(H59/14d)

Yolnı sorap yoldın emān barğanlardın

(H61/4d)

Sendin özge penāhım yok Vallah-Billah

(H63/8d)

Tağdın ağır isyanım bar ötey desem

(H66/6d)

Kul Hace Ahmed nefsdin uluğ bela bolmas

(H78/17d)

Başdın ayak münāfıknı ziyān zahmet

(H80/27d)

Aceb ermes bakıb körse sırdın közi

(H87/6d)

Başdın ayağ günahları hazır turar

(H88/8d)

Baldın suçuk Hū atı seher vakti bolğanda

(H93/1b)

Tağdın ağır günahıng bār özüngge kel

(H95/32d)

2. 1. 11. 4. 2. Ayrılma Öbeğinin Birleşik Fiil Öbeğinde İsim Unsuru Olması

Ayrılma öbeği , Taşdın töşek-yastuk kıl(ub) ta'at kılsang (H95/31d) örneğinde birleşik fiil öbeğinde isim unsuru oluşturur.

2. 1. 11. 5. Cümledeki Görevi Yönünden Ayrılma Öbeği

2. 1. 11. 5. 1. Ayrılma Öbeği Şu Örneklerde Özne Görevinde Kullanılması .

Kanlar akar közlerindin akkan yaşı
(H12/8d)
Baştın ayak günāhım ikki cehānğa sığmas
(H25/7b)
Sendin özge kimim bar rahm eylegil seherde
(H25/10b)
Kul Hāce Ahmed ışkdın kattığ belā bolmas
(H33/11d)
Tağdın ağır isyanım bar ötey desem
(H66/6d)

2. 1. 11. 5. 2. Ayrılma Öbeğinin Nesne Görevinde Kullanılması.

Işkdın özge sözni eger sözlesengiz
(H59/2d)
Aceb ermes bakıp körse sırdın közi
(H87/6d)

2. 1. 12. 5. 3. Ayrılma Öbeğinin Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması:

Yolnı sorap yoldın emān barğanlardın
(H61/4d)

2. 1. 11. 5. 4. Ayrılma Öbeklerinin Zarf Görevinde Kullanılması.

Metinde işlek olarak kullanılmaktadır.

Andın songra çöller kezip Haknı sordum
(H1/19d)
Başdın ayağ hasretingde dād eylesem
(H7/1d)
Andın songra derya bolup tolup taştım
(H12/2d)
Aydı mendin songra ümmet bolgusı
(H23/5d)
Taşdın töşek-yastuk kılıb ta'at kılsang
(H95/31d)

2. 1. 11. 5. 5. Ayrılma Öbeğinin Yüklem Olarak Görev Yapması:

Baldın tatlığ erür menge bu mihneti
(H10/4b)
Tağdın ağır günāhım özr aytarge tilim yok
(H25/8b)
Baldın suçuk Hū atı seher vakti bolğanda
(H93/1b)

Kısaltma öbeği	**Öğe sayısı**	**Kullanılma yüzdesi**
Yaklaşma öbeği	10	%25,64
Bulunma öbeği	2	%5,12
Ayrılma öbeği	27	%69,2
Toplam	**39**	

Tablo: 26

2. 1. 12. İlgi Öbeği (İsnat Öbeği)

Biri diğerine isnat edilen iki isim unsuru “isnat öbeği”ni oluşturur. Bu öbekte isnat olunan unsur başta, isnat edilen unsur sonda bulunur. İsnat edilen unsur bir vasıf ismidir (KARAHAN : 16) . Öbek, genellikle sıfat tamlaması kurar.

Kayda körseng köngli sınuk merhem bolgıl
(H1/3d)
Zātı uluğ Hācem sığnıp keldim songra
(H6/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12d)
Köngli kattığ dil-āzārdın Hüdā bizār
(H1/22d)
Köngli bütün halayıkdın kaçtım mena
(H1/2d)
Közi yaşlığ halka başlığ kaddı hilāl
(H2/2d)
Batın közi açukları hayran kaldı
(H2/11d)
Tınmay yığlap köngli buzuk divanemen
(H14/5d)
Zātı uluğ perverdigar ilāhımdın
(H21/4d)
Zatı uluğ Rahmanİgem hem Cebbarım
(H22/1d)
Bağrı kanlığ közi yaşlığ
(H58/5d)
Dini süstrak münāfıklar neler demes
(H80/26d)

Işk birle cān kezerler rengi sarığ dervişler
(H98/6b)
Makamları bülend makam Arşnı közler

(H102/14d)

Derdi yok biderdni körseng kaçgıl u āzār bol
Közi giryan bağrı biryan hane veyran

(H123/13d)

Sözi yalgan dünya üçün amel kılgan

(H124/4d)

Özi süygen aşıkların sersan kılur

(H134/4d)

2. 1. 12. 1. İlgi Öbeğinin Cümledeki Görevi

2. 1. 12. 1. 1. İlgi Öbeğinin "Özne" Olarak Görev Yapması

Batın közi açukları hayran kaldı

(H11/4d)

Zatı uluğ Rahman İgem hem Cebbarım
Kolum tutub yolğa salgıl "Ente'l –Hādi"

(H22/1d)

Dini süstrak münāfıklar neler demes

(H80/26d)

Işk birle cān kezerler rengi sarığ dervişler

(H98/6b)

2. 1. 12. 1. 2. İlgi Öbeğinin "Nesne" Olarak Görev Yapması

İlgi öbeği, belirtili ve belirtisiz nesne olarak sınırlı örnekte kullanılmıştır.

Kayda körseng köngli sınuk merhem bolğıl

(H1/3d)

Nefsi uluğ şer'i buzuğ veli bilmeng

(H88/6d)

Özi süygen aşıkların sersan kılur

(H134/4d)

2. 1. 12. 1. 3. İlgi Öbeğinin “Zarf “ Olarak Görev Yapması

Ağzı açuk nefsi uluğ misli lakka
Nādānlardın korkup senge keldim mena
(H14/7d)
Közi yaşlığ halka başlığ kaddı hilāl
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge
(H2/2d)
Özi hayran köngli veyran közi yaşluk
Kudretige hayran bolup kaldım mena
(H12/12d)
Bağrı kanlığ közi yaşlığ toldı bolğay
(H58/5d)
Derdi yok biderdni körseng kaçgıl u āzār bol
(H119/14d)
Közi giryan bağrı biryan hane veyran
Mundağ bolmay Hak yolını bilse bolmaz
(H123/13d)
İçmi kuruk bolsa anda meze bolmaz
(H131/4d)

2. 1. 12. 1. 4. İlgi Öbeğinin “Yer Tamlayıcısı” Olarak Görev Yapması

İlgi öbeğine “-dın” ayrılma eki eklenerek öbek yer tamlayıcısı olarak görev yapar. Sınırlı örnek mevcuttur.

Köngli kattığ dil-āzārdın Hüdā bizār
(H1/22d)
Köngli bütün halayıkdın kaçtım mena
(H1/2d)
Zātı uluğ perverdigar ilahımdın

Nidā keldi “Nevmid koymay dergāhimdin”
(H21/4d)

2. 1. 12. 1. 5. İlgi Öbeğinin “Yüklem” Olarak Görev Yapması

İlgi öbeği, yüklem olarak “Tınmay yığlap köngli buzuk divanemen (H14/5d) dizesinde kullanılmıştır.

2. 1. 13. Fiilimsiler

Fiilimsiler, fiillerin isimleşmiş şekilleridir. Bunlar çekimsiz fiillerdir. Banguoğlu bunlara işleyişleri bakımından “yatık fiiller”demektedir. Fiilimsiler, fiil kişi ekleri almazlar (fakat isim olarak iyelik ekleri alabilirler); ancak tamamlanmamış bir yargıya yüklem olurlar. Bitmemiş fiil adını da buradan alırlar. Dilde isim, sıfat ve zarf işleyişinde görülen yatık fiilleri öbür fiil üremelerinden ayıran vasıf da onların sözdizimindeki bu özel işleyişleri, yani tamam olmasa da bir yargıya yüklem olabilmeleridir. (BANGUOĞLU 1990 :419) Fiilimsilerin çok ve çeşitli olması, Türk sözdizimine geniş bir anlatım değeri ve kolaylığı kazandırmaktadır. Her fiilimsi, kurduğu önerme ile birlikte, türlü yönlerden, temel önermenin, tümleyicisi olur; böylece birkaç duyguyu, birkaç isteği, birkaç düşünceyi ya da bunların her çeşidinden bir ikisini bir tümce içinde anlatma kolaylığı sağlar. (GENCAN 1971:311) Görevleri ve anlamları bakımından fiilimsiler üçe ayrılır:

2. 1. 13. 1. İsim-Fiil Öbeği

İsim-fiil, fiillerin kip ve şahıs göstermeyen isim şeklidir (ECKMANN 1962 : 51). Daha önce bir yargı bildiren cümlelerin sonundaki fiilleri isimleştiren bu ekler, isim-fiil öbeği oluşturarak başka bir cümle içinde görev alır. Fiillerin isimleşerek kullanılabilmeleri, onları Türkçe için çok önemli kılan unsurlardan birisidir. Fiillerin isim ve sıfat şekillerinin isim ve sıfat göreviyle de kullanılış alanına çıkması dilimizin cümle yapısını ve deyimleyiş gücünü geniş ölçüde fiillere bağlı kılar (ÖZDEMİR 1967: 177).

Metinde –mak/-mek/-mağ olmak üzere tek çeşit isim-fiil eki vardır. Metindeki isim-fiil öbekleri de bu eklerden kurulmuştur. Türkçede fiillerin kendi eylem özelliğini ön plana çıkararak soyut isim hāline geçmesi genel olarak "mastar ekleri" yardımıyla yapılır. Bazı fiilden isim yapım ekleri fiili isim hāline getirse de, bu yapım ekleri esas olarak fiilin anlamına dayalı yeni kavramları açıklayan isimler olarak ortaya çıkarırlar. Bu açıdan bakıldığında sadece mastarların fiilin öz anlamını yüklenerek onları isimlendirdiğini görürüz .

2. 1. 13. 1. 1. –mAK isim-fiil eki :

Ekin yapısını; RAMSTEDT, " -mak/-mek < -m " fiilden isim yapma eki '+ak ' küçültme eki (oğul+ak, baş+ak) biçiminde açıklamış; Korece ve Moğolcada da fiillerin hareket isimlerini yapma göreviyle kullanıldığını belirtmiştir (RAMSTEDT 1952: 106)" ; BROCKELMANN, " -mak/-mek<-ma 'mastar eki'+-k 'isimden isim yapma ek'olarak açıklamış ve "-ma eki dışında genelde mastar yapan bir ek olduğunu (BROCKELMANN, 1954: 126-254)" söylemiştir; RÄSÄNEN, yalnızca bu iki görüşe yer vermekle yetinmiş, yeni bir açıklama getirmemiştir (RÄSÄNEN 1957: 134) - (BAYRAKTAR 2004 : 10).

–mak/-mek eki Türkiye Türkçesinde fiilerin hareket adlarını yapar. İlk olarak Uygur Türkçesiyle yazılmış metinlerde bugünkü görev ve işleviyle karşımıza çıkmaktadır. Metinde de bu ek, fiillerin hareket adlarını yaptığı gibi eklendiği eylemin hareketini saklar ve cümle içinde bir ad gibi görev yapar.

TEKİN bu ekin " hareket isimleri yaptığını ve Moğolcada –mag/-meg biçiminde olduğunu " söyler (TEKİN 1968: 174). Türkiye Türkçesinde fiillerin hareket adlarını yapan bu ek, eklendiği fiilin hareketini sakladığı gibi cümle içinde bir ad gibi görev yapar. Metinde ekin –mağ/-meğ , -mak/-mek ve ekin ; -lık/-lik ekiyle genişlemiş biçimi de kullanılmıştır. Ancak –mak/-mek eki ile –maklık/-meklik ekinin anlam açısından farkı çok belirgin değildir. Metinde diğer isim-fiil ekleri olan " –mA " ve -(I)ş "eklerinin kullanımına rastlanmamıştır.

Metinde kullanılan bazı örnekler şunlardır:

Cān bermekni vehmidin Azrailni zahmıdın
Şefkat bolmasa sendin ne kılğaymen Hudā ya
(H28/2b)
Seherlerde kan yığlamak kār u bārı
(H103/19d)
Issığ tendin aziz cannı bermek kerek
Çare tapmay ahir bir kün ölmek kerek
(H105/1d)
Altı karış bozdın kefen kılmak kerek
(H105/3d)
Bir-bir anı cevabını bermek kerek
(H105/4d)
Siyasetliğ üyge barıb kirmek kerek
(H105/5d)
Azabını barıb anda tartmak kerek
(H105/7d)
Bolupdur barçağa fermān ölümni şerbetin içmek
(H106/4b)
Sofilik şartıdurur tünler kobub kan yığlamak
Her cefağa sabr etüben beni mehkem bağlamak
Tālib-i Allah bolub her yahşi sözni sözlemek
(H119/4d)
Sofi bolub malıkes almak üçün kıldıng cedel
(H119/10d)
Şeriatde murad oldur yolga kirmek
Tarikatde murad oldur nefsdin keçmek
Hakikatde aziz cannı feda kılmak
(H124/3d)
Behişt aytur “Men artuk didār körmek mende bar
(H143/12b)

Zahidler dek namāz okub taat kılsam
Aşıklar dek yığlamağnı ādet kılsam
Öz yerimde ğaribligni rāhat bilsem
(H65/4d)
Kul Hace Ahmed kabul kıldı eymağlıknı
Kabul kıldı ışk otığa küymeğlikni
Cannı berib satkun aldı küymeğlikni
(H120/5d)

2. 1. 13. 1. 2. İsim-Fiil Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu

İsim-fiil öbekleri genellikle cümle içinde kendi başlarına bulunurlar ve öbekler içinde fazla görev almazlar. Ancak her türlü öbeği yapılarında barındırabilirler. Bunun nedeni, isim-fiil öbeğinin dönüşümünde yargı bildiren bir cümle haline gelebilmesidir.

İsim-fiil öbeği cümle içerisinde tek bir öğe yani bir isim gibi işlem görür. Bu nedenle de her türlü görevde bulunabilir.

2. 1. 13. 1. 2. 1. İsim Fiil Öbeğinin İsim Tamlamasında Tamlayan Olarak Kullanılması

İsim-fiil Öbeği Birkaç Örnekte İsim Tamlamasının Tamlayanı Göreviyle Karşımıza Çıkmaktadır:

Ölmes burun can bermekni / derdin tarttım
(H7/15d)
Cān bermekni / vehmidin Azrailni zahmıdın
(H28/2b)

2. 1. 13. 1. 2. 2. İsim Fiilin Öbeğinin Edat Öbeğinde İsim İşlevi Yüklenmesi

İsim-fiil öbeği çeşitli edatları üzerine alarak edat öbeklerinde isim işlevi yüklenir. Metinde de şu örnekte bu durumu görmekteyiz.

Sofi bolub malıkes almak üçün kıldıng cedel
(H119/10d)

2. 1. 1. 1. 3. Cümledeki Görevi Yönünden İsim-Fiil Öbeği

2. 1. 13. 1. 3. 1. İsim-fiil öbeği cümle içerisinde ”özne“göreviyle karşımıza çıkmaktadır.

Seherlerde kan yığlamak kār u bārı
(H103/19d)
Bolubdur barçağa fermān ölümni şerbetin içmek
(H106/4b)
Şeriatde murad oldur yolga kirmek
Tarikatde murad oldur nefsdin keçmek
Hakikatde aziz cannı feda kılmak
(H124/3d)
Seherlerde çarzarb urmak anı işi
(H134/8d)
Behişt aytur “Men artuk didār körmek mende bar
(H143/12b)

2. 1. 13. 1. 3. 2. İsim-fiil Öbekleri Cümle İçerisinde Nesne Olarak da Görev Alması.

Aşıklar dek yığlamağnı ādet kılsam
(H65/4d)
Kul Hace Ahmed kabul kıldı eymağlıknı
Kabul kıldı ışk otığa küymeğlikni
Cannı berib satkun aldı küymeğlikni

(H120/5d)

2. 1. 13. 1. 3. 3. İsim-fiil Öbeği Cümle İçerisinde Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanılması.

Cān bermekni vehmidin Azrailni zahmıdın
Şefkat bolmasa sendin ne kılğaymen Hudā ya
(H28/2b)

2. 1. 13. 1. 3. 4. İsim-Fiil Öbeklerinin " Ek Eylem " Alarak Yüklem Olarak Kullanılması.

Issığ tendin aziz cannı bermek kerek
Çare tapmay ahir bir kün ölmek kerek
(H105/1d)
Boyun sunub uzalıben yatmak kerek
(H105/2d)
Altı karış bozdın kefen kılmak kerek
(H105/3d)
Bir-bir anı cevabını bermek kerek
(H105/4d)
Siyasetliğ üyge barıb kirmek kerek
(H105/5d)
Ta kıyamet tang atkunça yatmak kerek
(H105/6d)
Azabını barıb anda tartmak kerek
(H105/7d)
Kaza kılsa rızā bolub turmak kerek
(H105/8d)

Fiilimsiler		
İsim-fiil Öbeği	**Öğe Sayısı**	**Kullanma Yüzdesi**
a) –mak/-mek ile kurulan isim-fiil öbekleri	22	%84.6
b) –mağ/-meğ ile kurulan isim-fiil öbekleri	4	%15.3
Toplam	**26**	

Tablo: 27

İsim-Fiil Öbeklerinin Cümle İçindeki İşlevleri	**Öğe Sayısı**	**Kullanma Yüzdesi**
a) İsim-fiil öbeğinin özne olarak görev yapması	7	%35
b) İsim-fiil öbeğinin nesne olarak görev yapması	4	%20
c) İsim-fiil öbeğinin “dolaylı Tümleç” olarak görev yapması	1	%5
ç) İsim-fiil öbeğinin “yüklem” olarak görev yapması	8	%40
Toplam	**20**	

Tablo: 28

2. 1. 13. 2. Sıfat-Fiil Öbeği

Sıfat-fiiller için çeşitli kaynaklarda; kılın adı (kılın sanı)[1], ortaç[2], sıfat-fiil (sıfat-eylem)[3], fiilsi[4], partisip[5] gibi terimler kullanılmıştır.

Sıfat-fiiller, isim-fiiller gibi fiilden türerler. Cümlede herhangi bir sıfatın üstleneceği her türlü görevi üstlenebilirler. Sıfat-fiiller, zaman kavramı taşımaları nedeniyle diğer fiilimsi eklerinden ayrılırlar.

Sıfat-fiiller, fiillerin sonuna gelerek onları sıfatlaştırır ve başka isimleri niteler hale gelirler. Bu nedenle sıfat-fiillerin temel işlevi niteleme özelliğine sahip öbekler oluşturmaktır. Bu öbekler çeşitli eklerle meydana getirilir. Bu eklerin her birisi "anlam" olarak birbirinden farklıdır ve her bir ekin kullanıldığı durumlar bellidir.

Sıfat-fiiller, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir. Sıfat-fiiller eklendikleri fiile geniş zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman anlamı verebilirler. Metinde " –GAn , -Ur, -Ar, -mIş, -An, -kAn sıfat-fiil ekleri bulunmaktadır. Genelde günümüz Türkiye Türkçesiyle uyum içindedirler.

Sıfat-fiiller, görünüş olarak zaman anlamını da içlerinde barındırırlar. Geçmiş, gelecek ve geniş zaman sıfat-fiilleri olarak gruplandırılabilirler. –An, -GAn , -Ur geniş zaman; -mIş geçmiş zaman sıfat-fiilleri olarak tanımlayabiliriz. Bu ekler hem bir zaman eki hem de sıfat-fiildir. " Zaman eklerinin fiil işletme eki olmalarına karşılık sıfat-fiil ekleri, yapım ekleriyle çekim ekleri arasında özel bir konumdadır (YÜCEL 1995: 87)

---

[1] TDK 1934.

[2] TDK1940-70, Deny 1941-418, TDK 1942-300, Emre 1945-46, TS 1945, 1955, 1966, 1969, 1974, 1983, TDK, Hatiboğlu 1969, 1982, Saraç 1976-938, Gencan 1979-382, Vardar 1980, 1988, 1998, Aksan 1983-266; Özön 1986; Hengirmen 1999-289.

[3] TDK 1942-300; Banguoğlu 1974-420; Gencan 1976-382; Bilgegil 1982-197; Korkmaz 1997-133, TS 1998.

[4] Emre 1945-46.

[5] Banguoğlu 1940-46; Çağatay 1947; Ergin 1958-570.

2. 1. 13. 2. 1. “ –GAn ” sıfat-fiil ekleri:

Bu ekin oluşumu ile ilgili çeşitli açıklamalar yapılmıştır: BANG, ”eki -gan/-gen<-ıg/-ig’ fiilden isim yapma eki ‘+-an/-en ‘ biçiminde açıklamış ve ekin, - agan/-egen (<-a-gan/-e-gen) ekine benzediğini ve onun gibi zamanla kısaldığını ileri sürmektedir. (BANG, 1923-9) ”, RAMSTEDT, ” -gan/-gen<-ga (Mançu : ka, xa) -n’geçmiş zaman partisibi (RAMSTEDT, 1957-126) ” şeklinde açıklamıştır. BROCKELMANN, ” -gan/-gen ekinin Oğuz diyalektlerinde /g/, /g/ seslerinin düşmesi sonucu –an/-en biçimine girerken diğer diyalektlerde ise benzeşme sonucu ekin –kan/-ken şeklinin ortaya çıktığını, yan yana bulunan çift ünsüzden birinin düşmesi ile ekin –an/-en biçimine girdiğini (çıkgan<çıkan<çıkan örneğinde olduğu gibi) belirtmiş ve adın, yagın sözcüklerindeki –ın/-in ekinin –an/-en ekinden ses değişmesiyle meydana geldiğini eklemiştir (.BROCKELMANN, 1951-199) ” şeklinde açıklamıştır (BAYRAKTAR 2004 : 74-75). ERASLAN, ”-n fiilden isim yapma ekini gan/-gen isim-fiil eki içinde aramak veya ondan meydana gelmiş kabul etmek, öncelikle malzemeye ve Türk Dili hakkındaki bilgilerimize uygun düşmemektedir (ERASLAN, 1980-38) ” şeklinde eleştirmiştir.

Metinde en çok kullanılan sıfat-fiil ekidir. Üzerine geldiği öbeğe geçmiş ve geniş zaman anlamı katar. Ek, ötümlü ünsüzlerden sonra –gan/gen, -ğan/ğen; ötümsüz ünsüzlerden sonra da –kan/- ken olarak karşımıza çıkar. Ancak;

Hak’nı tabkan / çın sufiler kanlar yuttı
(H8/2d)
Yolnı tabkan bizge ohşaş gümrah emes
(H11/10d)
Yol adaşgan / it dek bolup kimdin soray
(H21/6d)

dizelerinde ekin, ötümsüz ünsüzle bittiği halde ötümlü biçimlerini alan örnekler de tespit edilmiştir. Metinde tespit ettiğimiz diğer örneklerden bazıları şunlardır:

Bu kıltakdın sormang seval yolda kalğan

Haknı tapkan özi pinhān sözi pinhan
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge
(H2/10d)
Kızıl yüzüng kara yerde solgan / yahşi
(H6/12d)
Yoldın azğan / gümrāh edim yolğa saldı
(H7/4d)
Işk otıga küygen / aşık rengi uçar
Ukba sarı cedel kılıb mundın köçer
Munda bolgan / girihlerni anda açar
(H12/11d)
Aşıklarnı küyüp uçkan / külli bolsam
(H13/6d)
Toğgan / yerim ol mübārek Türkistāndın
(H16/2d)
Munda cefā çekkenlerge didārı taht
Yaratkanda kılğan / özi āşıkka ahd
(H17/6d)
Yatkan / yeri nā-hemvār bir kāze-i hārzār
(H18/11d)
Yahşı yollardın azıp yaman yolğa avuşkan
Şeytān lain pirim dep dāmeniğe yapuşkan
Azāzilni pirim dep erte ahşam körüşken
Arslan Babam sözlerin işitingiz teberrük
(H18/17d)
Can asrağan bu yollarga kirmes ermiş
Sūd u ziyan bolganını bilmes ermiş
(H27/4d)
On sekkiz ming ālemge server bolğan / Muhammed
Ottuz üç ming ashābga rehber bolğan / Muhammed
(H40/1b)
Munglaşkanda yığlagan kullukla bel bağlagan/

İç bağrını dağlagan/ Ebu bekir sıddıkdur

(H42/2b)

Bir kavlidin kaytmagan / sırrın hergiz aytmagan

Gafil bolup yatmagan / Ebubekr sıddıkdur

(H42/3b)

Cān cānānege kavşurgen / kızın koldın tapşurgen

Kol kavşurup yalbargen / Ebubekr sıddıkdur

(H42/4b)

Huşlamaydur alimler sizni aygan Türki'ni

Ariflerdin eşitseng açar köngil mülkini

Ayet hadis ma'nası Türki bolsa muvafık

Ma'nasıga yetgenler yerge koyar börkini

(H71/1d)

2. 1. 1. 2. 2. –An :

Bu ek de üzerine geldiği öbeğe "geniş zaman" ve "şimdiki zaman" anlamı katar.

Eserde -gan/-gen;-kan /-ken biçimleri kullanılırken –an/-en biçimlerinin şu dizelerde kullanıldığı görülmüştür:

Hakk kaşıda aziz olan körgey izzet

(H104/8d)

Uçmağ mülkin uman / kullar tevbe kılsun

(H141/2d)

2. 1. 13. 2. 3. –mIş :

Geçmiş zaman anlamı veren sıfat-fiillerdendir. Bu ekin yapısı konusunda BANG, " -mış/-miş<-m 'fiilden isim yapma eki eki ' + -ş'fiilden isim yapma eki' (RÄSÄNEN, 1957-137) " şeklinde açıklarken RAMSTEDT, -mış/-miş<-m' fiilden isim yapma eki' +iş 'iş, şey ' (RÄSÄNEN, 1957-137) " şeklinde açıklamıştır. BROCKELMANN, -mış/-miş<-m+ş'başlangıçta zamansız mücerret fiilden isim yapan sonradan birlikte geçmiş zamana

kayan ekler ’ (BROCKELMANN 1951: 203) ” açıklamasını yapmıştır. (BAYRAKTAR 2004 : 52-54)

Metinde çok az kullanılan sıfat-fiil ekidir. Bu ek metinde olduğu gibi Türkçenin hiçbir döneminde yuvarlak ünlülü olarak görülmez. (bk. KUZNETSOV 1995: 210). Üzerine geldiği öbeğe belirsiz geçmiş zaman anlamı katar.

Şu örnekler tespit edilmiştir:

İçmiş yemiş / ni’metleri kaygu mihnet
(H26/5d)
Kılmış aytmış / günahlardın keçer dostlar
(H78/8d)
Tutmış / köngül zengārını açar ermiş
(H114/1d)
Harām harış yapmış / malğa inanmanglar
(H133/7d)
Uşbu tevbe birle anda barğanlarğa
Yarlikanmış / kullar birle suhbeti bar
(H141/5d)

2. 1. 14. 2. 4. –Ar :

Bu ekin yapısı konusunda şu açıklamalardan söz edilebilir: BANG,ekin yapısını “ -r,-ar/-er,-ur/-ür<-r’direktif (yönelme) eki +-a/-e, -u/-ü’ zarf-fiil eki’ (RÄSÄNEN 1957: 139) ” şeklinde açıklamıştır.

DENNY, ” er ‘ insan, kişi ’ sözcüğünden geldiğini söyler (RÄSÄNEN 1957: 139). KOTWİCZ, ar/-er <-a/-e ’ devamlılık ek i’+-r ‘Çuvaşçada geçmiş zaman eki (RÄSÄNEN 1957: 138) ” şeklinde açıklamaya çalışmıştır. (BAYRAKTAR 2004 : 62)

Türkiye Türkçesinde de bu ek; hem zaman hem de sıfat-fiil ekidir. Bu ek de az kullanılan sıfat- fiil eklerindendir. Metinde geçmiş ve geniş zaman anlamıyla kullanılmıştır. Ekin, isim hâl ekleriyle de kullanımı görülür.

Yığlamay mu öler / vaktım yavuk yetti
(H5/10d)
Candın keçib meni ister / aşık kanı
(H12/13d)
Şeytān-lain pirim dep cān bererde körüngey
(H18/19d)
Zakirlerni turar / cāyı dārül-bekā
(H60/2d)
Öler / vaktde evvel kelib şeytan bakar
(H86/10d)
Öler / vaktde ming bir atıng sözlesem men
(H63/15d)
Tar lahedge kirer / vakda nurga tolung
(H78/2d)
Öler / vaktda imānıdın cüdā kılur
(H86/10d)
Öler / vaktda kalaysen dep hālin sordum
(H86/11d)
Öler / vaktde iman arığ kolga alsang
(H95/31d)
Duāğa yarı berse her müsülmān
Öler / vaktda eltgey nūr-ı imān
(Mün.9b)
Eşitip hikmetimni goşğa alğan
Atā kılmay öler / vaktıda imān
(Mün.53b)

2. 1. 13. 2. 5. Sıfat-Fiil Öbeğinin Kelime Öbekleri İçindeki Durumu

Sıfat-fiiller, öbekler içersinde çeşitli görevlerde bulunur. Ancak sıfat-fiillerin temel görevi sıfat tamlamaları kurmak ve bu tamlamlarda sıfat görevinde öbeğe katılmaktadır. Bu durum bazen nitelediği ismin düşmesiyle değişir ve sıfat-fiil farklı öbeklerin içinde bulunur. Sıfat-fiiller cümle içinde her türlü görevde karşımıza çıkmaktadır.

2. 1. 13. 2. 5. 1. Sıfat-Fiil Öbeklerinin İsim Tamlamalarında Tamlayan İşlevinde Kullanılması

Sıfat- fiil öbekleri bazı durumlarda isim tamlamalarında tamlayan işlevinde bulunur.

Ma’nasını okganlarnıng / tonı gelim
(H83/1d)

2. 1. 13. 2. 5. 2. Sıfat-Fiillerin Edat Öbeklerinde İsim Unsuru Olarak Görev Alması.

Yol adaşgan it / dek bolup kimdin soray
(H21/6d)
Yarlikanmış kullar birle suhbeti bar
(H141/5d)

2. 1. 13. 2. 6. Cümledeki Görevi Yönünden Sıfat-Fiil Öbeği

2. 1. 13. 2. 6. 1. Sıfat-Fiil Öbeği Cümle İçinde “Özne” Olarak Kullanılması.

Metinde sıfat-fiil öbeği cümle içinde en çok özne olarak kullanılmaktadır.

Yığlamay mu öler vaktım yavuk yetti
(H5/10d)
İbret alsang yatmış yering bolur gülzār

(H91/8d)

Uçmağ mülkin uman kullar tevbe kılsun

(H141/2d)

Amel kılmay alim ilmin basıp yürgey

(H79/4d)

Sofi bolmay neylesün üyde kılurğa işi yok

(H119/6d)

Hak'nı tabkan çın sufiler kanlar yuttı

(H8/2d)

Kanlar akar közleridin akkan yaşı

(H12/8d)

Fermanige boyun sungan pürgam yürür

(H15/5d)

Işkka kadem koyğanlar Hak didārın körerler

(H18/9d)

Nādānlıkta kılğan / işim barça hata

(H30/2d)

Hakikat bilmegen / ādem emesdür

(H36/2b)

Candın keçgen / çın aşıklar özin kördi

(H47/9d)

Gilem kiygen / ul azizler Hakk'a yakar

(H48/6d)

Haram şübhe karanğuluk baskan / könglüm

Rūşen bolub dürr ü gevher saçar mukin?

(H66/1d)

Dünya malın yığıb yolnı yitürgenler

Essiz ömrin küfr içinde keçürgenler

Kılavuzsız biyabanda yürügenler

Muhabbetni kadrini kaçan bilür

(H136/4d)

Kālu belā degen / kullar uluş aldı

(H142/1d)

2. 1. 13. 2. 6. 2. Sıfat-Fiil Öbeğinin " Nesne " Görevinde Kullanılması.

Özellikle –GAn sıfat-fiili, diğer sıfat-fiil eklerine nazaran daha işlek kullanılır.

İçmiş yemiş ni'metleri kaygu mihnet

(H26/5d)

Tutmış köngül zengārını açar ermiş

(H114/1d)

Erenlerni aytkan sözin tınglamaydur

(H3/9d)

Munda bolgan girihlerni anda açar

(H12/11d)

Ata kılgan aziz cannı bilmedim men

(H24/5d)

Kabūl kılmağanın çapıp keledür

(H36/38b)

Toğrı yürgen kulunı Haknı izlep yolını

Rāst yürgen kulunı ümmet degey Muhammed

(H37/2b)

Her bir baskan izlerini közge sürsem

(H49/2d)

Hayr u sehā kılğanlar yettim könglin alğanlar

Çehār-yārlar hemrāhı Kevser lebinde kördüm

(H53/4b)

Zālim bolup zulm etgen yetim könglin ağrıtkan

Kara yüzlüg mahşerde kolın arkada kördüm

(H53/8b)

Yoldın azğan gümrahlarnı yolğa başla

(H54/6d)

Hakdın korkup māl u pulnı süymegenni

Haknı aytıb bir dem yatıp uymagannı
Yatsa kopsa Hak zikrini koymagannı
Açtım bātın közlerini binā kıldım
(H54/11d)
Candın keçgen divāneni közge ilmes
(H59/6d)
Yolın tapkan merdānlarnı bilse bolmas
(H61/2d)
Şikestelik birle kılğan namāzı
Kabūl bolğay anı Hakk'a niyāzı
(Mün. 19b)

2. 1. 13. 2. 6. 3. Sıfat-Fiil Öbeğinin "Zarf" Görevinde Kullanılması.

Sıfat-fiil öbeği ek ve edatları üzerine alarak "zarf "görevinde kullanılmaktadır.

Şeytān-lain pirim dep cān bererde körüngey
(H18/19d)
Tar lahedge kirer vaktda nurga tolung
(H78/2d)
Öler vaktda imāndın cüdā kılur
(H86/10d)
Öler vaktde iman arığ kolğa alsang
(H95/31d)
Öler vaktda eltgey nūr-ı imān
(Mün. 9b)
Atā kılğay öler vaktıda imān
(Mün. 53b)
Yarlikanmış kullar birle suhbeti bar
(H141/5d)
Yatkan yerni nā-hemvār körüp hayrān kaldılar

(H18/12d)

Yol adaşkan it dek bolup kimdin soray

(H21/6d)

Secde kılğan egilip itāatlığ Muhammed

(H40/10b)

Bu alemde el közige yangan çırak
Ukba içre yüz ming köşkler binā kıldım

(H54/4d)

Ma'şukını körgen zamān canın berer

(H60/6d)

Halka içre kirgen vaktde candın öter

(H60/11d)

2. 1. 13. 2. 6. 4. Sıfat-Fiil Öbeğinin " Yer Tamlayıcısı " Olarak Görev Yapması.

Sıfat-fiil öbekleri yönelme, bulunma ve ayrılma eklerinden birini alarak dolaylı tümleç olarak cümlenin öğesi olabilmektedir.

Körer közge bir kün tufrak tolmagı bar

(H111/10d)

Kılmış aytmış günahlardın keçer dostlar

(H78/8d)

Harām harış yapmış malğa inanmanglar

(H133/7d)

Nāgehān tururımda kamuğ buzrug
Hakk ışkını könglüm içre saldı dostlar

(H5/1d)

Bu kıltakdın sormang seval yolda kalğan

(H2/10d)

Mendin keçib zalimlerni elkin tutkan
Zalimlerge özüm rivac berdim mena

(H11/16d)

Toğgan yerim ol mübārek Türkistāndın
Bağırımğa taşnı urup keldim mena
(H16/2d)
İşitmegen dostlarığa kalsun pendi
(H16/8d)
Tevfik bergen zālimğa celaletlığ Muhammed
(H40/10b)
Yolğa kirgen erenlerdin yolnı sormay
(H54/1d)
Allāh yadı köngüllerni ruşen kılğan
Aşıklarğa Hüda özi vade kılğan
(H54/2d)
Hu suhbetin kurgan yerge kaçıb kelmes
(H59/6d)
İbret alğıl yolğa kirgen merdānlardın
Cānnı cānğa peyvend kılıp yürgenlerdin
Yolnı sorap emān barğanlardın
(H61/4d)
Dünyā meni mülküm degen sultānlarğa
Alem mālın sansız yığıp alğanlarğa
Ayş u işret birle meşğul bolğanlarğa
Ölüm kelse biri vefā kılmas ermiş
(H110/3d)
Bu dünyāda yaratılğan mahlūklarğa
Emdi bildim tiriklik bolmaz ermiş
(H111/1d)
Hudāyım sözidin çıkkan bu hikmet
İşitkenge yağar bārān-ı rahmet
(Mün.58b)

2. 1. 13. 2. 6. 5.. Sıfat Fiil Öbeğinin Metinde ” Yüklem “Olarak Kullanılması

Yolda kaldım halim sorar refikimsen

(H21/8d)

Himmet kurın bağlagan yürek bağrın dağlayan

Feryād urup yığlayan giryān bolğan āşıklar

Yoldın azğan gümrāh edim yolğa saldı

(H7/4d)

On sekkiz ming ālemge server bolğan Muhammed

Ottuz üç ming ashābga rehber bolğan Muhammed

(H140/1b)

Körgen zamān inangan Ebubekr sıdıkdur

Üstün bolup tayangan Ebubekr sıddıkdur

(H42/1b)

Munglaşkanda yığlagan / kullukla bol bağlayan

İç bağrını dağlayan / Ebubekir sıddıkdur

(H42/2b)

Cān cānange kavşurgen / kızın koldun tapşurgen/

Kol kavşurup yalbargen / Ebubekr sıddıkdur

(H42/4b)

Üçünçi dostı yār bolgan / Osmān-ı bāhayādur

Her nefesde yār bolgan / Osman-ı bāhayādur

(H44/1b)

Çırağ bolup öçmegen din yolıdın tanmagen

Nā-hak işni etmegen / adāletliğ Ümerdür

(H42/6b)

İkkinçisi yār bolgan / adāletliğ Ümer’dür

Mü’minliğde yār bolgan / adāletliğ Ümerdür

(H43/1b)

Kāfirlerni kırānı / şir-i Hudā Alidür

(H45/2b)

Aşıklarnı küyüb uçgan/ küli bolsam

(H63/7d)

Yol üstide olturup yolnı sorgan / dervişler

(H98/1b)

Yol başçısı yolnı körgen/ kervān bolur

(H111/4d)

Şeyhlik uluğ turur Hazret'ge eltgen işturur

(H129/3d)

Sıfat-Fiil Öbeği	**Öğe Sayısı**	**Kullanılma Yüzdesi**
1. “-gan / -gen” –ğan / -kan ekleriyle kurulan sıfat-fiil öbekleri	509	%96.0
2. “-an / -en” ekleriyle kurulan sıfat-fiil öbekleri	2	%0.37
3. “-mış / -miş” ekleriyle kurulan sıfat-fiil öbekleri	5	%0.94
4. “-ar / -er; -ur / -ür” ekleriyle kurulan sıfat-fiil öbekleri	14	%2.64
Toplam	**530**	

Tablo: 29

Sıfat-Fiil Öbeklerinin Cümle İcindeki Görevleri	**Öğe Sayısı**	**Kullanılma Yüzdesi**
a) Sıfat-fiil öbeğinin “özne” olarak görev yapması	264	%56.6
b) Sıfat-fiil öbeğinin “nesne” olarak görev yapması	47	%10.08
c) Sıfat-fiil öbeğinin “zarf” olarak görev yapması	17	%3.64
ç) Sıfat-fiil öbeğinin “dolaylı tümleç” olarak görev yapması	58	%12.44
d) Sıfat-fiil öbeğinin “yüklem” olarak görev yapması	80	%17.16
Toplam	**466**	

Tablo:30

2. 1. 13. 3. Zarf-Fiil Öbeği

Zarf-fiiller kişi ve zaman kavramı olmadan temel cümlenin ya da yan cümlenin yüklemini niteleyen, cümlede genellikle zarf tümleci olarak görev yapan fiilimsilerdir. İkinci bir görevleri yardımcı fiillerle birlikte kullanılarak birleşik fiiller kurmak olan zarf- fiiller, cümlede bağlaç görevinde kullanılabilirler ve birleşik cümle kurabilirler. Zarf-fiil kavramı çeşitli kaynaklarda gerundif [1], şahıssız kip[2], ulak[3], bağ fiil (bağ eylem)[4], ulaç[5], ulaç-fiil[6], gerundium[7], zarf-fiil[8] gibi terimlerle karşılanmıştır. HENGİRMEN ulaç başlığı altında, "eylemden türeyen ve belirteç görevi yapan sözcük (HENGİRMEN 1999: 370)" biçiminde tanımlar. ERGİN gerundiumlar başlığı altında," gerundiumlar hareket hâli ifade eden fiil şekilleridir. Bu ifadeleriyle fiillerin zarf şekillerini yaparlar (ERGİN 1986: 336). Zarf-fiiller, fiil özelliği göstermediklerinden fiil çekimlerine girmezler. (BAYRAKTAR 2004: 138)

Zarf-fiil öbeği, bir zarf-fiil ile ona bağlı öğelerden oluşan fiil öbeğidir. Metinde Türkiye Türkçesinde kullanılmakta olan zarf-fiillerin yanında farklı olan zarf-fiiller de vardır. Farklı eklerle yapılan zarf-fiil öbeklerindeki önemli bir özellik, bazı zarf-fiil eklerinin değişik işlevde de kullanılmış olmasıdır. Zarf-fiil öbekleri bugün olduğu gibi metinde de daima cümlenin zarfı olarak görev yapmaktadır. Modern Türk dillerindeki zarf-fiillerin birçok tipik özelliklerini bilinen en eski Türkçe metinlerde bulmak mümkündür (JOHANSON 1995: 313). Bu nedenle metindeki zarf-fiil eklerinin ayrı ayrı incelenmesi gerekir.

---

[1]Banguoğlu 1940-46; Emre 1945-383; Çağatay 1948.

[2]TDK 1940.

[3]Deny 1941-451.

[4]TDK 1942; Saraç 1976-618; Gencan 1979-39; Vardar 1980, 1988 ,1989; Bilgegil 1982-283; Özön 1986.

[5]TDK 1942; TS 1945, 1955, 1959, 1966, 1969, 1974, 1983, 1988, 1998; Hatiboğlu 1969, 1982; Saraç 1976 618; Gencan 1979-390; Vardar 1980, 1988, 1998.

[6]Emre 1945-383.

[7]TDK 1949; Ergin 1958-582.

[8]Ergin 1958-582; Mansuroğlu 1958; Tekin 1973-44; Banguoğlu 1974-427; Eraslan 1980.

Zarf-fiiller Türkçede üç temel görev üstlenmektedir. Bunlar; zarf-fiilli parça (gerundialsegment) kurmak, yardımcı fiillerin önüne gelerek birleşik fiiller (komplexe verben) yapmak ve görünüş-zaman eki (aspektotemporale endung) olarak bitimli cümleler kurmaktır (UĞURLU 1999: 20). Bunlarla birlikte zarf-fiillerin metindeki en belirgin işlevi öbek oluşturmalarıdır.

Hakdın korkup otka tüşmey piştim mena
(H1/9d)
Işk yolıda canım berip yürdüm mena
(H15/1d)

Zarf-fiillerin söz dizimi açısından işlevleri yanında Türk dili açısından birçok morfolojik işlevleri de bulunmaktadır. İşlevler metinde elde edilen bilgiler doğrultusunda farklı bölümlerde incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu konuda daha genel ve geniş bilgi için bk. HASPELMATH 1995; JOHANSON 1995; 1998; CSATO-JOHANSON 1993; MUNDY 1954; YÜCE 1973.

Metinde tespit edilen bazı zarf-fiil öbekleri şunlardır:

Tekebbürni ayak astıda basıp aldım
(H3/3d)
Cümle āşık yığlıp barğay bārgāhıge
(H33/3d)
Sübhan derdin aytıb devam ingreb çıksam
(H63/17d)
Ötkenlerdin ibret alıp yolğa kirmey
Nevha feryād aytıf anda ortab yanmay
Keçe kündüz yürümişmen özni bilmey
Sorar bolsa men kul anda ne kılğaymen
(H75/3d)
Makamıdın ötelmeyin Cibril kaldı
(H80/6d)

Terk etmeyin ten-cānın tecrid boldum demesün
(H90/6b)
Keçe kündüz tınabilmes Hüdāyını yād eter
(H116/1b)
Ötgen sofiler il közidin yürmeyin kaçtı
(H121/4b)
Sofi boluban saf bol ey bende-i Allah
Sofi bolub ul yalğan demi ötmese behrak
(H121/6b)

2. 1. 13. 3. 1. Zarf-Fiil Öbeği İle Temel Cümle İçindeki Öbür Tamlayıcıların Diziliş İlişkileri

2. 1. 13. 3. 2. Zarf –Fiil Öbeğinin Diğer Tamlayıcıya Bağlı Olması

2. 1. 13. 3. 3. Zarf-Fiil Öbeğinin Bitimsiz Öbeğe Bağlı Olması

Bir zarf-fiil cümle içerisindeki sadece yükleme değil, bazı durumlarda başka bir bitimsiz parçaya bağlı olabilir. Yani bir zarf-fiil öbeğinin içersinde başka bir zarf-fiil öbeği bulunabilir. Bu durumdaki zarf-fiil öbekleri cümlenin yüklemini değil bağlı bulunduğu öbür zarf-fiil öbeğinin çekimsiz fiilini nitelerler. Zarf-fiil öbeği genellikle bağlı bulunduğu çekimsiz fiilden önce ve öbek içinde bulunur.

Boyun tavlap deryā bolup taştım mena
(H1/7d)
Tufrak kılıp hāzır bol dep boynum egdi
(H1/8d)
Hakdın korkup otka tüşmey piştim mena
(H1/9d)
Ta ki yığlab secde eyley Tengri'ge keç
(H8/15d)
Ruz-ı mahşer didar körüb sorgay devlet

İşitib okup yerge kirdi Kul Hace Ahmed
(H10/9d)
Yürek bağrım cuş uruban kaynab taştı
(H27/5d)
Ehl-i eyāl kurşab turgay yığlap seni
Yuvğuçılar tahta üzre alğay seni
Suvnı koyub pāk eylegey zāhirimni
Bātınımnı yuvğanını bilelmesmen
(H47/17d)
Hisab eyleb yürütgenler mahşer sarı
Halayıklar kadem urgay nāçar barı
Mu'ayene anda körgey duzah narı
El-aman deb okruşuban turar ermiş
(H112/4d)
Seher vaktde kobup yığlab nāle eyle
(H139/1d)

2. 1. 13. 3. 4. Zarf-Fiil Öbeğinin Bir İsme Bağlı Olması

Zarf-fiil öbekleri metinde –mak / -mek isim fiillerine bağlı olarak da karşımıza çıkarlar. Zarf-fiil öbekleri bağlı oldukları isim-fiil öbeklerinden daima önce gelirler. (UĞURLU 1999: 43)

Çare tapmay ahir bir kün ölmek kerek
(H105/1d)
Boyun sunub uzalıban yatmak kerek
(H105/2d)
Siyasetliğ üyge barıb kirmek kerek
(H105/5d)
Talib-i Allah bolub her yahşi sözni sözlemek
(H119/4d)

2. 1. 13. 3. 5. Zarf-Fiil Öbeklerinin İç Yapısı

Merkezinde fiil tabanına getirilmiş bir zarf-fiil eki bulunan zarf-fiil öbeği, çekimli bir fiille kurulan bitimli cümleye benzer. Bitimli cümledeki yükleme zarf-fiil öbeğinde, zarf-fiil eş değerdedir. Diğer bir deyişle, çekimli fiil nasıl birbirleriyle belli bir ilişki içindeki farklı öğeleri bağlayıp bir "dil birliği" yani "cümle" oluşturuyorsa, zarf-fiil de kendisiyle belli bir ilişki içinde bulunan unsurları bağlayarak kendi başına bir "dil birliği" oluşturmaktadır (UĞURLU 1999: 53) . Dolayısıyla, zarf-fiil öbeklerinin içersinde zorunlu veya seçmeli birçok öğe bulunabilir. Özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci gibi cümlenin bütün unsurları zarf-fiil öbeklerinin iç yapısında kendini gösterir. Ancak cümle içinde bütün bu ögeler zarf-fiil eki altında bir öge veya öbek gibi kabul edilebilir.

Basit zarf-fiil öbeklerinde, zarf-fiil öbeği sadece bir zarf-fiilden oluşmaktadır. Ancak katışık zarf-fiil öbeklerinde dizede bulunabilen birçok öğenin zarf-fiil öbeği içinde olduğunu görürüz.

(Mektep) bar-ıp kayna-p çoş-up (taştım) mena
zarf-fiil
(H1/17d)
Mansur sıfat başım ber-ip (ışk dārında)
Edat öbeği nesne zarf-fiil
Zarf-fiil öbeği (6/5d)
Ayakımdın tut-up südre-p gorğa elting
Yer zarf-fiil
Tamlayıcısı
Zarf-fiil öbeği

Üç yüz molla yığla-b (bitti köp rivayet)
Özne zarf-fiil
Zarf-fiil öbeği
(H11/6d)
Allah deban gordın kopsa ālem küyer

Nesne zarf fiil

2. 1. 13. 3. 5. 1. Zarf-Fiil Öbeği İle Temel Parçanın Birinci Tamlayıcıları Arasındaki İlişki

2. 1. 13. 3. 5. 2. Zarf-Fiiller ve Özne

Bitimli cümlelerdeki yüklemin aksine belli bir grup zarf-fiilli parçaların dışındakilerle öznenin yerini tutabilecek bir ek bulunmaz (UĞURLU 1999: 64). Bu bakış açısıyla da zarf-fiiller iki bölüme ayrılmaktadır:

a)Şahıs, çokluk ve zaman yönünden belirsiz olan zarf-fiiller

b)Temelinde –GAn ve –DUk gibi sıfat-fiil ekleri bulunan ve iyelik ekleri alabilen zarf-fiiller.

Metinde sınıflandırdığımız zarf-fiiller birinci gruba girmektedir. Tespit ettiğimiz zarf-fiiller, çokluk ve zaman açısından belirsizdir.

2. 1. 13. 3. 5. 3. Zarf-Fiil ve Öznesi Arasındaki Uygunluk

Şahıs, çokluk ve zaman yönünden belirsiz olan zarf-fiillerde özne ile zarf-fiil arasındaki bir uygunluktan söz edilemez (UĞURLU 1999: 66). Özne teklik ve çokluk şahıslardan hangisi olursa olsun zarf-fiil aynıdır. Öznenin hangi şahıs olduğu ve tekilliği, çoğulluğu konusunda zarf-fiillere bakarak bilgi edinemeyiz. Zarf-fiil öbeğinde herhangi bir özne yoksa özne hakkındaki bilgiyi temel cümlenin yüklemine, varsa öznesine bakarak edinebiliriz. Eğer temel cümle ile zarf-fiil öbeğinin öznesi farklı ise zarf-fiil öbeğinde üst yapıda mutlak özne bulunur.

Ötib kervān közdin gāyib boldı mukin?

(H69/2d)

Münker-Nekir sormay çıkıp nāle kılgay

Köz yaşını akkuzuban jāle kılgay

Hak yādını aytıb özin vāle kılgay

Pervaz kılıb hava sarı uçar dostlar

(H78/6d)

Kul Hace Ahmed Yesevi'ning uşbu sözi

Aceb ermes bakıb körse sırdın közi

(H87/6d)

Fenālık makamında özning özi

Fenālık içre bakıb körer dostlar

(H87/6d)

2. 1. 13. 3. 6. Zarf-Fiil Ekleri

2. 1. 13. 3. 6. 1. " –IP "

Eski Anadolu Türkçesinin başlarında " -p " etkisiyle ünlüsü yuvarlaklaşan bu ekin metinde hem yuvarlak hem de düz şekli en çok kullanılan zarf-fiil ekidir. İşlev bakımından bugünkü Türkiye Türkçesinden farklı olmayan bu ek bazı örneklerde isim-fiil gibi kullanılmıştır.

Hak yolığa kirip bolmas pāk bolmasang

(H17/9d)

Bu yollarda cannı asrab bolmas ermiş

(H27/4d)

Şeriatsız tarikatga ötüb bolmaz

(H128/2d)

Hakikatsız marifetge yetib bolmaz

(H128/2d)

Pirsiz hergiz şevk şarābın tatıb bolmaz

(H128/2d)

Dürr gevherni mührege satıb bolmaz

(H128/3d)

Ethem sıfat dünya ukbin yetib bolmaz

(H128/3d)

Mundağ bolmay Hak vaslığa yetib bolmaz
(H134/9d)

“-ıb, -ıp, -ip” düz şekilli zarf-fiil öbekleri , Türkçenin tüm dönemlerine ait eserlere bakıldığında bu eklerin kullanıldığı görülmektedir. Eklendiği fiili ikinci bir fiile bağlar. Bazen esas cümlenin yüklemine bazen de yan cümlenin yüklemine bağlanır. Eklendiği fiile iki anlam katabilir: bağlaç yerine geçerek “ ve ” bağlacı gibi kullanılır; “ -arak/-erek ” anlamı katarak bağlandığı fiilin tarzını bildirebilir.
Metinde tespit ettiğimiz zarf-fiil öbekleri şunlardır:

Riyazetni kattığ tartıp kanlar yutup
Men defter-i sāni sözin açtım mena
(H1/1d)
Medinege Resūl barıp boldı garib
Gariblikde mihnet tartıp boldı habib
Cefā tartıp Yaratkanğa boldı karib
Garib bolup ukbalardın aştım mena
(H1/6d)
Elking açıb dua eylep boyun sungıl
Hak’dın eştip bu sözlerni aydım mena
(H11/14d)
Mendin keçib zalimlerni elkin tutkan
(H11/16d)
Candın keçip yalğuz Hak’nı canğa koştum
(H12/2d)
Şeyhmen deban da’va kılıp yolda kaldım
Feşu destār pūçek pulğa satıp keldim
Nefs ü heva tuğyan kıldı harıp kaldım
(H13/9d)
Yer astıga kaçıp kirdim nādānlardın
Elkim açıb dua tilep merdanlardın
(H14/6d)

Candın keçip Canane'ni kördüm mena
(H14/14d)
Zikrin aytıb zari kılıb yürdüm mena
Işk yolıda canım berip yürdüm mena
(H15/1d)
Ehl-i heva menmenlikdin kaçıb yürgil
Muhabbetni şarabıdın içib yürgil
Ehlin tabsang közde yaşıng saçıb yürgil
(H95/11d)
Fāni turur bu dünyadın keçib keting
Muhabbetning cāmın alıb mey nūş eting
(H95/12d)
Riyāzetni kattığ tartıb canlar kıyma
Meydan içre başıng berib başıng oyna
Ayşdın keçib mal ornıga zakkum çeyne
(H95/25d)
Ferhad sıfat mihnet tartıb tağlar kesgil
Cüneyd dek çöller kezib harlar basgıl
(H95/26d)
Üç yüz altmış bakıp anı gamın yedi
Melayikler yaşın alıp tuhfe kıldı
Kan yığlagıl yaşıng alıp güvah kılsun
(H139/2d)
Eşitip hikmetimni goşğa alğan
Atā kılğay öler vaktıda imān
(Mün. 53b)

2. 1. 13. 3. 6. 2. –UP (yuvarlak şekilli) zarf-fiil ekleri

Metinde en çok kullanılan zarf-fiil ekidir. Bu ek "-p " çift dudak ünsüzünün etkisiyle yuvarlaklaşmış –up/-üp olarak kullanılmıştır.

Riyazetni kattığ tartıp kanlar yutup
(H1/1d)
Nefsim ölüp lā-mekānğa aştım mena
Mekteb barıp kaynap çoşup taştım mena
(H1/17d)
“İnnā fetehnā”nı okup manā sordum
Pertev saldı bi-hud bolup didār kördüm
Mullam urup usküt dedi bakıp turdum
Yaşım saçıp muztar bolup turdım mena
(H1/18d)
Rūzi kıldı azāzihi tutup mindim
Lenger tugup belin basıp yançtım mena
(H1/19d)
Ahker bolup küyüp yanıp öçtim mena
(H1/20d)
Kırk ikkimde tālip bolup yolğa kirdim
Arş u kürsi levhdin ötüp kalem kezdim
(H6/3d)
Yakam tutup yığlap yürdüm gülzārında
(H6/5d)
Zikrin aytıb yalguz bolub yalguz küydüm
(H8/3d)
“Taha” okub tün keçeler kaim boldım
(H8/4d)
Didar körüb ruhum uçıb arşga kondı
Musa sıfat vücutlarım küyüb yandı
(H8/10d)
Bu dünyanı düşmen tutub yürdüm mena
Yakam tutub hazretiğe sığnıp keldim
(H11/1d)
Taşga aydı “emrim tutub sen teğmegil”
(H11/5d)

Pak ışknı kolğa almay bolmas yürüp
Didarını körse bolmas tün kün uyup
(H12/4d)
Hadice anı körüp boladur zār
(H36/17b)
Edeb birle yörüp izzet kıladur
(H36/27b)
Bakıb turub söz ayturğa tiling kelmey
Hayran bolup neterimni bilelmesmen
(H47/15d)
Oğul-kızıng yığlab kalsa feryād urub
Mal u mülking munda kalsa hayran bolub
Düşmenlering kuvanuşur seni körüb
Boyun sunub uzalıban yatmak kerek
(H105/2d)

2. 1. 13. 3. 6. 3. " –p (- b) " , Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Öbekleri

Bismillāh dep beyān eyley hikmet aytıp
(H1/1d)
Kur'an okup amel kılmay yalğan ālim
(H1/9d)
Kırkbirimde ihlās kıldım yol tapay dep
Erenlerdin her sır körsem men yapay dep
Pir-i muğan izin alıp men öpey dep
(H6/2d)
Kırküçümde Haknı izlep nāle kıldım
(H6/4d)
Kul Hace Ahmed Hak sözini sözlep ötdi
"Aynel-yakin" tarikatde bozlap ötdi
"İlmey-yakin" şeriatnı közlep ötdi
(H11/21d)

Hak vaslını izlep tabmay hayranemen
Tınmay yığlap köngli buzuk divanemen
Canan izlep fena bolup keldim
(H14/5d)

Haber berür "felizehu kalilen" dep
Yene aytur "veleyebku kesiran" dep
Bu ayetini manasige amel kıl dep
(H15/4d)

Melāyikler āmin dep elkin açıp turdılar
Şundağ ümmet berding dep Hak şükrünü kıldılar
(H18/13d)

Şeytān-lāin pirim dep dāmeniğe yapuşkan
Azāzilni pirim dep erte ahşam körüşken
(H18/17d)

Çın āşıklar keçken ermiş cānın taşlap
Edhem-sıfat berhem urup mālın taşlap
Hū Hū teyü Hak zikrini aytıp hoşlap
(H61/3d)

Münker-Nekir "Men rabbük" dep seval kılgay
(H79/5d)

Va veyleta nedamet dep yolda kalsang
(H79/9d)

Şeydā bolup anı izlep yürer imiş
(H108/3d)

Yaşım meni yaş bolur dep aytur erdim
Her ne hāsıl bolsa az dep aytur erdim
(H110/2d)

Vesvās eylep şeytān-la'in dinin buzar
(H135/2d)

Canıng kıynap zakkum çaynap aşık bolgıl
Yaşıng döküp közüng suvlap sadık bolgıl
(H137/3d)

Rāhat taşlap can mihnetin hoşlaganlar
Seherlerde canın kıynap işlegenler
(H140/5d)

2. 1. 13. 3. 6. 4. " -mAy " Zarf –Fiil Ekiyle Kurulan Öbekler

Divân-ı Hikmet'te bugünkü zarf-fiil eklerinin yanında zamanımızda kullanılmayan ekler de vardır. Bu eklerle kurulan zarf-fiil öbeklerindeki önemli bir özellik, bazı zarf-fiil eklerinin değişik işlevde de kullanılmış olmasıdır.

" –mAy " zarf-fiil eki de "-Ip " ve olumsuz anlam taşıyan " –mAdAn " zarf-fiil eklerinin işlevini üstlenmiştir. Eylem tabanlarına olumsuzluk eki –me ile –y zarf-fiil eki getirilir. " -mAy " zarf-fiil eki kendinden sonra gelen yüklemin yapılma zamanını belirtmeye ve ne durumda, nasıl yapıldığını bildirmeye yarar. Metinde en işlek kullanılan zarf-fiil ekidir. Tespit edilen " -mAy " ekli zarf-fiil öbekleri şunlardır:

Kur'an okup amel kılmay yalğan ālim
Hakdın korkup otka tüşmey piştim mena
(H1/9d)
Vā-deriğa muhabbetni cāmın içmey
Ehl u ayāl hānumāndın tükel keçmey
Cürm ü isyan girihlerin munda çeçmey
(H1/11d)
Hāy u heves mā u menlik turmay köçti
(H3/2d)
Bu ālemde heç uhlamay hāzır boldum
(H5/4d)
Nefsim meni köp yügürtti Hakka bakmay
Keçe kündüz biğam yürdüm yaşım akmay
Hāy u heves mā u menlik otka yakmay
(H13/5d)
Ötkenlerdin ibret alıp yolğa kirmey

Nevha feryād aytıp anda ortab yanmay
Keçe kündüz yürümişmen özni bilmey
(H75/3d)
Keçe kündüz bi-gam yürdüm zikrin aytmay
Cehd eyleben tüni küni fikrin etmey
Muhabbetni bāzārıda özni satmay
(H82/4d)
Dünyā tefmey raks u semā urgan cāhil
Hak yādını bir dem aytmay yürür ğafil
(H88/4d)
Keçe kündüz yığla dāim bir dem tınmay
Tildin Allah yādın aytıb harıp kalmay
Közde yaşı akmas hergiz bağrı küymey
(H102/8d)
Mundağ bolmay can maşukın tabıb bolmaz
Candın keçmey vahdet meydin içib bolmaz
(H102/16d)
Himmet kurın can belige mehkem çalmay
Māsivanı muhabbetin özdin salmay
Köz yaşını niyāz eyleb rāzın aytmay
(H122/2d)
Candın keçib baş oynamay halis bolmaz
Halis bolmay dünya ukbin salsa bolmaz
Tirik ölmey mecaziğe rast sözlemez
(H123/4d)
Vahdaniyet kemesini sırrın bilmey
Işk u esrar sözleridin haber almay
Tecrid-tefrid işlerini edā kılmay
(H124/7d)
Şeriatnıng meydanığa özin salmay
Tarikatnıng bostanıda cevlan kılmay
Hakikatnıng deryasıdın gevher almay

(H125/7d)

Gevvas bolmay gevher üçün derya çommaz
Candan keçmey çommağunça hergiz almaz
Bir katreğa kani bolmay ul dür bolmaz
Kani bolmay şevk şarabın içse bolmaz

(H126/9d)

Kul Hace Ahmed Allah demey ne iş kılay
Amelim yok zār ingremey ne iş kılay
Hakk'dın kotkub kan yığlamay ne iş kılay

(H128/15d)

2. 1. 13. 3. 6. 5. " –mAyIn " Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Öbeği

-mAyIn zarf-fiil eki de zamanımızda kullanılmayan eklerdendir. Bu ek "-mAy " zarf-fiil eki gibi olumsuz anlam taşıyan –mAdAn zarf-fiil ekinin işlevini üstlenmektedir. Metinde diğer zarf-fiil eklerine nazaran işlek olarak kullanılmamaktadır. Tespit edilen örnekler şunlardır:

Bu dünyada hiç külmeyin yürdüm mena

(H15/4d)

Zalim nefsim hiç salmayın otka saldı

(H15/7d)

Köngil közi yarutmayın tāat kılsa

(H17/1d)

Anadın toğmayın ölgen ikendür

(H36/7b)

Toymay kaldım dem ötmeyin ömrüm ötti

(H47/12d)

Cemāatge barmayın terk-i namāz kılğanlar

(H53/9b)

Kim bilmeyin bu yollarnı şeyhmen dese

(H76/4d)

Makāmıdın ötelmeyin Cibril kaldı
(H80/6d)
Terk etmeyin ten-cānın tecrid boldum demesün
(H90/6b)
Ötgen sofiler il közidin yürmeyin kaçtı
(H121/4b)
Nasihatlar kılur pir ü cevannı
Özi fehm etmeyin yahşı yamannı
(Mün. 30b)

2. 1. 13. 3. 6. 6. -UbAn Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Öbekleri

Günümüze kadar kökeni hakkında belirsizliğini koruyan bu zarf-fiil eki[2]; metinde –bAn, -ıban/-iben şekilleriyle de karşımıza çıkar. Eski Anadolu Türkçesinde, önceki dönemlerde-ban/-ben biçiminde kullanılan ek, koruyucu ünlüsünün eke dahil olmasıyla –uban/-üben; -ıban/-iben biçimine dönüşmüştür.

Eski Anadolu Türkçesinde karşılaşılan –uban/-üben zarf-fiil ekinin genişlemiş hali olan –ubanı/-übeni, -ubanın/-übenin şekilleri metinde yoktur.

-uban/-üben zarf-fiil eki –arak/-erek zarf-fiil ekiyle aynı işlevdedir. İki fiili birbirine bağlarken yüklemin tarzını bildirir. Tespit edilen örnekler şunlardır:

---

[2] Eski Türkçe döneminde –pan/-pen olarak karşımıza çıkan bu ek, daha sonraları Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde " banıng " (Çağatay 1947:30-31), " benin " (Banguoğlu, Süheyl ü Nevbahar), "banı (Rossi) şekillerinde işlek olarak kullanılmıştır. Eckmann gibi bazı Türkologlar eki "-uban/-üben", bazıları sadece "-üben" bazısı da "-ban/-ben" olarak kabul etmektedir. Timurtaş, bu ekin Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde –ban/-ben şeklinde –b- ile ve kendisinden önceki yardımcı sesle birlikte –uban/-üben şeklinde okunduğunu ileri sürer (Timurtaş 1977:140; Sertkaya 1989:346). Ekin kökeni konusunda genellikle –pan ekinin –p zarf-fiili ile –an vasıta ekinden türediği iddia edilmektedir (Korkmaz 1995:181; Sertkaya 1989:340). Bang ise –an/-en ekinin " ablativ " eki, Menges ise instrumental eki olduğu görüşündedir. Ancak bütün bu izahların bu konuyu tam olarak aydınlatamadığı ve ekin kökeninin hālā karanlık olduğu görüşünde olan Türkologlar da vardır (Caferoğlu 1958:62).

Köz yaşımnı akkuzuban jāle kıldım

(H6/4d)

Ketkenlerni körüben andın ibret almaslar

(H18/16d)

Yürek bağrım cuş uruban kaynab taşdı

(H27/5d)

Ümmet deyüben kiçe yü kündüz yedi hasret

(H41/8b)

Arş üstiğe tegürüben koymak üçün

(H46/5d)

Yürek bağrı cūş uruban kaynap taştı

(H61/5d)

İçi taşı küyüben seherlerde yatmasun

(H90/2b)

Kerkes kuş dek boluban ol haramğa batmışlar

(H99/5b)

Ol himār dek boluban yük astıda kalmışlar

(H99/7b)

Köz yaşını akkuzuban feryād kılsa

(H102/11d)

Gordın yengi tirgüzüben küyer ermiş

(H112/1d)

El-aman deb okruşuban turar ermiş

(H112/4d)

Her cefağa sabr etüben belni mehkem bağlamak

(H119/4d)

Derviş boluban halk içinde tespih ögürüb

(H121/3b)

Köz yaşın akkuzuban cari kılgan

(H126/5d)

Kul boluban kulluk kılur Hācesiğe

(H127/5d)

2. 1. 13. 3. 6. 7. " -IbAn " Düz Şekilli Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan Öbekler

Astānesin yastanıban izin öptim
(H4/8d)
Haram şüphe terk etiben yürek dağla
(H11/15d)
Lamekan'nı seyr etiban makam aştım
(H12/2d)
Dāi üzre şevkleniben Hak'nı aysam
(H56/5d)
Fars tilini biliben hub aytadur Türki'ni
(H71/5b)
Kāl ilmini okuban hāl ilmiğe yetiben
Yoklık içre batıban barlıklardan alınglar
(H94/2b)
Hū erresin alıban nefs başığa salıban
(H94/4b)
Sebeb birle yırak yerge barıban
Karındaş kadrini bilgen garibler
(H101/2b)
Birisin göya kılıban birisin gungkār eter
(H116/6b)
Bu tengizge kim kiriban kim çıkğusı
(H120/4d)

2. 1. 13. 3. 6. 8. " -bAn " Zarf-Fiil Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Öbekleri:

Eski Anadolu Türkçesinden önceki dönemlerde -ban/-ben biçiminde kullanımı metinde de mevcuttur. Bu ek, koruyucu ünlüsünün eke dahil olmasıyla –uban/-üben; -ıban/-iben biçiminde genişlemiştir.

Hızr Babam hāzır turup lutf eyleben

(H5/1d)

Allah dedim lebbeyk deban kolum aldı

(H7/4d)

Allah deban tünler turub ingrenmeding

(H11/17d)

Bu hadisni fikr eyleben öldüm mena

(H15/3d)

Yolsız idim lutf eyleben yolğa saldı

(H20/8d)

Allah deben sahābeler tebrendiler

(H46/5d)

Allah deban fenā boldum rahm eylegil

(H64/11d)

"Kalu bela" deban ruhlar cevab bergen

(H77/10d)

Aşıkları zār ingreben yolğa kirdi

Zār yığlaban seherlerde kobar dostlar

(H82/2d)

Zār yığlaban zār ingregil rahmı kelsün

(H86/6d)

Kāl ilmini okuban hāl ilmiğe yetiben

(H94/2b)

Öz barmakın tişleben körkub turup kalmışlar

(H99/8b)

Miras deban baş ayağıng bağlagaylar

(H105/3d)

Şāyed senge rahm eyleben cānān kılur

(H135/8d)

Allah deban otka kirdi Halilullāh

(H139/14d)

"Kālū belā" deban rūhlar kıldı sedā

(H142/3d)

2. 1. 13. 3. 6. 9. “-GAy “Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Öbekleri

Bu ekler, –ınca/-ince zarf-fiil ekinin işlevini üstlenmiştir. Kendinden sonra gelen eylemin ya da eylemsinin hemen kendisinin ardı sıra yapıldığını, yapılacağını gösterir; yani kurduğu önerme ile birlikte zaman belirteci olur.

-gay/-gey, -kay zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri birçok dizede karşımıza çıkmaktadır.

Bir kün seni ömrüng bergi bolğay hazān
(H9/6d)

Münafıklar duzah içre küyüb yangay
İman etken halis bolup yanıb çıkkay
İmansızlar evvel ahır küyüb yangay
Oğanimdin iman tilep yürdüm mena
(H15/8d)

Ehl-i eyāl yüzüng sārı bakıb turgay
Bakıb turub söz ayturğa tiling kelmey
Rahm etmese yakın işing yırak bolğay
Hayran bolup neterimni bilelmesmen
(H47/15d)

Ehl-i eyāl kurşab turgay yığlap seni
Yuvğuçılar tahta üzre alğay seni
Suvnı koyub pāk eylegey zāhirimni
Bātınımnı yuvğanını bilelmesmen
(H47/17d)

Yārānlarım yığlab turgay köp kaşımda
Yalğuz yığlab kurğum el başımda
(H47/21d)

Allah nurı kabr içini ruşen kılgay

Melaikler tigresinde ravzen koygay
Mü'min bende körüb anı hayran kalgay
Bu alemni ruşeniden keçer dostlar
(H78/3d)
Münker- Nekir sormay çıkıb nāle kılgay
Köz yaşını akkuzuban jale kılgay
Hak yādını aytıb özin vāle kılgay
Pervaz kılıb hava sarı uçar dostlar
(H78/6d)
Nida kelgey İlahımdın ne yığladıng
(H78/7d)
Eldin kaçıb tağ çölini kılğay vatan
(H102/15d)
Hakk temaşa kılıb anga rahmet kılğay
Gor içinde pertev salıp şefkat kılğay
Yetmiş ferig melaikni ülfet kılğay
Lutf u kerem ātā kılıb yürür bolgay
(H102/25d)
Barça ervāh yığlıb kelgay mübārekga
Meşgul bolğay tebārekgā
Duā kılıb kayıtğandın song kalğay yegā
(H18/14d)
Hisab eyleb yürütgeyler mahşer sarı
Halayıklar kadem urgay nāçar barı
Mu'ayene anda körgey duzah narı
El-aman deb okruşuban turar ermiş
(H112/4d)
Cümle ümmet yüzyiğirme ming saf bolgaylar
Etrafıdın ferişteler saf tüzgeyler
"Eyne'l mefer" nidāsını yetkürgeyler
Kaçıb kutulub bolmaz deban aytar ermiş
(H112/5d)

Barça halklar Adem Ata sarı bargay
“Ey atamız emdi bizni kollang” degey
“Nāfermanlığ mendin ötti ferzend” degey
“İbrahimge baraluk” deb aytar ermiş
(H112/7d)
Musa degey “Ya Muhammed urgıl kadem
Muhammed hem iba kılıb turgay ul dem
Musa koymay ikkavları barar ermiş
(H112/10d)
Aşıklarnı haybetidin melek kaçğay
Korkub barıb duzah içre otlar saçkay
Vehm birle zeher zakkum toya içgey
Kudretiğe hayran bolub kalar ermiş
(H115/11d)
Hum-ı ışkdın kişi bir katre tatgay
Hüdanı vaslıga bir yola batgay
(Mün.68b)

2. 1. 13. 3. 6. 10. “-GAç “ Zarf-Fiil Ekleriyle Kurulan Zarf-Fiil Öbekleri

-gaç / -geç, -kaç / -keç zarf-fiil ekleri, eylem tabanlarına gelir. Bu ek eklendiği fiili “-ınca/-ince” ,”-dığı zaman” anlamlarını vererek cümlenin yüklemine bağlar. Böylece yüklemin zamanını bildirir. Harezm Türkçesine, Kıpçak Türkçesine ait eserlerde de bu biçimleriyle kullanılan ek ; Eski Anadolu Türkçesinde kullanımdan düşmüştür. Kendinden sonra gelen eylemin ya da eylemsinin hemen, kendisinin ardı sıra yapıldığını, yapılacağını gösterir. Böylece zaman belirteci öbeği olur

-GAç eki metinde birkaç dizede geçmektedir.

Işk bābını Mevlām açkaç menge tekdi
(H1/8d)
Mansur kelgeç dar egilip özi aldı

(H11/4d)

Teşne bolğaç kıldın āh u efgān emdi

(H69/1d)

2. 1. 13. 3. 6. 11. -GAndA Eki

Bu ek, -ġan partisip eki ile +da hal ekinin birleşmesiyle meydana gelir. Eylem tabanlarına uyuma göre “-kanda / -kende, -ganda / -gende” olarak ulanırlar. Bu ekin kullanıldığı dizelerin dönüşümlerine baktığımızda, eklendiği fiillere “-dığı zaman”, “-dığında/-diğinde” zarf-fiil eklerinin işlevini üstlendiğini görmekteyiz. Sonuna geldiği eyleme durum ve zaman anlamları katar. Kendinden sonra gelen yüklemin hareket halini belirler. Metinde ekin olumsuz ekiyle kullanımına rastlanmamıştır.

Piring hāzır bolganda ne hacet Hızr u İlyās
Pirge kadem koyganda yāl aytıma ğavsu’-ğıyās

(H18/2d)

Ömrüm āhir bolğanda ne kılğaymen Hudā yā
Can alğuvçı kelgende ne kılğaymen Hudā yā

(H28/1b)

Aciz bolup yatkanda ferişteler kirgende
“Men Rabbük” dep sorğanda ne kılğaymen Hudā yā

(H28/5b)

Eltip gorge koyğanda yetti kadem yanğanda
Sorğuvçılar kirgende ne kılğaymen Hudā yā

(H28/6b)

“Men Rabbük” dep turğanda kara kündür oşende
Rabbıng kimdür degende ne kılğaymen Hudā yā

(H28/7b)

Beş vakt namāz bolğanda imāmetliğ Muhammed
Mirāc aşıp barğanda şehādetliğ Muhammed

(H40/11b)

Ol “Elestü birabbiküm” degeninde

“Ve ma dinüküm” deben yine sorganında
“Dinim İslam” degenimni bilelmesmen
(H47/1d)
Derm urganda sansız uçkun uçar dostlar
(H87/1d)
Ne huş tatlık Hak yādı seher vakti bolğanda
(H93/4b)
Hudāyınga sığınsang seher vakti bolğanda
(H93/5b)
Zikri cānı rāhatı seher vakti bolğanda
(H93/6b)
Hū degende söngeklering barın caksun
(H128/11d)

2. 1. 13. 3. 6. 12. “-A “ Zarf-Fiili

Bu zarf-fiil metinde sınırlı sayıda kullanılmaktadır ve metinde zarf-fiil öbeği oluşturmaz. Çoğunlukla birleşik fiil ve tekrarların oluşumunda kullanılmaktadır. Tekrar şeklinde kullanılarak zarf görevi görür. Sadece üç yerde tekrar öğesinin birisinin kullanılmaması sonucu zarf-fiil öbeği oluşturmuştur.

Ümmet dedi köksüm tola dağ-ı hasret
(H8/14d)
Tevbe taksir eylemdim yakam tuta
(H30/2d)
Nişānın ayta ketti āşıkları
(H131/3d)

Diğer örnekler de şunlardır:

Allah yādın ayta-ayta illā boldum
(H1/21d)

Zikr-i kalbin ayta ayta köksin teşti

(H128/12d)

2. 1. 13. 3. 6. 13. “ teyu ” Zarf-Fiili

-ü zarf-fiil eki, “di-“ fiiliyle birleşerek –arak/-erek anlamında zarf-fiil öbekleri oluşturmaktadır. Bu yapı, aktarım cümlelerinin oluşumunda büyük rol oynar. Günümüz Türkiye Türkçesinde aynı tür aktarım cümleleri, vokal gerindiumlarının gelişme seyrinde Batı Türkçesinde ” –a,-e” ye doğru gittiği için “ –ü “ yerine “ –e” zarf-fiili ile yapılır.

Metinde “teyu” zarf-fiili “diyerek” anlamında kullanılmış olup bağımsız sözleri cümle içine alma, cümleye bağlama işlevi üstlenmiştir.

Hū-hū teyu başım birle tünler kattım

(H19/6d)

Babam teyu Fātıma giryan kaldı

(H46/6d)

Allah teyu köngil bağlap torğa aşkan
Muhabbetni otı birle kaynap taşkan
Men teki Allah teyu bargum kelür

(H48/4d)

Şeyhmen teyu özge binā kayganlarnı

(H54/6d)

Aşık kullar Allah teyü tebrendiler

(H58/6d)

Allah teyu kayda barsa şeytan kaçar

(H60/9d)

İhlās birle Allah teyu kanlar yutar

(H60/11d)

Allah teyu derdi birle ölüb ketsem

(H63/5d)

Hū Hū teyü can bergeysen Kul Ahmedi

(H74/6d)

Hū Hū teyu bu dünyadın öter dostlar

(H77/4d)

Hū Hū teyü zikrin aytıb can kıynasang

(H95/17d)

Allah teyu közde yaşı bağrı biryān

(H102/6d)

Hū Hū teyü zikrin aytıp yürer ermiş

(H108/8d)

Seher turub Allah teyu kulluk kılğan

(H113/5d)

Ne ameldür ermen teyu da'va kılmak

(H124/6d)

Şeyhmen teyu binā koyub otnı yutsa

(H130/6d)

Şeyhmen teyü baş kötergen Hakka rakib

(H133/6d)

2. 1. 13. 3. 6. 14. -GUnçA Zarf-Fiil Eki

Bu ek " –ġın, -gin" yapım eki ile "–ça/-çe" eşitlik ekinin birleşmesinden doğmuştur. Batı Türkçesine ek "–ınça/-ince" şeklinde geçmiş, Eski Anadolu Türkçesinde uzun zaman bu şekilde kullanılmıştır (Ergin 1986:342). Yine ekin yapısı konusunda ÇAĞATAY, "BANG-gan-ça yani –gan partisibi ve ekvatif görüyordu. -ça, -çe ekvatif eki Türkçede pek çok kullanılarak zarf yapmaktadır: yerince<yer-i-n-ce,gerek-i-n-ce v.b. eski Osmanlıcada da Şark Türkçesinde olduğu gibi mevcuttur. Belki Analogie ile bu –ince fiillere de geçerek şu yukarıdaki fiil zarfını meydana getirmiştir. Yahut BROCKELMANN'ın kaydettiği gibi, Şark Türkçesindeki datifle ekvatifin birleşmesiyle zaman isimlerinden (kışkaça,ahşamgaça) bir zarf yaptığı gibi, sonradan bu ek pronominal –n olarak fiillerin isimlerine de geçmiş olabilir (ÇAĞATAY 1947: III - 41)" açıklamasını yapmıştır. (BAYRAKTAR 2004:181)

Metindeki dizelerin dönüşümlerine bakıldığında "–GunçA" eki, "-gay/-gey " zarf-fiil eki gibi "–ınca/-ince" zarf-fiil ekinin işlev ve anlam çerçevesindedir. "–GunçA" zarf-fiili kendinden sonra gelen eylemin ya da eylemsinin, hemen kendisinin ardı sıra yapıldığını, yapılacağını gösterir. Kurduğu önerme ile birlikte zaman belirteci olur.

Metinde tespit edilen " –GunçA" zarf-fiil ekli öbekler şunlardır:

Közüm yumup tā açkunça yetti altmış
(H7/11d)

Tang atgunça namaz okub bir yol selam
(H8/5d)

Hārlık-zārlık tartmagunça nefsing ölmes
(H12/10d)

Yarlığadım demegünçe koymadı
(H23/3d)

Didār üçün cānı kurbān kılmagunça
Cāndın keçip tarikatga kirmegünçe
Aşıkmen dep yalğan davā kılmang dostlar
(H81/1d)

Ta kıyamet tang atkunça yatmak kerek
(H105/6d)

Aziz cānı almağunça koymas ermiş
(H110/1d)

Eyā dostlar ışk gevvası bolmagunça
Candın keçip kirmegünçe körse bolmaz
(H122/1d)

"Yuhibbuhum" şarabını içmegünçe
"Veyu hibbunehu" libasını kiymegünçe
Riyāzetni potasını boğmagunça
Hak cemālin muradınça körse bolmaz
(H122/3d)

"Limāallah" makamıga barmagunça

“En temūtu” sarayığa kirmegünçe
“Fenāfillah” deryasıga çommagunça
“Bekābillah” gevheridin alsa bolmaz
(H122/4d)
Muhabbetni deryasığa çommağunça
Tang atkunça feryad urub zār ingremey
(H123/1d)
Tarikatde türlük edeb bilmegünçe
Nefsi birle muharebe kılmagunça
Işk yolıga özin lāyık etmegünçe
Hakikatnı sırlarını bilse bolmaz
(H124/2d)
İzleb anı tabmağunça kirse bolmaz
(H125/5d)
Ötse bolmaz pir hzmetin kılmagunça
Yüz ming belā, mihnet, afet hatarı köp
Tuysa bolmaz pir hizmetin kılmagunça
(H128/1d)
Kamuğ ā’zā suvretidin til keçmeğünçe
“Mūtū kalbe en temūtu” bolmağunça
Zāhiride baş közini yummağunça
Bātında iç közi körgenmez ul
(H131/5d)
Bolmağunça bu yol içre munluğ hayrān
Kuruğ otun küymeğünçe gürlemez ul
(H131/6d)

2. 1. 13. 3. 6. 15. “ -ken ” Zarf-Fiili

“i-“ fiilinin zarf-fiil şeklidir. Bu ek diğer zarf-fiillere getirilemez. Metinde iki örnek tespit edilebilmiştir. Bu örneklerde de “i-“ fiili düşmemiştir.

Köngil bağı sebz ikende bilmey yürdüm
(H27/3d)
Muhammed bakğan iken tüvesini
(H36/20b)

2. 1. 13. 3. 6. 16. "-y " Eki

Fiil köküne eklenen bu ek; -ıp/-ip, -a/-e, -arak/-erek zarf-fiil eklerinin işlev ve anlamını üstlenmiştir. Metinde birkaç örnek tespit edilmiştir.

Bismillah dep beyān eyley hikmet aytıp
(H1/1d)
Ta ki yığlab secde eyley Tengri'ge keç
(H8/15d)
Yığlay yığlay yüz közleri şişti körüng
(H38/3d)
Yığlay yığlay köz yaşını habāb etti
(H61/2d)
Amel kılmay "kāl" ilmin okuy bilmey kalğanlar
(H71/3d)
Cān çıkarda yığlay yığlay keter dostlar
(H86/11d)
Kimge aytıb kimge yığlay ışk derdini
(H118/6d)
Her kimni öz yolıda eyley şeyda
(H121/8b)

2. 1. 13. 3. 6. 17. " –ArdA " Zarf-Fiili

" -ken " zarf-fiil ekinin işlev ve anlamını görmektedir. Eklendiği fiilin vokaline göre uyuma girmektedir. İşlek olmayan bir ektir. Metinde çok az dizede kullanılmıştır.

Cān berürde bergüm senge nūr-ı imān
(H5/3d)
Cān bererde hasret birle keter dostlar
(H86/10d)
Cān çıkarda yığlay yığlay keter dostlar
(H86/11D)
Cān berürde bolğung nūr-ı imāndın cüdā
(H119/5d)

2. 1. 13. 3. 6. 18. " -gAnIndA " Zarf-Fiil Eki

Eylem tabanlarına eksiz ulanan bu ek, eyleme zaman ve durum anlamı katar.

Metinde yalnız Hikmet 112'deki dizelerde tespit edilmiştir.

İsrafil Sūr'un alıb hurganında
Gordın yengi tirgüzüben küyer ermiş
(H112/1d)
Ellik ming yıl gor başında turganında
Andın keyin arasatga sürgeninde
Yalang baş u yalang ayağ yürgeninde
Adem oğlu bihūş yanglığ bolar ermiş
(H112/2d)
"Ya Kadira ya Gafura" degeninde
"Ya Habibim baş köter" dem aytar irmiş
(H112/11d)

Zarf-fiil Öbekleri	Öğe sayısı	Kullanım Yüzdesi
1. “–IP “zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	703	% 34.07
2. “ –UP ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	518	% 25.10
3. “–p (-b,) “ zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	346	% 16.77
4. “ -mAy ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	202	% 9.79
5. “-mAyIn ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	12	% 0.58
6. “ -UbAn ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	22	% 1.06
7. “-IbAn “ zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	12	% 0.58
8. “-bAn ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	35	% 1.69
9. “-GAy ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	91	% 4.41
10. “ -GAç “ zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	4	% 0.193
11. “ GAndA ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	29	% 1.40
12. “-A ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	5	% 0.242
13. “ teyu ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	22	% 1.06
14. “-GUnçA ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	40	% 0.193
15. “-ken ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	2	% 0.096
16. “-y ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	8	% 0.387
17. “ -ArdA ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	5	% 0.242
18. “ -UrdA ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	2	% 0.096
19. “ -gAnIndA ” zarf-fiil ekleriyle kurulan zarf-fiil öbekleri	5	% 0.242
Toplam	**2063**	

Tablo: 31

BÖLÜM 3 SONUÇ

Dinî-tassavvufî halk edebiyatımızın, Orta Asya Türk dünyasınının en önemli isimlerinden olan ve “ Pîr-i Türkistan ” lakabıyla anılan Ahmet Yesevî’nin “ Hikmet ” adı verilen manzumelerinin derlenmesi, yayınlanması kuşkusuz edebiyat tarihimiz bakımından büyük bir eksikliği gidermiştir.

Ahmet Yesevî‘nin hikmetlerinin içinde yer aldığı Divân-ı Hikmet, aslında Yesevî’den asırlarca sonra Yesevî dervişleri tarafından tertiplenmiş bir hikmetler mecmuasıdır. Hikmetlerde Ahmet Yesevî’ye ait birçok mahlasların kullanılması, bazı hikmetlerde halife ve müridlerden bahsedilmesi veya birkaç asır sonra yaşamış şahısların adlarının anılması, nüshalardaki hikmet sayısının birbirinin tutmaması gibi sebeplerle hikmetlerin hangisinin Ahmet Yesevî’ ye ait olup olmadığını tespitte güçlük doğurmaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen hikmetlerin tamamının dil ve içerik bakımlarından incelenmesi, Türk dili ve edebiyatımız açısından çok fayda taşımaktadır. Böylece ilk Türk mutasavvufu Ahmet Yesevî ve onunla başlayan dinî-tasavvufî halk edebiyatımz hakkında da derin fikirler elde edebilmekteyiz. Ayrıca aydınlarımızın Farsçaya, Arapçaya yöneldikleri, Türkçemizi hor gördükleri dönemde Hikmet 71/1d’de şunları dile getirir: (BİCE 1993: 92)

“Huşlamaydur alimler sizni aygan Türki’ni
Ariflerdin eşitseng açar köngil mülkini
Ayet hadis ma’nası Türki bolsa muvafık
Ma’nasıga yetgenler yerge koyar börkini”.

Bu dizelerinde büyük mutasavvuf Ahmet Yesevî, Türk dilini edebî dil olarak benimsediğini, dilimizin Türklük dünyasında yaygınlaştırılması gerektiğini güçlü bir sesle ifade etmektedir. Yine örnek bir hayat yaşayarak Türklüğe ve Müslümanlığa büyük bir dirilik ve ülkü kazandırması; İslam’ın bilimi, çalışmayı, üretmeyi, başka dinlere ve insanlara hoşgörüyle yaklaşması, bin yıldır Türk’ün gönlünü ışıtan ışığı saklaması, O’ nun yüceliğini daha iyi idrak etmemizi sağlamaktadır.

Biz de böylesine büyük bir şahsiyetin ve şaheseri olan şiirlerinin ”söz dizimi” incelemesini yapmaya gayret ettik. Eser manzum olduğu için söz diziminin iki ana konusundan biri olan

“ söz öbekleri ” ni aradık. Her hikmetin her dizesi incelenerek bu öbekleri yapıları ve işlevleri yönünden inceledik. Bu incelememiz; İkilemeler, Bağlama Öbekleri, Sıfat Tamlamaları, İsim Tamlamaları, Birleşik Fiiller, Unvan Öbeği, Ünlem Öbeği, Sayı Öbeği, Edat Öbeği, Ayrılma Öbeği, İlgi Öbeği, İsim-fiil Öbeği, Sıfat-fiil Öbeği, Birleşik isimler, Zarf-fiil Öbeği olarak on beş başlık halinde tespit edilmiştir. İncelemelerimizin sonunda toplam 8093 söz öbeğine ulaştık. Örneklerden hareketle öbeklerin sayılarını ve kullanılma sıklıklarını, sayısal verilerle tablolar halinde belirttik. Söz öbekleri incelenirken Türk dilinin söz dizimi yapısına en uygun olan ve kendi içinde bütünlük taşıdığı için başta Muharrem Ergin’in sınıflandırmasına uyduk. Ayrıca DEMİR-YILMAZ (2003), CEMİLOĞLU (2000;2001), KARAHAN (1995 a;2004), TURAN (1998)’ın inceleme yöntemlerinden yararlandık. Zarf-fiiller konusunda UĞURLU (1999)’nun çalışması; birleşik fiiller konusunda DEMİR (1993;1996)’in ve AKAY (1990)’ın çalışması; edatlar konusunda da HACIEMİNOĞLU (1992)’nun çalışmalarından yararlanıldı.

Söz öbeklerini yapı ve işlevleri yönünden değerlendirirken özelliklerini, bugünkü Türkiye Türkçesinden farklı yönleri üzerinde özellikle duruldu. Bunları maddeler halinde şöyle gösterebiliriz:

1. İkilemeler Türkiye Türkçesinde belirtili nesne görevi yaparken, ikilemeyi oluşturan her iki kelime de yükleme eki aldığı halde Divân-ı Hikmet’ te öbeği oluşturan birinci kelimenin bazen ek almadığı görülmüştür. Günümüz Türkçesinde “Üstünü başını çamurlamış.” şekline karşılık Divân-ı Hikmet’te “ Körüp bilip mâl mülkini kolğa almaz (H102/10d) ” gibi kullanımlar mevcuttur.

2. Metinde Arapça ve Farsça bağlama edatları “ u, yu, yü, u…hem, hem…hem, hem u hem ” kullanılmıştır. Zaten bu bağlaçlar daha çok manzum metinlerde tercih edilmektedir. Ayrıca bu bağlaçların ikilemeler arasına girerek ikilemelerin pekiştirme gücünü artırdığı görülmüştür. Bu aynı zamanda vezni de tutturma imkânı sağlamaktadır.

“Taliblerge dürr ü gevher saçtım men a “
(H1/1d)
“Ümmet deyuben kiçe yü kündüz “

(H41/86)

“Amin dengler âl u ashab hem çehar-yâr”

(H8/18d)

“Hem ata hem anasını süymedi “

(H23/3d)

“Hem rahmet ü hem didâr atâ kılgıl seherde “

(H47/8d)

“Otuz üç ming sahâbe hem yârânlarga “

(H16/3d)

3. Metinde sıfat unsuru, birden fazla sayıların ismi olan sıfat tamlamalarında ismin de çokluk halde bulunması farklı bir özelliktir. Bu kullanım özellikle sıfat unsuru sayı öbeği olan sıfat tamlamalarında görülmektedir.

“ Yetmiş ming /ferişteler yığlıp keldi ”

(H2/16)

4. ” Ming tümen/ türlük hatâlar mendin ötse afv kıl ”(H31/1d); ”Neçe mingler çerik yığan hanlar kanı” (H111/7d)”, ”İnansun dep munı bir/ neçe bi-akl “(Mün.32b) dizelerindeki sıfat tamlamaları günümüz yazı diline göre farklılık göstermektedir. Bu örneklerde de görüldüğü gibi belirtme sıfatı niteleme sıfatlarının önünde kullanılmıştır. Gerçi Türkiye Türkçesinde bir ismi çeşitli yönlerden açıklayan ; fakat biri niteleyen diğeri belirtme sıfatı olan kelimelerden hangisinin önce hangisinin sonra geleceği konusunda bir kesinlik yoktur. Bunu tayin eden daha çok vurgulanmak istenen sıfatın ikinci sırada yer almasıdır.

5. ”Erenlerdin behre almay köngli/ taşım “(H7/7d)dizesinde olduğu gibi sıfat tamlamalarında isim ve sıfat unsurlarının yer değiştirdiği örneklere rastlanmaktadır.

6. Berlirtisiz isim tamlamalarında tamlanan unsurun da ek almadığı yapılar mevcuttur.

“Rahmet –derya tolup taş dep yetti peyâm”

(H2/5d)

“Kıyamet /kün ğazab kılsa Rabbim Kâdir

(H3/11d)

7. ”Kim ar etse şeytan kavmi/ hevası bar” (H10/8d) dizesinde olduğu gibi ilgi hâli eki almadan kurulan zincirleme isim tamlaması örnekleri mevcuttur.

8. Konuşma dilinin tabiî bir özelliği olarak isim tamlamalarında ,”Can u iman ğızasıdur seni zevking”(H21/12d) ; ”Atım Ahmet Türkistândur elim/ mening” (H55/6d) tamlayan ve tamlanan unsurların sık sık yer değiştirdiği görülmektedir.

9. Tamlayanı şahıs ismi veya iyelikli şekiller olan isim tamlamalarının ilgi eki almadığı yapılar vardır: ”Kâbız kelip Arslan Babam/ cânın aldı” (H2/16d)

10. Belirtili isim tamlamalarında tamlayan unsurun ilgi eki –nıng/-ning yerine “+i “ eki aldığı örnekler söz konusudur: ”Seni/aldıngdadur sarrı kemahı”(H34/3b)

11. ”Muhammedni /biling zâtı arabdur”(H36/1b) dizesinde geçen belirtili isim tamlamasının arasına başka unsur girmiştir.

12. Takısız isim tamlamaları kuruluşunda olan isim tamlamaları da kullanılmıştır.Bu kullanım söyleyişte hem vezni tutturmak hem de konuşma ritmini yakalayarak daha lirik bir hava yaratmaktadır.

“İkki alem közlerimge haşhaş/ dane”

(H12/1d)

“Andağ kâdı câyını sırât/ köfrügde kördüm”

(H53/7b)

13. Tamlayanı şahıs zamiri olan belirtili isim tamlamalarında, tamlayan unsurun kullanılmadığı görülmektedir.

“Taâm tapsang cânıng birle kılğıl mihman”

(H1/14d)

14. Divân-ı Hikmet'te birleşik fiil konusunun çok zengin olduğu görüldü. Ayrıca "isim+yardımcı fiil" kuruluşundaki birleşik fiillerde "ur-" yardımcı fiilinin de kullanıldığı yapılara sıkça rastlanmaktadır: "ur- kadem", "dem ur-", "laf ur-" örnekleri gibi

15. Yine "menzil alur bol-", "yürür bol-", "töker bol-" gibi günümüz yazı dilinde kullanılmayan yapılara rastlanmaktadır.

16. Ünlem öbeklerinde, "Va-deriğa" ünlem edatının hem isimlerden hem de fiillerden önce ve dize başında kullanıldığı görülmektedir. "a" seslenme edatı hem isimlerin sonuna bitişik hem de ayrı olarak dizelerin başında ve sonlarında yer alır.

"İlah a barçanıng feryadige yet"
(H32/9b)
"Merdâne bol ğarib baş ömring yel dek öter a"
(H144/4b)

"vay", "peka", "darığ" ünlemlerine birer dizede rastlanmıştır. En fazla kullanılan "Ey" seslenme edatı hem dize başında hem de dize ortasında kullanılmıştır.

17. Metinde ; "üç yüz altmış tamurlar, tört yüz kırk tört süngekler" gibi sıfat tamlaması kuruluşunda olan sayı öbeklerinin nitelediği isimlerin çoğul eki aldığı görülür. Bu, metinde çok karşılaşılan bir durumdur.

18. "Ming tümen türlük hatâlar mendin ötse afv kıl" (H31/1d) dizesinde geçen "tümen" sözcüğü Orhun Yazıtlarında : "on bin" sayısını karşılar. Metinde "ming tümen" kullanımıyla abartma ve pekiştirme yapılmak istenmiştir.

19. Yine "Bir kem ottuz yaşka kirdim hâlim harâb" (H4/10d) dizesinde de Orhun Yazıtlarındaki gibi bir üstlü onlu sistem gibi kullanılmıştır.

20. "Oşal vaktda ming bir zikrin kıldım tamam" (H1/16d) dizesinde geçen "ming bir"

şeklinde kurulan sayı öbeği kesin sayı ifadesi taşımaz. Bu öbek abartma anlamı taşımaktadır.

21. Metinde unvan öbeklerinin ve birleşik isim öbeklerinin Ahmet Yesevî ve dinî, efsanevî kimliklerle ilgili olduğu görüldü. Bunların başında "Arslan Babam, Hızır Babam" gelmektedir.

22. Metinde "vahşi yanglığ, ölmes burun, hazret taba, Kur'an içre" gibi günümüzde kullanılmayan edatlar kullanılmıştır.

23. Metinde ayrılma ve ilgi öbeği, yaklaşma ve bulunma öbeklerine de rastlanmıştır.

24. Sıfat-fiil eki "-GAn " biçiminin yanında, "-An " biçimlerinin de kullanıldığı görülmektedir.

"Uçmağ mülkin uman/ kullar tevbe kılsun"
(H141/2d)

25. "-Ar" sıfat-fiil ekinin bulunma isim hâl eki –dA ile birleşerek zarf-fiil oluşturduğu yapılar görülmüştür.

"Şeytân-lain pirim dep cân bererde körüngey"
(H18/19d)

26. "Amel kılmay /alim ilmin basıp yürgey"(H79/4d) dizesinde "-may" zarf-fiil eki ,sıfat-fiil işlevinde kullanılmıştır.

27. "Sofi bolmay neylesün üyde kılurğa/ işi yok

Sofiliğ da'va kılur halkga berürğe/ âşı yok" (H119/6d) dizesinde "-ğa/-ğe" hal eki sıfat-fiil işleviyle yapım eki olarak kullanılmıştır.

28. İşlev bakımından bugünkü Türkiye Türkçesinden farklı olmayan " Ip " zarf-fiil ekinin, isim-fiil işlevinde de kullanıldığı görülmüştür.

“ Ethem sıfat dünya ukbin yetib bolmaz ”

(H128/3d)

29. ”-Ip ” ve olumsuz anlam taşıyan “ –mAdAn ”zarf-fiil eklerinin işlevini üstlenen “-mAy ” ve “-mAyIn ” zarf-fiil ekleri metinde işlek olarak kullanılmaktadır.

“Dânâ tabmay yer astıga kirdim mena”

(H14/6d)

“ Kim bilmeyin bu yollarnı şeyhmen dese ”

(H76/4d)

30. ”-UbAn ” ekinin düz şekli kullanılmıştır.

Ketkenlerni körüben andın ibret almaslar

(H18/16d)

Ergin’e göre (ERGİN 1981: 345) bu eklerin ilk ünlüleri –up/-üp’e uygun olarak tabiî hep yuvarlak olmuştur. Fakat Eski Anadolu Türkçesinde düz ünlülü şekillerle de karşılaşılır. Bunlarda bir imlâ yanlışı yoksa, herhalde başka bir şeklin, mesela –ıcak/-icek’in tesiri olmuştur. Bununla birlikte bu yüzyılda bu tip eklerin uyuma girdiği ve dudak uyumunun yerleşmeye başladığı söylenebilir.

31. ” Zâhir buzub batın tüze alim bolsang ” (H79/9d) dizesinde “-e ” zarf-fiil eki sıfat-fiil işleviyle kullanılmıştır.

BÖLÜM 4 KAYNAKÇA

ATABAY, Neşe–Özel Sevgi-ÇAM Ayfer. 2003. **Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi**. İstanbul: Papatya Yayınları.

ALYILMAZ,Cengiz. 1994. **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi.

BANGUOĞLU, Tahsin. 1974. **Türkçenin Grameri.** İstanbul: TDK Yayınları.

_____, Tahsin. 2000. **Türkçenin Grameri.** Ankara: TDK Yayınları.

BAYRAKTAR, Nesrin 2004. **Türkçede Fiilimsiler**. Ankara: TDK Yayınları : 838.

BİCE, Hayati. 1993. **Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet.** Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BİLGEGİL, M. Kaya. 1963. **Türkçe Bilgisi**, Ankara.

_____, M. Kaya. 1982. **Türkçe Bilgisi.** İstanbul: Dergah Yayınları.

BİRAY, Himmet–BİRAY, Nergis. 1999. **Türkmen Türkçesi İle Türkiye Türkçesinin Sentaks Bakımından Karşılaştırması Üzerine Bir Deneme** Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi Dr. Himmet Biray Özel Sayısı. S. 22-45.

CAFEROĞLU, Ahmet. 1958. **Azerî Türkçesinde -uban/-üben Eki**, Ankara: Jean Deny Armağanı. TDK Yayınları.

CEMİLOĞLU, İsmet (2001). **Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme**, TDK Yayınları : 790, Ankara.

_____, İsmet (2000). **14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası**

Üzerinde Sentaks İncelemesi, TDK Yayınları, Ankara.
ÇAĞATAY, Saadet. 1947. **Eski Osmanlıca Fiil Müştakları.** Ankara: DTCFD VI. S. 30-31.

ÇELİK, Abdullah–KAYA, Nesrin-DEMİRBİLEK, Salih-ÇİFTÇİ Selcen. 2006. **Cümle ve Metin Bilgisi.** İstanbul: Lisans Yayıncılık.

DEMİR, Nurettin–YILMAZ, Emine. 2003. **Türk Dili El Kitabı.** Ankara: Grafiker Yayınları.

DENY, Jean. 1941. **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**. Çev.Ali Ulvi ELÖVE. İstanbul: TDK Yayınları.

_____, Jean. 2004. **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi).** Çev. Oytun ŞAHİN. Ankara: TDK Yayınları.

DİZDAROĞLU, Hikmet. 1976. **Tümce Bilgisi**. Ankara: TDK Yayınları.

DURAN, Suzan. 1956. **Türkçede Cihet ve Mekan Gösteren Ek ve Sözler.** Ankara: 1988. TDAY-B 1956. S. 1-110. TDK Yayınları.

ECKMANN, Janos. 1962. **Çağataycada İsim-Fiiller.** Ankara: 1988 TDAY-B 1962. S. 51-60. TDK Yayınları.

_____, Janos. 1996. **Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**. Ankara: TDK Yayınları.

EDİSKUN, Haydar. 1985. **Yeni Türk Dilbilgisi**. İstanbul.

ERASLAN, Kemal. 1991. **Ahmed-i Yesevî Divân-ı Hikmet Seçmeler.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları /546.

ERDOĞAN, Metin. 2006. **Kelime Grupları ve Cümle Bilgisi**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

ERCİLASUN, Ahmet B. 2004. **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi.** Ankara: Akçağ Yayınları.

_____, Ahmet B. 1984. **Kutadgu Bilig Grameri (-Fiil-)**. Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu.

ERKMAN – AKERSON, Fatma. Ozil. Şeyda. 1998. **Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler**. İstanbul: Simurg Yayınları.

EKER, Süer. 2003. **Çağdaş Türk Dili**. Ankara: Grafiker Yayınları.

ERDEM, Mehmet Dursun. 2005. **"Harezm Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine"**. Ankara: Bilig, Bahar 2005. S.33. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.

ERDEM, Mehmet Dursun. 2005. **"Kitâb-ı Kıssanâme-i Süleyman Aleyhisselâm Üzerine Söz Dizimi Çalışması (Süleymânâme 74. cilt)**. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

EREN, Hasan. 1999. **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**. Ankara.

ERGİN, Muharrem. 1986. **Türk Dil Bilgisi**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

_____, Muharrem. 2003. **Dede Korkut Kitabı**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

_____, Muharrem. 1994. **Dede Korkut Kitabı I**. Ankara: TDK Yayınları.

_____, Muharrem. 1980. **Osmanlıca Dersleri**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

GABAIN, A. Von. 1999. **Eski Türkçenin Grameri**. Çev. Mehmet AKALIN. Ankara: TDK Yayınları.

GECE, K. Mehmet. 1991. **Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Hikâyelerinde Sentaktik Yapı**. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

GENCAN, Tahir Nejat. 1979. **Dilbilgisi**, Ankara: TDK Yayınları.

GENCAN, Tahir Nejat. 1962. **Dilbilgisi.** İstanbul.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin. 1991. **Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller**, İstanbul: Kültür Bakanlığı.

_____, Necmettin. 1992. **Türk Dilinde Edatlar.** İstanbul: MEB Yayınları.

_____, Necmettin. 1996. **Karahanlı Türkçesi Grameri.** Ankara: TDK Yayınları.

HAKKULOV, İbrahim. 1995. **Ahmet Yesevî (Hikmetleri).** Çev. Erhan Sezai Toplu. İstanbul: MEB Yayınları.

HATİBOĞLU, Vehice. 1963. **"Kelime Grupları ve Kuralları"**. TADY-B 1963. Ankara. 1988: S. 203-244.

JOHANSON, Lars. 2004. **"Güney Sibirya Türkçesi'nde Adlar ve Sıfatlar".** Çev. Sema Aslan. Bilig. S.29, Bahar 2004. Ankara: S.1-28.

KARAGÖZ, İlknur. 2003. **Tarihî Türk Lehçelerinde Sıfat ve Zarflarda Pekiştirme ve Derecelendirme**. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi.

KARAHAN, Leylâ. 1995a. **Türkçede Söz Dizimi**, Ankara: Akçağ Yayınları.

KARAHAN, Leylâ. 2004a. **Türkçede Söz Dizimi**. Ankara: Akçağ Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep. 2003. **Türkiye Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep. 1995. **Türk Dili Üzerine Araştırmalar.** C. I. Ankara: TDK Yayınları.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat. 2003. **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar.** Ankara: Akçağ Yayınları.

KUZNETSOV, Petro İ. 1995. **"Türkiye Türkçesi'nin Morfo-Etimolojisine Dair"**. TDAY-B 1995. Ankara: 1997. S.193-262. TDK Yayınları.

MANSUROĞLU, Mecdut. 1997. **"Eski Anadolu Türkçesi'ndeki Bazı İsimler ve Unvanlar Hakkında".** Çev. Reşide GÜRSES. **Dil Bilgisi**. S.60. 41-50. Ankara: 1997.

MUNDY, C. S. 1954. **"The –E / -Ü gerund in old Otoman. 1. Formal analysis".** Bulletin of the School of Oriental and African Languages 16. S.298-319.

ÖZDEMİR, Emin. 1967. **" Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış"**. Ankara: 1989. S.177-204. TDAY-B 1967. TDK Yayınları.

ÖZKAN, Abdurrahman. 2001. **"İsim Tamlamalarında Kullanılacak Sıfatların Yeri"**. Ankara: Dil Dergisi. S.103. S. 5-9. Mayıs 2001.

Tar. S. 1996. **Tarama Sözlüğü**. Ankara: TDK Yayınları.

TEKİN, Talat. 1995. **"İkilemeler"**, **Orhon Yazıtları : Kül Tigin**, **Bilge Kağan**, **Tonyukuk**. İstanbul. S. 15-17. Simurg Yayınları.

TİMURTAŞ, Faruk K. 1997. **Eski Türkiye Türkçesi**. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Türk Dünyası El Kitabı. Ankara. 1992. 3. Cilt.

ŞİMŞEK, Rasim. 1987. **Örneklerle Türkçe Söz Dizimi**. Trabzon.

UĞURLU, Mustafa. 1999. **Memlûk Türkçesinde Zarf-Fiilli Parçaların Dizimi**. Ankara: TDK Yayınları.

VARDAR, Berke – GÜZ, N. ÖZTOKAT, E – RİFAT, M- SENEMOĞLU, O – SÖZER, E. (1980). **Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**. Ankara: TDK Yayınları.

YAMAN, Ertuğrul. 1994. **Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması**. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

YÜCE, Nuri 1998. **"İkilemelerdeki İlginç Problemler".** Bahşı Ögdisi Klaus Röhrborn Armağanı, Hz. J. P: Laut, Mehmet Ölmez, Freiburg / İstanbul : Simurg Yayınları. S. 419-127.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı :	Filiz GÜNER
Doğum Yeri ve Tarihi :	Sinop 1964
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi :	Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi :	
Bildiği Yabancı Diller :	İngilizce.
Bilimsel Etkinlikleri :	
İş Deneyimi	
Uygulamalar :	
Projeler:	
Çalıştığı Kurumlar:	Sinop Belediyesi, Halkla İlişkiler Bölümü. Sinop Anadolu Öğretmen Lisesi.
İletişim	
E-Posta Adresi :	nurfiliz57@hotmail.com
Telefon: İş: Ev: Cep:	 0 368 261 19 95 0 368 261 69 11 0 505 780 26 30
Tarih:	28.02.2007